

ॐ नमः

अध्यात्म उपनिषत्

प्रेरक : पू. आ. ल. श्री जनेन्द्रसूरीश्वरजी म.

संपादक : सुनिश्री डी. तिसिनविजयजी म.

ॐ

श्री

ॐ

देवाधिदेव श्री शंभुश्वर पार्श्वनाथाय नमः

अध्यात्म उपनिषत्

[गुजराती अनुवाद सह]

: द्रव्य सहायक :

श्री હાલારી વીશા ઓસવાળ તપગચ્છ
ઉપાશ્રય અને ધર્મસ્થાનક ટ્રસ્ટના જ્ઞાનખાતા
તરફથી, પૂ. સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંત તથા
જ્ઞાનભંડારોને સપ્રેમ ભેટ.

જ્ઞાનદીપક પ્રકાશન મંદિર

મુ. ભાવનગર

૦ પ્રેરક ૦

હાલારદેશોદ્ધારક પૂ. આ. લ. શ્રી વિજય અમૃત-
સૂરીશ્વરજી મ.ના શિષ્યરત્ન પરમપૂજ્ય આ. લ.
શ્રી વિજયજિનેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.

૦ સંકેતન ૦

શ્રી વર્ધમાન તપોનિધિ, લવોદ્ધિતારક, પૂ. આ.
લ. શ્રી ભુવનલાનુસૂરીશ્વરજી મ.ના પ્રશિષ્ય મુનિ
કીર્તિસેનવિજયજી

વ્ય. : શાહ મિલનકુમાર દલીચંદ, લાવનગર
લાખાણી માર્કેટ સામે,

દોશી પ્રકાશ અમૃતલાલ. 'વીતરાગ'
૧૩/૧૦, જયરાજ પ્લોટ, આ. રાજકોટ

૦ પ્રાપ્તિસ્થાન ૦

હર્ષપુષ્પામૃત જૈન ગ્રંથમાળા

C/o. મગનલાલ ચત્રભુંજ

શાક માર્કેટ સામે, આ. જામનગર

નકલ : ૭૦૦

મૂલ્ય : રૂ. ૫૧

અદ્ય વક્તવ્ય

જૈન શાસ્ત્રો તેા આધ્યાત્મિક રસના ખજાના છે અને એ ખજાનાના અર્થી આત્માઓ માટે શાસ્ત્ર વાચન-મનન અને નિદિધ્યાસન અનિવાર્ય છે.

તેમાંય યોગ્ય જીવોને જે તાત્ત્વિક-આધ્યાત્મિક રસ પ્રાપ્ત થાય તે માટે મહાપુરુષોએ અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે અને તેવા એક મહત્વના ગ્રંથ તરીકે ગણાવી શકાય એવો ગ્રંથ આ આધ્યાત્મ ઉપનિષદ છે. તેના કર્તા પૂજ્યપાદ મહો. યશોવિજયજી મહારાજ સાર્વત્રિક પ્રતિભા ધરાવતા હતા. તેમણે આ ગ્રંથમાં દાર્શનિક જ્ઞાન સાથે તાત્ત્વિક રહસ્યમય આધ્યાત્મનો સંગ્રહ કર્યો છે.

આ ગ્રંથ ઘણો ઉપયોગી છે છતાં તે પ્રચલિત ઓછો છે અને કમલાગ્યે તેના ઉપર ટીકા વિવરણ કે ભાષાંતર લખાયા નથી. એ ટીકા આદિ લખવા

માટે ઘણું વિશાળ જ્ઞાન-અનુભવ જોઈએ તે વિના તે આ ગ્રંથને ન્યાય આપી શકાય નહિ.

આ દિશામાં પ્રાથમિક પ્રયત્ન રૂપે ગ્રંથનું ભાષાંતર મુનિપ્રવર શ્રી કીર્તિસેનવિજયજી મહારાજે કરેલ છે. જે ગ્રંથના પરિપૂર્ણ રહસ્યને સમજવા માટે અપૂર્ણ હોવા છતાં દિશા સૂચક બનશે અને ભાવિમાં વિક્ષાનો આ ગ્રંથ માટે વધુ પ્રયત્ન કરી તેના રહસ્યો ખોલવા પ્રયત્નશીલ બનશે.

વિ. સં. ૨૦૧૮ માં ભાષાંતર કરવાનું મેં શરૂ કરેલ પણ તે પ્રારંભ દશામાં રહ્યું અને આ ભાષાંતર પ્રગટ થાય છે તે આ વિષયના અભ્યાસીઓ માટે માર્ગદર્શક બનશે એમ લાગે છે.

સં. ૨૦૩૬, જેઠ વદ-૫

ગુરુવાર

આ. જિનેન્દ્રસૂરિ

નિવેદન

સં. ૨૦૨૧ની સાલમાં જામનગર-પાઠશાળામાં પ્રશાન્ત મહોદધિ, પૂ. આ. ભ. શ્રી માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ. ની સાનિધ્યમાં ચાતુર્માસ રહેવાનું થયેલ. તે સમયે તેઓશ્રીએ અતિ વાત્સલ્ય ભાવે ‘અધ્યાત્મ ઉપનિષત્’ ગ્રંથ વંચાવેલો અને નોંધ કરાવેલી. ત્યાર બાદ આ શ્લોકો કંઠસ્થ કરેલા.

ન્યાયવિશારદ, મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશો-વિજયજી મહારાજજીએ અતિ સુંદરરીતે આ આધ્યાત્મ ઉપનિષત્ નામના ગ્રંથમાં ચાર અધિકારની સંકલના કરે છે. જેમાં :- ૧ શાસ્ત્રયોગ, ૨ જ્ઞાન યોગ, ૩ ક્રિયાયોગ, ૪ સામ્યયોગ. શુદ્ધ અધિકારના કુલ ૨૦૯ શ્લોકની લોકોત્તર સમતા ભાવની પ્રાપ્તિ માટે, અતિ સુંદરક્રમ બતાવેલ છે. આ ગ્રંથ દાર્શનિક હોવાથી વચ્ચે વચ્ચે ઘણી જગ્યાએ શ્લોકની કઠિનતા છે.

કેટલાક કઠિન શ્લોકોનો ભાવાર્થ, પરમ શાસન પ્રભાવક, વાત્સલ્ય મહોદધિ, વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ પૂ. આ. ભ. શ્રી રામચન્દ્ર સૂરીશ્વરજી મ. પાસે

૩૫૩માં સુંદર રીતે ખુલાસો જાણવા મળેલ.
અને તે મારી નોટમાં ઉતારી લીધેલ.

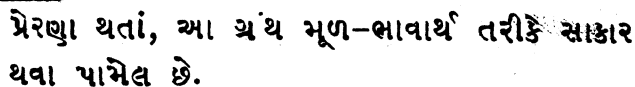
ત્યારબાદ મારી નોટ અધ્યાત્મ પ્રેમી, પૂ. આ.
લ. શ્રી કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ તપાસી અને
ઘણી જગ્યાએ સુંદરરીતે પરિમાર્જન કરી આપેલ.

આ ચાલુ સાલે સં. ૨૦૩૮ માં પરમશાસન
પ્રભાવક, લવોદધિતારક, ગચ્છાધિપતિ પૂ. આ.
લ. શ્રી વિજય રામચન્દ્ર સૂરીશ્વરજી મ. ની પુનિત
આજ્ઞાથી મારે તથા મુનિ શીલચન્દ્ર વિજયજી, ખાલ
મુનિ વિનીતસેનવિજયજીને જામનગર-પ્લોટમાં
ચાતુર્માસાર્થે આવવાનું થયેલ.

પૂજ્યપાદશ્રીની ખાસ લલામણ અનુસાર ગામ-
માંથી પંડિતવર્ય ઉપાધ્યાય શ્રી વૃજલાલ ભાઈ
અહીં જાણાવવા આવતા. તેઓશ્રી પાસે પાતંજલ
યોગ દર્શન, ૪૮ દર્શન સમુચ્ચય તથા અધ્યાત્મ
ઉપનિષત્ ગ્રંથ વાંચવાનું થયું. તેમની તીવ્ર બુદ્ધિ
પ્રભાથી ઘણું કઠિન પ્લોટોનું વિશદ સ્પષ્ટિકરણ
કરવામાં આવ્યું.

ત્યાર બાદ ફેર કોપી પૂ. આ. લ. શ્રી જિનેન્દ્ર
સૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ઝીણવટ પૂર્વક તપાસી, યથા
યોગ્ય સુધારી આપી અને છપાવવા માટે ખાસ

પ્રાય : આ અંથનો 'લોકાર્થ' હજુ સુધી ક્યાંય નેવા કે સાંભળવા મળેલ ન હોવાથી, આ અંથ પહેલી જ વખત છપાય છે.

આ અંથ અતિગૂઢ અને રહસ્યપૂર્ણ છે. જેથી તેના પૂરા ગૂઢાર્થને સમજવો અતિ કઠીન છે. છતાં પુરતા પ્રયત્ને આ અર્થ-ભાવાર્થ લખેલ છે.

એમ છતાં છત્રસ્થતાદોષ તથા પ્રમાદાદિ-
ના કારણે ભૂલો રહી જવા પામેલ હોય તો વાચક
વર્ગને હાર્દિક વિનંતિ છે કે : ક્ષમાદાન પૂર્વક કૃપા
કરી જણાવે જેથી દ્વિતી સારી રીતે પરિમાર્જન
કરી શકાય.

પ્રાંતે આ ગ્રંથનું સુંદર રીતે અધ્યયન-મનન-અનુપ્રેક્ષા કરી, સહુ કોઈ લોકોત્તર સમતાને મેળવી, પરમપદને નિકટ બનાવે ! એ જ અભિલાષા.

જામનગર

૨૦૩૯ : કારતક સુદ ૧ સુનિ કીર્તિસેનવિજય

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆

॥ શ્રી શત્રુઞય તીર્થાધિરાજ શ્રી આદિનાથાય નમઃ ॥

॥ દેવાધિદેવ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥

॥ દેવાધિદેવ શ્રી વિમલનાથાય નમઃ ॥

મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી

ગણિપ્રવરેભ્યો નમઃ

પરમારાધ્યપાદપદ્મભેભ્ય શ્રીમદ્ વિજયદાન-પ્રેમ
રામચંદ્ર-ભુવનલાલુ-પદ્મ-મિત્રાનંદસૂરીશ્વરેભ્યો
નમો નમઃ :

અધ્યાત્મ ઉપનિષત

:: મૂળ તથા ભાવાર્થ ::

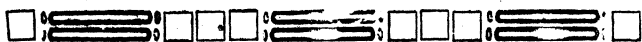
શ્લોક

[૧]	શાસ્ત્રયોગ શુદ્ધિ અધિકાર	૭૭
[૨]	જ્ઞાનયોગ શુદ્ધિ અધિકાર	૬૫
[૩]	ક્રિયાયોગ શુદ્ધિ અધિકાર	૪૪
[૪]	સામ્યયોગ શુદ્ધિ અધિકાર	૨૩

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆

દેવાધિદેવ શ્રી વિમલનાથાય નમઃ
૪૫, દિગ્વિજય રોડ જામનગર

ऐं नमः

न्याय विशारद भट्टाभट्टोपाध्याय,
श्री यशोविजय गण्डिप्रवर विरचित

श्री अध्यात्म उपनिषत्

[१] शास्त्रयोग शुद्धि अधिकार

ऐन्द्रवृन्दनतं नत्वा, वीतरागं स्वयम्भुवम् ।

अध्यात्मोपनिषत्नामा ग्रन्थोऽस्माभिर्विधीयते । १।

ઇન્દ્રોના સમૂહવડે નમાયેલા, બીજના ઉપદેશ
વિના સ્વયં બોધ પામેલા, એવા વીતરાગ દેવને
નમસ્કાર કરીને, અમારા વડે અધ્યાત્મોપનિષત્
(ઉપનિષત્=રહસ્ય) નામનો ગ્રંથ રચાય છે. ૧।

आत्मानमधिकृत्य स्याद्यः पञ्चाचारचारिमा ।

शब्दयोगार्थनिपुणास्तदध्यात्म प्रचक्षते ॥ २॥

વ્યુત્પત્તિથી એટલે કે યોગથી-જોડાણથી થતા
શબ્દોના અર્થમાં નિપુણ એવા વैयाકરણાદિ....વિદ્વાનો
અધ્યાત્મ શબ્દનો અર્થ શું કરે છે ?

આત્માને ઉદ્દેશીને જે ‘પંચાચારનું’ સુંદર
આચરણ તેને અધ્યાત્મ કહે છે.’

શબ્દની સિદ્ધિ ચાર પ્રકારે છે.

[૧] રૂઢિ : જ્યાં પ્રકૃતિ અને પ્રત્યયનો કોઈ
અર્થ રહેતો નથી, કિંતુ વૃદ્ધો-અનુભવીઓ-સંકેતજ્ઞોનું
બળ પ્રધાન હોય તે રૂઢિ પ્રધાન શબ્દો, રૂઢ અર્થનું
પ્રતિપાદન કરે છે.

જેમકે : આખંડલ=ઇન્દ્ર; ગોપુર=ઠરવાળો;
ગવાક્ષ=ખારી.

[૨] યૌગિક :- જે શબ્દ યોગબળથી અર્થનું
પ્રતિપાદન કરે તે યૌગિક શબ્દ કહેવાય છે.

પ્રકૃતિ [ધાતુ] અને પ્રત્યયનો સંબંધ તે યોગ
છે. પચ્ ધાતુ, અફ પ્રત્યયના બળથી અર્થનું જ્ઞાન
કરાવે છે. તેથી પાચક શબ્દમાં યોગ છે. માટે
પાચક શબ્દ યૌગિક છે.

[૩] યોગરૂઢિ : પંકજ શબ્દમાં યોગરૂઢિ છે.
યોગ પણ છે અને રૂઢિ પણ છે. પંકજ પંકાત્

જાયતે. જન્ ધાતુથી 'ડ' પ્રત્યય થાય છે. કાઠવથી ઉત્પન્ન થાય છે.

આ યોગથી અને રૂઢિથી કમળ અર્થની પ્રતીતિ થાય છે. માટે પંકજ શબ્દ યોગરૂઢ કહેવાય છે.

[૪] યૌગિક રૂઢ : યોગથી સિન્ન અર્થ પ્રતીતિ થાય અને રૂઢથી સિન્નઅર્થ પ્રતીતિ થાય તે શબ્દ યૌગિક રૂઢ કહેવાય છે. દા. ત. ઉદ્ભિદ્ આ શબ્દ યોગ શક્તિથી અર્થાત્ ધાતુ અને પ્રત્યયની શક્તિથી લતા-વૃક્ષ....આદિ અર્થને જણાવે છે. પૃથ્વીને ક્ષાત્રીને ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તે ઉદ્ભિદ્ કહેવાય છે. પણ આ જ શબ્દ રૂઢિથી યજ્ઞ વિશેષને વાચક છે. તેથી તે ઉદ્ભિદ્ શબ્દ યૌગિક રૂઢ કહેવાય છે.

રૂઢ્યર્થનિપુણાસ્ત્વાહુ-શ્રિત્તં મૈત્ર્યાદિવાસિતમ્ ।

અધ્યાત્મં નિમંલં બાહ્યવ્યવહારોપબૃંહિતમ્ ॥૩॥

રૂઢિ અર્થમાં નિપુણ લોકો, મૈત્ર્યાદિકથી વાસિત બાંહ્ય આદર-સત્કારારૂઢિથી યુક્ત, નિર્મળ એવું જે ચિત્ત, તેને અધ્યાત્મ કહે છે.

૪. અર્થ નયો:

૧. નૈગમ : અંશગ્રાહી
૨. સંગ્રહ : સત્તાગ્રાહી
૩. વ્યવહાર : લેઢગ્રાહી
૪. રૂઝુસૂત્ર : વર્તમાન પર્યાયગ્રાહી

૩. શબ્દ નયો:

૫. શબ્દ
૬. સમલિરૂઢ
૭. એવંભૂત

જ્ઞાત નયોની માન્યતા :

૧. નૈગમ :— અંશવડે વસ્તુને પૂર્ણમાને. સર્વઆત્મા સિદ્ધ સમાન છે. કેમકે સર્વજીવોના આઠ રૂચક પ્રદેશો નિરાવરણ છે.
૨. સંગ્રહ : સત્તાગ્રાહી : સર્વ આત્માઓને એક જ માને. ચેતનની અપેક્ષાએ સર્વ એક જ છે. જીવત્વ જાતિ એક જ છે.
૩. વ્યવહાર : લેઢગ્રાહી : લેઢ પ્રલેહોને માને. સિદ્ધ સંસારી—૫૬૩ લેઢ.
૪. રૂઝુસૂત્ર : વર્તમાન પરિણામને માને. સાધુતાના પરિણામને સાધુ. વેશ ને નહિ.
૫. શબ્દ : શુદ્ધસત્તાની ઓળખાણ કરી, પ્રગટાવવાનો પ્રબળ પુરૂષાર્થ કરતા ને જ

આત્મા માને. સમક્રિતી, દેશવિરતિ,
સર્વવિરતિધરને જ આત્મા માને.

૬. સમભિરૂઢ : કેવળજ્ઞાની-સર્વજ્ઞને જ આત્મા માને

૭. એવંભૂત : સિદ્ધાત્માને જ આત્મા માને. સંપૂર્ણ
શુદ્ધ સ્વરૂપવાળાને જ આત્મા માને.

एवम्भूतनये ज्ञेयः, प्रथमोऽर्थोऽत्र कोविदैः ।

यथायथं द्वितीयोऽर्थः, व्यवहारजुःसूत्रयोः ॥४॥

બુદ્ધિશાળી પાંડિતો વડે, પ્રથમ અર્થ એવંભૂત નયની અપેક્ષાએ જાણવો અર્થાત્ બીજા શ્લોકનો અર્થ એવંભૂત નયને અનુસાર કરેલ છે અને યથા યથ-અનુક્રમે ત્રીજા શ્લોકનો અર્થ વ્યવહાર અને રજુસૂત્રની અપેક્ષાએ જાણવો.

○ એવંભૂત નય : પ્રકૃતિ અને પ્રત્યયના બળથી જે અર્થ પ્રતીતિ થાય તે પચતિ ઇતિ પાચકઃ । રસોદ્યો જ્યારે રસોદ્ય પકાવતો હોય ત્યારે જ તે પાચક કહેવાય. બેઠો કે સૂતો હોય ત્યારે નહિ.

○ વ્યવહારનય : જેમાં વસ્તુના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપની ગૌણતા અને સ્થૂળ સ્વરૂપની પ્રધાનતા ગ્રહણ કર-

વામાં આવે તે વ્યવહાર નય. ‘ભમરો કાળો છે.’ તેનો મુખ્યરૂપે કાળો રંગ છે પણ પગ-પેટ આદિમાં લાલ-સફેદ રંગોની ગૌણતા કરીને, ‘ભમરો કાળો’ કહેવાય છે. આ રીતે અહીં પણ પંચાચારને ગૌણ રૂપે બનાવી, મૈત્રી-કરુણા પ્રમોદાદિ....યુક્ત ચિત્તને મુખ્ય બતાવ્યું.

૦ રૂઝસૂત્ર : રસોઈયો હમણાં પાક નથી કરતો. પરંતુ સૂતો છે. પણ પૂર્વકાળે પાક કર્યો છે તેની અપેક્ષાએ સૂતેલા તે રસોયામાં પણ પાક કરવાની શક્તિ છે. માટે પાચક કહી શકાય છે. તેમ

‘આત્માને ઉદ્દેશીને જ પંચાચારની સુંદરતા જીવનમાં દેખાય ત્યારે જ અધ્યાત્મ ગણાય. પરંતુ

રૂઝસૂત્ર અને વ્યવહાર નયના બંને સ્થૂલ સ્વરૂપથી સૂતો હોય અથવા મૈત્ર્યાદિ થી વાસિત ચિત્તવાળો હોય તો પણ તેને અધ્યાત્મ કહી શકાય છે.

गलत्रयकृतभ्रान्तिर्यः स्याद्विश्रान्तिसम्मुखः ।

स्याद्वादविशदालोकः, स एवाध्यात्मभाजनम् ॥५॥

નયથી કરાયેલી ભ્રાંતિ જેની દૂર થયેલ છે, તે વિશ્રાન્તિની સન્મુખ થાય છે અને સ્યાદ્વાદના

નિર્મળ પ્રકાશનું જેને દર્શન થયું છે. તે પ્રમાતા
અધ્યાત્મનું પાત્ર બને છે. ॥૫॥

મનોવત્સો યુક્તિગર્વી, મધ્યસ્થસ્યાનુધાવતિ ।
તામાકર્ષતિ પુંચ્છેન, તુચ્છાગ્રહમનઃકપિઃ ॥૬॥

મધ્યસ્થ આત્માનું મનરૂપી વાછરડું યુક્તિરૂપી
ગાયત્રી પાછળ દોડે છે અને તુચ્છ આગ્રહ છે જેને
એવો મનરૂપી વાનર, તે યુક્તિ રૂપી ગાયત્રી પૂંછ-
ડાથી ખેંચે છે. ॥૬॥

અનર્થાયૈવ નાર્થાય, જાતિપ્રાયાશ્ચ યુક્તયઃ ।
હસ્તી હન્તોતિ વચને, પ્રાપ્તાપ્રાપ્તવિકલ્પવત્ ॥૭॥

કુયુક્તિઓ લાભકારક થતી નથી. 'હસ્તિ
હન્તીતિ વચને.' ॥૭॥

હાથી નજીકનાને મારે કે દૂર રહેવાને ? નજીક
રહેવાને મારે તો, માવતને મારવો જોઈએ. દૂર
રહેવાને મારે તો ખીજા ઘણાં ઉભેલા છે. તેને
મારવા જોઈએ. તેવા વિકલ્પની જેમ.

જાયેરન્ હેતુવાદેન પદાર્થા યદ્યતીન્દ્રિયાઃ ।
કાલેનૈતાવતા પ્રાજ્ઞઃ, કૃતઃ સ્યાત્તેષુ નિશ્ચયઃ ॥૮॥

જો માત્ર યુક્તિથી અતીન્દ્રિય પદાર્થો [આત્મા-
કર્મ-સિદ્ધ] જાણી શકાતા હોત તો, આટલા કાળથી
[અનંતા કાળથી] બુદ્ધિમાન પુરૂષો વડે હેતુવાદથી
નિર્ણય કરાતો હોત. ॥૮॥

આગમશ્રોતપત્તિશ્ચ, સ્મર્પૂર્ણ દૃષ્ટિલક્ષણમ્ ।
અતીન્દ્રિયાણામર્થાનાં, સદ્ભાવપ્રતિપત્તયે ॥૯॥

અતીન્દ્રિય પદાર્થોની સત્તા-જ્ઞાન માટે આગમ
શાસ્ત્ર અને યુક્તિ. એ જ દૃષ્ટિ-તત્ત્વ જ્ઞાનનું સંપૂર્ણ
સાધન છે. ॥૯॥

અન્તરા કેવલજ્ઞાનં છદ્મસ્થાઃ સ્વલ્વચક્ષુષઃ ।
હસ્તસ્પર્શસમં શાસ્ત્રજ્ઞાનં તદ્વ્યવહારકૃત્ ॥૧૦॥

કેવળજ્ઞાન વગર છદ્મસ્થ આત્માઓ અતીન્દ્રિય
પદાર્થોના વિષયમાં અંધ છે. અતીન્દ્રિય પદાર્થોનું
શાસ્ત્રથી થતું જ્ઞાન જન્માંધ જીવને હાથના સ્પર્શથી,
રૂપ વિષયક જ્ઞાનના વ્યવહાર જેવું છે. ॥૧૦॥

શુદ્ધોઽઘ્ચાદ્યપિ શાસ્ત્રાજ્ઞાનિરપેક્ષસ્ય નો હિતમ્ ।
ભૌતહનુર્યથા તસ્ય પદસ્પર્શનિષેધનમ્ ॥૧૧॥

શાસ્ત્રઆજ્ઞાથી નિરપેક્ષ, શુદ્ધ બેતાડીસ દોષ રહિત ભિક્ષાદિ પણ હિતકારક નથી. રાજાની આજ્ઞા હતી કે, ‘ફકીરના પગને અડયા વિના મોરમીછું લાવવું.’ એટલે ફકીરને પ્રાણુથી ભારી, પગને અડયા વિના મોરમીછું રાજા પાસે લાવ્યાના, દૃષ્ટાંતની જેમ. ॥૧૧॥

शासनात् त्राणशक्तेश्च बुधैः शास्त्रं निरुच्यते ।
वचनं वीतरागस्य तच्च, नान्यस्य कस्यचित् ॥१२॥

‘શાસન કરે અને રક્ષણ કરે.’ તે પડિતોવડે શાસ્ત્ર કહેવાય છે. તે શાસ્ત્ર વીતરાગના વચન રૂપ છે. અન્યનું વચન તે શાસ્ત્ર નહિ. ॥૧૨॥

वीतरागोऽनृतं नैव, ब्रूयात्तद्धेतुभावतः ।
यस्तद्वाक्येष्वनाश्वास-स्तन्महामोहजृम्भितम् ॥१३॥

વીતરાગ કદી પણ અસત્ય બોલે જ નહિ. કેમકે તેમને અસત્યના કારણરૂપ રાગ-દ્વેષ-મોહનો સર્વથા અભાવ છે. તો તેમના વચનો ઉપર અવિશ્વાસ તે ખરેખર! મહામોહનો વિલાસ છે. ॥૧૩॥

शास्त्रे पुरस्कृते तस्माद्वीतरागः पुरस्कृतः ।

पुरस्कृते पुनस्तस्मिन्-न्नियमात् सर्वसिद्धयः । १४।

શાસ્ત્ર આગળ કરવાથી વીતરાગ આગળ કરાય છે અને વીતરાગ હેવને આગળ કરવાથી, અવશ્ય સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૪॥

एनं केचित् समापत्तिं, वदन्त्यन्ये ध्रुवं पदम् ।
प्रशान्तवाहितामन्ये, विसभागक्षयं परे ॥ १५ ॥

આ અર્થને પાતંજલ યોગ દર્શનકાર સમાપત્તિ કહે છે.

સમાપત્તિ એટલે ચિત્તની ધ્યેય સાથે તન્મયતા.

અન્ય કેટલાક તેને ધ્રુવપદ-ધ્રુવસ્થાન કહે છે.

કેટલાક તેને પ્રશાન્ત વાહિતા (ચિત્તનું શાંત ગમન) કહે છે.

બૌદ્ધો તેને વિષભાગ ક્ષય કહે છે. વિષભાગ= વિજીતીય જ્ઞાનધારાનો વિનાશ. તેને સિદ્ધિ કહે છે. સંસાર અવસ્થામાં રાગ-દ્વેષ-સુખ-દુઃખ વગેરેથી જ્ઞાન મલિન છે. પણ રાગાદિ....વિજીતીયને ક્ષય થાય છે. ત્યારે શુદ્ધ જ્ઞાનધારા વહે છે. તેને જ ભોક્ષ કહે છે. ॥૧૫॥

चर्मचक्षुभूतः सर्वे देवाश्चावधिचक्षुषः ।

सर्वतश्चक्षुषः सिद्धा, योगिनः शास्त्रचक्षुषः ॥१६॥

ચામડાની આંખવાળા બધા છે. અવધિ જ્ઞાન રૂપી ચક્ષુવાળા દેવતાઓ છે. ચોમેર ઉપયોગ રૂપી ચક્ષુવાળા સિદ્ધ પરમાત્માઓ છે. જ્યારે યોગી પુરૂષો તો શારત્ર રૂપી ચક્ષુવાળા છે. ॥૧૬॥

પરોક્ષન્તે કષચ્છેદતાપંઃ સ્વર્ણ યથા જના ।

શાસ્ત્રેઽપિ વર્ણિકાશુદ્ધિ, પરોક્ષન્તાં તથા બુધાઃ ॥૧૭॥

લોકો જેમ સુવર્ણની પરીક્ષા કષ-છેદ-તાપ વડે કરે છે. તેમ વિદ્વાન પુરૂષો શાસ્ત્રમાં પણ વાનગીની વિશુદ્ધિની જેમ શુદ્ધિની [કષ-છેદ-તાપ] પરીક્ષા કરે છે. ॥૧૭॥

વિધયઃ પ્રતિષેધાશ્ચ, મ્યાંસો યત્ર વર્ણિતાઃ

एकाधिकारा दृश्यन्ते, कषशुद्धि वदन्ति ताम् । १८॥

એક અધિકારવાળા [મોક્ષ વિષયક] ઘણા વિધિ અને નિષેધો જેમાં વર્ણન કરાયેલા જણાય છે. તેને કષ શુદ્ધિ કહેવાય છે. ॥૧૮॥

સિદ્ધાન્તેષુ યથા ધ્યાના-ધ્યયનાદિવિધિવ્રજ્ઞાઃ ।

હિંસાદીનાં નિષેધાશ્ચ, ભૂયાંસો મોક્ષગોચરાઃ ॥૧૯॥

શાસ્ત્રોમાં જેમ મોક્ષ વિષયક ઘણું ધ્યાન-
અધ્યયનાદિ....વિધિઓના સમૂહો છે અને હિંસા
જુઠ....આદિના નિષેધો છે. ॥૧૯॥

અર્થકામવિમિશ્રં યદ્ યચ્ચ કલ્પત્તકથાવિલમ્ ।

માનુષઙ્ગિકમોક્ષાર્થં, યન્ન તત્ કષણુદ્ધિમત્ ॥૨૦॥

જે શાસ્ત્ર : ૦ ધન અને કામથી યુક્ત છે.

૦ જેમાં બનાવટી કથાઓની મલિ-
નતા છે.

૦ જેમાં મોક્ષની વાત ગૌણ રૂપ
વર્ણવેલી છે. તે શાસ્ત્ર કષ
શુદ્ધિવાળું ન કહેવાય. ॥૨૦॥

વિધીનાં ચ નિષેધાનાં, યોગક્ષેમકરી ક્રિયા ।

વર્ણ્યંતે યત્ર સર્વત્ર, તચ્છાસ્ત્રં હ્રેદશુદ્ધિમત્ ॥૨૧॥

જે શાસ્ત્રમાં વિધિ અને નિષેધોની, યોગ અને
ક્ષેમ કરનારી ક્રિયા સર્વત્ર વર્ણવેલી છે. તે શાસ્ત્ર
છે શુદ્ધિવાળું કહેવાય છે. ॥૨૧॥

કાયિકાદ્યપિ કુર્વોત, ગુપ્તશ્ચ સમિતો મુનિઃ ।

કૃત્યે જ્યાયસિ કિં વાચ્યમિત્યુક્તં સમયે યથા ॥૨૨॥

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે 'મુનિ કાયિકાદિ [સ્થંડીત-
માત્રુ વિસર્જનાદિ] ક્રિયા પણ સમિતિ શુપ્તિ પૂર્વક
કરે. તો પછી મોટા કાર્યમાં તો શું કહેવું ? અર્થાત્
પ્રત્યેક કાર્યમાં ઉપયોગવાળા જ થવું જોઈએ. ॥૨૨॥

અન્યાર્થં કિંચિદુત્સૃષ્ટં, યત્રાન્યાર્થમપોદ્ભૂતે । ઇ
દુર્વિધિપ્રતિષેધં તન્ન, શાસ્ત્રં છેદશુદ્ધિમત્ ॥૨૩॥

જ્યાં કંઈક અન્ય માટે ઉત્સર્ગી માર્ગથી કથન
છે અને જ્યાં કંઈક અન્ય વિષય માટે અપવાદ
માર્ગથી કથન છે. તે દુષિત વિધિ નિષેધવાળું શાસ્ત્ર,
છેદ શુદ્ધિવાળું બનતું નથી. ॥૨૩॥

નિષિદ્ધસ્ય વિધાનેऽપિ, હિંસાદેર્ભૂતિકામિભિઃ ।

દાહસ્યેવ ન સદ્વૈચ્ઞ-ર્યાતિ પ્રકૃતિદુષ્ટતા ॥૨૪॥

નિષેધ એવા હિંસાદિનું, ઐશ્વર્યની ઇચ્છાથી
વિધાન કરવામાં આવે તો પણ પાપ કર્મની દુષ્ટતા
ફર થતી નથી. ઉત્તમ ઔઘ વડે શરીરમાં થતી પીડા
ફર કરવા માટે દાહ [ડાંભ] નું વિધાન કરવામાં

આવે તો પણ એ દાહની પ્રકૃતિ દુષ્ટતા [અગ્નિ જન્ય પીડા] દૂર થતી નથી

વિશેષાર્થ : ‘ન હિંસ્યાત્ મવંભૂતાનિ’ આ ઉત્સર્ગ વાક્યથી પ્રાણીઓની હિંસાનો નિષેધ કર્યો.

આગ્નિષોમોયં પશુમાલભેત્ ભૂતિકામઃ

આખાદીની ઇચ્છાવાળા, અગ્નિ ષોમ દેવતાવાળા યજ્ઞમાં પશુ ને હોમે. અહીં એ જ શાસ્ત્રમાં અપવાદ મૂક્યો. આ પરસ્પર વિરુદ્ધ થયું. યજ્ઞગત હિંસાદિથી જો ઐશ્વર્ય મળે તો પણ પાપ અવશ્ય થાય છે. હિંસાનો સ્વભાવિક દોષ જતો નથી. ॥૨૪॥ હિંસા ભાવકૃતો દોષો, દાહસ્તુ ન તથેતિ ચેત્ ।

ભૂત્યર્થ તદ્વિધાનેઽપિ ભાવદોષઃ કથં ગતઃ ॥૨૫॥

વૈદિક કહે છે કે, ‘હિંસા માનસ ભાવથી કરાયેલો દોષ છે.’ હામ તે ભાવથી કરાયેલા દોષો નથી. જેમ ખુની ખુન માટે છરી મારે અને ડોક્ટર જેમ ઓપરેશન માટે છરી ચલાવે.

પરંતુ ઐશ્વર્ય માટે યજ્ઞગત હિંસાનું વિધાન હોવા છતાં, તેમાં ભાવદોષ કેમ દૂર થાય ? ॥૨૫॥

વેદોક્તત્વાન્મનઃશુદ્ધયા, કર્મયજ્ઞોઽપિ યોગિનઃ ।

બ્રહ્મયજ્ઞ ઇતીચ્છન્તઃ શ્યેનયાગં ત્યજન્તિ કિમ્ ॥૨૬॥

‘મનની શુદ્ધિ માટે, યોગીઓ પણ કર્મ યજ્ઞ કરે છે. કેમકે વેદમાં પ્રતિપાદિત છે.’ તો પછી બ્રહ્મયજ્ઞને સ્વીકારનારા યોગીઓ શ્યેનયાગ [શત્રુની હિંસા માટે યજ્ઞ] શા માટે છોડે છે ? એમાં પાપ-નરક ગમન કેમ માને છે ? ॥૨૬॥

वेदान्तविधिषेषत्व-मतः कर्मविधेर्हतम् ।

भिन्नात्मदर्शकाः शेषा, वेदान्ता एव कर्मणः ॥૨૭॥

આથી કર્મ વિધાનને વેદાંત વિધાનનું અંગ માનવું તે યોગ્ય નથી. તેવી જ રીતે ભિન્ન આત્માનું દર્શન કરનારા વેદાંત વાક્યોને કર્મનું અંગ માનવું તે પણ યોગ્ય નથી.

૦ પૂર્વ મીમાંસક ક્રિયાવાદી છે.

૦ ઉત્તર મીમાંસક આત્મવાદી છે. ॥૨૭॥

कर्मणां निरवद्यानां चित्तशोधकतां परम् ।

साङ्ख्ययाचार्या अपीच्छन्तीत्यास्तामेषोऽत्र विस्तरः

॥૨૮॥

કપીલાદિ સાંખ્યાચાર્યો હિંસાદિ દોષ રહિત કાર્યો, ચિત્તની શુદ્ધિ કરનારા માને છે. માટે અહીં ઉપરની વાતનો વિસ્તાર રહેવા ધો. ॥૨૮॥

યત્ર સર્વન્યાલમ્બિ-વિચારપ્રબલાગ્નિના ।

તાત્પર્યશ્યામિકા ન સ્યાત્તચ્છાસ્ત્રં તાપશુદ્ધિમત્

॥૨૯॥

જે શાસ્ત્રમાં નૈગમાદિ....બધા નયોતું અવલંબન કરનાર વિચાર સ્વરૂપ અગ્નિ વડે તાત્પર્યની મલિનતા ન થાય. અર્થાત્ વિચારથી જે શાસ્ત્રમાં દોષ સિદ્ધ ન થાય. તે શાસ્ત્ર તાપશુદ્ધિવાળું. કહેવાય ॥૨૯॥

યથાહ સોમિલપ્રશ્ને જિનઃ સ્યાદ્વાદસિદ્ધયે ।

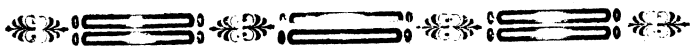
દ્રવ્યાર્થદિહમેકોઽસ્મિ, દૃગ્જ્ઞાનાર્થાદુભાવપિ ॥૩૦॥

જેમ સોમિલના પ્રશ્નમાં, સ્યાદ્વાદની સિદ્ધિ માટે ભગવાને કહ્યું કે : દ્રવ્યની દૃષ્ટિ એ હું એક છું. જ્ઞાયક છું.

અને દર્શન-જ્ઞાનની અપેક્ષાએ હું ઉભય રૂપ છું. અર્થાત્ દર્શન-જ્ઞાનમય છું. કેવળજ્ઞાન-દર્શનને। ઉપયોગ બદલતો છે. ॥૩૦॥

અક્ષયશ્રાવ્યયશ્રાસ્મિ, પ્રદેશાર્થવિચારતઃ ।

અનેકભૂતભાવાત્મા, પર્યાયાર્થપરિગ્રહાત્ ॥૩૧॥

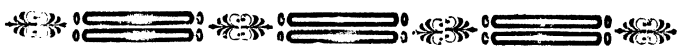
પ્રદેશો આત્માથી જુદા પડતા નથી. આ અર્થના વિચારથી હું અક્ષય અને અવિનાશી છું અને પર્યાય રૂપ અર્થના વિચારથી હું અનેક રૂપ છું. કારણ કે રાગાદિ પરિણામો....અને મનુષ્યાદિ પર્યાયોના ભાવોથી હું અનેક રૂપ છું. ॥૩૧॥

द्वयारेकत्वबुद्ध्यपि यथा द्वित्वं न गच्छति ।
नयैकान्तधियाप्येवमनेकान्तो न गच्छति ॥ २॥

જેમાં એક પણાની બુદ્ધિ વડે પણ દ્વિત્વ દૂર થતું નથી. તેમ નયની અપેક્ષાએ એકાંત બુદ્ધિ વડે પણ અનેકાંત દૂષિત થતો નથી.

દા. ત. ઘટ-પટ જે પદાર્થો છે. તેમાં ઘટમાં એકત્વ છે અને પટમાં એકત્વ છે. આ એકત્વ સંજ્ઞાથી ઘટ-પટમાં રહેલું દ્વિત્વ દૂર થતું નથી. તેમ નયની અપેક્ષાએ આ વસ્તુ નિત્ય છે કે આ વસ્તુ અનિત્ય છે. છતાં અનેકાંત બુદ્ધિથી તેમાં રહેલ નિત્ય-અનિત્ય રૂપ અનેકાંત દૂર થતું નથી. જેમ

द्रव्य दृष्टिर्था आत्मा नित्यं पण्यं છે અને પર્યાય દૃષ્ટિર્થી આત્મા અનિત્ય પણ્ય છે. નિશ્ચયનયની

આત્મા મુક્ત પણ છે અને વ્યવહારનયથી આત્મા
સંસારી પણ છે. આ અનેકાંત દ્વર થતું નથી. ॥૩૨॥

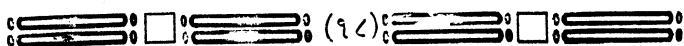
સામગ્રયેણ ન માનં સ્યાદ્ દ્વયોરેકત્વધોયથા ॥

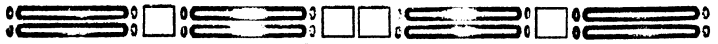
તથા વસ્તુનિ વસ્ત્વંશ બુદ્ધિર્જેયા નયાત્મિકા ॥૩૩॥

બન્નેમાં સમગ્ર રૂપથી એકત્વ બુદ્ધિ જેમ
પ્રમાણાત્મક નથી. તેમ વસ્તુમાં વસ્તુ અંશની બુદ્ધિ
પ્રમાણાત્મક નથી પરંતુ નયાત્મક છે.

ઘટ પટ બન્નેમાં સંપૂર્ણ પણે એકત્વ બુદ્ધિ પ્રમા-
ણાત્મક નથી. ઘટમાં એકત્વ છે પટમાં એકત્વ છે.
આ એકત્વ બુદ્ધિ નયાત્મક છે.

આવી જ રીતે નિત્યાનિત્ય ઉભયાત્મક વસ્તુમાં
નિત્યત્વરૂપ અથવા અનિત્યત્વરૂપ વસ્તુ અંશની
બુદ્ધિ નયાત્મક છે. પ્રમાણાત્મક નથી. જ્યારે આત્માને
નિત્ય કહે અને અનિત્યતાનો નિષેધ ન કરે તો તે
નયાત્મક છે. આવી રીતે આત્માને અનિત્યત્વ વિધાન
કરે અને નિત્યતાનો નિષેધ ન કરે, તો તે નયાત્મક
બુદ્ધિ છે. પરંતુ સર્વથા એકાંતે આત્માને નિત્ય કે
આનિત્ય કહે ત્યારે તે નયાત્મક નથી પરંતુ દુર્ન-
યાત્મક છે. ॥૩૩॥

एकदेशेन चैकत्वधीर्द्वयोः स्याद्यथा प्रमा ।

तथा वस्तुनि वस्त्वंश-बुद्धिज्ञेया नयात्मिका ॥३४॥

બન્નેમાં એક દેશથી એકત્વ બુદ્ધિ જેમ યથાર્થ છે તેમ વસ્તુમાં વસ્તુના અંશની બુદ્ધિ છે તે નયાત્મક છે.

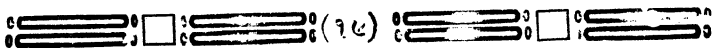
આ ઘટ જેમ અનિત્ય છે અને માટી [પરમાણુ] જેમ નિત્ય છે. વસ્તુ જે છે તે દ્રવ્ય પર્યાય ઉભયાત્મક છે. તેમાં દ્રવ્ય બુદ્ધિ અથવા પર્યાયની બુદ્ધિ તે નયાત્મક છે. આત્મા દ્રવ્ય રૂપે નિત્ય છે. પર્યાય રૂપે અનિત્ય છે. આ બુદ્ધિ નયાત્મક છે. ॥૩ ॥

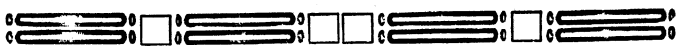
इत्थं च संशयत्वं यन्नयानां भाषते परः ।

तदपास्तं विलंबानां, प्रत्येकं न नयेयु यत् ॥३५॥

અને વંળી જે અન્ય દર્શની, અનેકાંતના રહ-સ્યથી અનભિજ્ઞ એવો ઇત્તર દાર્શનિક, નયોમાં સંશયત્વનો આક્ષેપ કરે છે તે ખંડિત થયો. નયોમાં પ્રત્યેકની અંદર વિરોધ નથી.

એક ધર્મીમાં અનેક ધર્મોનું પ્રતિપાદન થાય છે ત્યારે વિરોધ થતો નથી. તે કારણે તે

જ્ઞાન સંશય રૂપ બનતું નથી. જેમ એકજ રામમાં
અપેક્ષાથી પુત્રત્વ-પતિત્વ-બંધુત્વ....આદિ પરસ્પર
વિરોધી ધર્મો રહે છે. પણ તે સંશય રૂપ બનતા
નથી. ॥૩૫॥

સામગ્યેણ દ્વયાલંબેऽપ્યવિરોધે સમુચ્ચયઃ ।

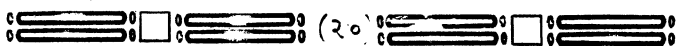
વિરોધે દુર્નયત્રાતાઃ સ્વશસ્ત્રેણ સ્વયં હતાઃ ॥૩૬॥

સંપૂર્ણ રૂપથી જે ધર્મોનું આલંબન હોવા છતાં
જે વિરોધ ન થાય તો યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે અને
જે વિરોધ થાય તો દુર્નયોનો સમૂહ પોતાના શસ્ત્ર
વડે પોતે જ હણાય છે.

જ્યારે એક પુરૂષમાં અપેક્ષા ભેદથી પિતા-પુત્ર
બંધુની બુદ્ધિ થાય છે. ત્યારે પિતૃત્વ-પુત્રત્વ બંધુત્વ
છે. પુરૂષનો કેાઈ એક અંશ પિતા અને એક અંશ પુત્ર
કે બંધુ નથી. આ રીતીથી જ્યારે વિરોધ ન થાય
ત્યારે જે જ્ઞાન છે તે સમૂહ જ્ઞાન છે. જ્યારે ધર્મોના
વિરોધ થાય છે. ત્યારે જ્ઞાન દુર્નય થાય છે. ॥૩૬॥

कथं विप्रतिषिद्धानां, न विरोधः समुच्चये ।

अपेक्षाभेदतो हन्त, कैव विप्रतिषिद्धता ॥૩૭॥

શંકા : જે પરસ્પર વિરોધી ધર્મો છે. તેઓના વિરોધ સમુચ્ચયમાં કેમ દૂર થાય ?

ઉત્તર : જ્યારે અપેક્ષાનો ભેદ થાય ત્યારે ધર્મોનો વિરોધ નતો નથી.

૦ ઉત્પત્તિ અને વિનાશનો અભાવ નિત્ય-ત્વ સાથે છે. દ્રવ્ય સાથે.

૦ ઉત્પત્તિ અને વિનાશનો સંબંધ અનિ-ત્યતા સાથે છે. પર્યાય સાથે ॥૩૭॥

ભિન્નાપેક્ષા યથૈકત્ર, પિતૃપુત્રાદિકલ્પના ।

નિત્યાનિત્યાદ્યનેકાન્ત-સ્તથૈવ ન વિરોત્સ્યતે ॥૩૮॥

જેમ એકજ વ્યક્તિમાં, અપેક્ષા ભેદથી પિતા-પુત્ર-બંધુની કલ્પના થાય છે. જેમ કે : દશરથ-લવકુશ-લક્ષ્મણ નો એક જ રામની સાથે, અનુક્રમે પિતા-પુત્ર-બંધુનો સંબંધ છે.

તેવી જ રીતે નિત્ય-અનિત્યાદિ અનેકાંત વિરૂદ્ધ થશે નહિ.

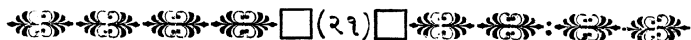
૦ પરમાણુ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ઘટ નિત્ય છે.

૦ ઘટકાર્યની અપેક્ષાએ ઘટ અનિત્ય છે. ॥૩૯॥

વ્યાપકે સત્યનેકાન્તે, સ્વરૂપપરરૂપયોઃ ।

આનેકાન્ત્યાન્ન કુત્રાપિ, નિર્ણીતિરિતિ ચેન્મતિઃ

॥૩૯॥

નૈયાયિકા પ્રશ્ન કરે છે :

જે અનેકાંત વ્યાપક બને તો, ત્યારે પોતાનું સ્વરૂપ અને પારકાનું જે સ્વરૂપ છે. તેમાં અનેકાંતતા હોવાથી કોઈપણ વસ્તુમાં નિર્ણય ન થઈ શકે. આવી જો તમારી ભતિ હોય તો :- ॥૩૬॥

अव्याप्यवृत्तिघर्माणां, यथावच्छेदकाश्रया ।

नापि ततः परावृत्ति-स्तत् किं नात्र तथेक्ष्यते ?

॥૪૦॥

જેમ અવ્યાપ્તવૃત્તિવાળા ધર્મો (સંયોગ) અવ-
ચ્છેદના (સાપેક્ષઅંશના) આશ્રયે એટલે કે :

૦ મૂલાવચ્છેદેન કપિસંયોગો નાસ્તિ.

૮ શાખાવચ્છેદકેન કપિ સંયોગો અસ્તિ.

એક જ વૃક્ષમાં (ધર્મીમાં) કપિ સંયોગને સદ્-
ભાવ અને કપિ સંયોગને અસદ્ભાવ. આમ દેખીતી
રીતે વિરોધ જણાતા ધર્મો અવિરોધપણે એક
ધર્મીમાં રહી શકે છે. આવું તમે માનો છો.
(નૈયાયિક-વૈશેષિકો.)

તો પછી જૈની દ્રષ્ટિનું સ્વરૂપથી અસ્તિત્વ અને
પર રૂપથી નાસ્તિત્વ, આ અપેક્ષા લેકથી ભિન્ન
ભિન્ન અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વમાં વિરોધનો અવ-
કાશ કેમ હોઈ શકે ? ॥૪૦॥

आनैगमान्त्यभेदं तत्, परावृत्तावपि स्फुटम् ।

अभिप्रेताश्रयेणैव, निर्णयो व्यवहारकः ॥४१॥

નૈગમનયના લેહ : ૧ હું અમેરિકા જાવું છું. પણ
હજુ ભારતમાં ઊભો છે.

૨ ઝાડ ઉપરથી પડી ગયો છતાં
ખાલે કે : મરી ગયો.

૩ દુધીનું શાક કપાય છે છતાં
કે : આજે દુધીનું શાક બના-
વ્યું છે.

૪ આજે ભગવાન મહાવીરનો
નિર્વાણ દિન છે.

પરથી અવૃત્તિ સુરૂપ હોવા છતાં, ઇષ્ટ અર્થના
આશ્રય વડે કરવામાં આવતો નિર્ણય વ્યવહાર
સાધક છે. ॥૪૧॥

અનેકાન્તેઽપ્યનેકાન્તા-દનિષ્ઠૈવમપાકૃતા ।

નયસૂક્ષ્મેક્ષિકાપ્રાન્તે, વિશ્રાન્તેઃ સુલભત્વતઃ ॥૪૨॥

અનેકાંતમાં પણ એકાંતતા હોવાથી અનવસ્થા દોષ રહી શકતો નથી. નયનાં સૂક્ષ્મ વિચારને અંતે વિશ્રાન્તિ સુલભા બની રહે છે જેમે કે :-

૦ ઘટ સ્વરૂપથી સત્ છે પર રૂપથી અસત્ છે.

એક વસ્તુમાં સત્ અસત્ હોવાથી ઘટનું સ્વરૂપ અનેકાંત છે. પણ ઘટ ઘટ સ્વરૂપથી કેવળ સત્ છે અસત્ નથી એટલા અંશે એકાંત રૂપ છે. પર રૂપથી એકાંતે અસત્ છે.

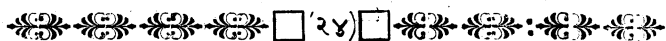
ઘટ સત્ અસત્ ધર્મોની અપેક્ષાથી અનેકાતા-ત્મક છે. ॥૪૨॥

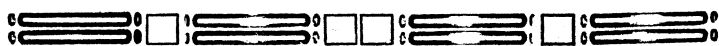
આત્માશ્રયાદયોઽપ્યત્ર, સાવકાશા ન કહિચિત્ ।

તે હિ પ્રમાણસિદ્ધાર્થત્, પ્રકૃત્યૈવ પરાઙમુખાઃ

॥૪૩॥

આત્માશ્રયાદિ દોષો પણ અનેકાંત સિદ્ધાંતમાં ક્યારે પણ આવતા નથી. કારણ કે પ્રમાણથી સિદ્ધ થયેલા અનેકાંતમાં તે દોષો સ્વભાવથી જ દૂર રહે છે.

[૧] આત્માશ્રય દોષ :- એક વસ્તુ જ્યારે પોતાનો જ આશ્રય કરે, અર્થાત્ પોતાની સિદ્ધિમાં પોતાનો જ ઉલ્લેખ કરે. ત્યારે આત્માશ્રય દોષ આવે છે. હા. ત. આ અગ્નિ છે તેની સિદ્ધિમાં હાહકત્વ પ્રમાણુ થઈ શકે છે. પણ અગ્નિ જો પોતાના અસ્તિત્વમાં અગ્નિનો જ ઉલ્લેખ કરે ત્યારે આત્માશ્રય દોષ આવે.

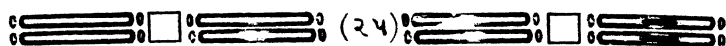
આવી રીતે અનેકાંતમાં સમજવું.

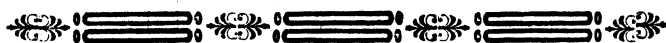
આ અનેકાંત છે. એમાં પ્રમાણુ શું ? એકાંતનો અભાવ હોવાથી. એમ યોગવામાં જો આવે તો આત્માશ્રય દોષ થયો.

અનેકાંત પોતાના સ્વરૂપને સિદ્ધ કરી શકતો નથી. નયાદિ .. તેને અનેકાંત રૂપે સિદ્ધ કરે છે.

[૨] અન્યોન્યાશ્રય દોષ :-

એક બીજાની અપેક્ષા જ્યારે થાય. ત્યારે અન્યોન્યાશ્રય દોષ આવે છે. એકની ખાત્રી બીજાની અપેક્ષા રાખે અને બીજાની ખાત્રી પ્રથમની અપેક્ષા કરે જેમકે :-

૦ મારું ઘર જિનમંદિર સામે છે.

૦ જિનમંદિર મારા ઘર સામે છે.

[૩] અનવવસ્થા દોષ :-

અપ્રમાણિક પરંપરાની અપેક્ષા રાખે

૦ ‘આ જ્ઞાન પ્રમાણ છે.’ તેમાં શું હેતુ ?

૦ ખીજું જ્ઞાન આ જ્ઞાનને સત્ય કહે છે.

૦ ખીજું જ્ઞાન સત્ય છે. એનું શું પ્રમાણ ?

ત્રીજું જ્ઞાન આ જ્ઞાનને સત્ય કહે છે.

[૪] ચક્રક દોષ :-

જ્યારે ત્રણ વસ્તુમાં પરસ્પર અપેક્ષા થાય ત્યારે
ચક્રક દોષ ॥૪૩॥

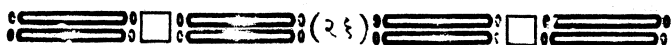
उत्पन्नं दधिभावेन, नष्टं दुग्धतया पयः ।

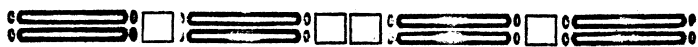
गोरसत्वात् स्थिरं जानन्, स्याद्वादद्विड् जनोऽपि कः

॥૪૪॥

એક વસ્તુમાં પરસ્પર વિરોધી ધર્મો રહે છે.
તેથી પ્રત્યેક વસ્તુ અનેકાંતાત્મક છે.’ આ અનેકાંતનો
સિદ્ધાંત છે.

૦ એક જ વસ્તુ દહીં ભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૦ અને દૂધ ભાવથી નષ્ટ થાય છે. ગોરસ રૂપે સ્થિર રહે છે.

હહીં અને દૂધ ગોરસ રૂપ કહેવાય છે. ગોરસ બન્નેમાં સ્થિર છે.

એમ જાણ્યો સાધારણ જન પણ કોણ એવા પ્રકારનો છે કે અનેકાંતનો વિરોધ કરે ? ॥૪૪॥

इच्छन् प्रधानं सत्त्वार्थै-विरुद्धैर्गुम्फितं गुणैः ।
साङ्ख्यःसङ्ख्यावतां मुख्यो, नानेकान्तं प्रतिक्षिपेत्
॥૪૫॥

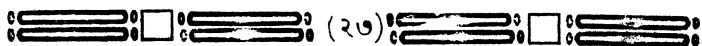
સત્ત્વ-રજસૂ-તમસૂ આ ત્રણ વિરોધી ગુણોવાળી પ્રકૃતિને સ્વીકારનારા વિદ્વાનોમાં મુખ્ય સાંખ્યાચાર્ય પણ અનેકાંતનો વિરોધ કરી શકતા નથી.

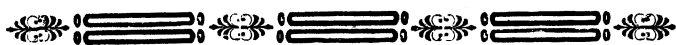
સાંખ્યમત :- સત્ત્વ-રજ-તમ આ ત્રણ ગુણોને પ્રકૃતિ કહેવાય છે.

૦ સત્ત્વ ગુણ પ્રકાશક છે.

૦ રજ ગુણ ક્રિયાજનક છે.

૦ તમ ગુણ આચ્છાદક રૂપ છે.

કોઈ પણ વસ્તુ એવી નથી કે આ ત્રણ ગુણ વિનાની હોય. બધા પદાર્થો આ ત્રણ ગુણના જ પરિણામ રૂપ છે. એમ સાંખ્યશાસ્ત્ર સંસારના સ્વરૂપને માને છે. તે પણ અનેકાંતવાદનો નિષેધ કરી શકતા નથી.

૦ તેના મતાનુસાર એક જ પ્રકૃતિ [તત્ત્વ] સત્ત્વની અપેક્ષાએ પ્રકાશક છે. રજ-તમની અપેક્ષાએ અપ્રકાશક છે.

રજની અપેક્ષાએ ચંચળ છે. સત્ત્વ-તમની અપેક્ષાએ સ્થિર છે.

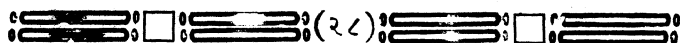
૦ તમની અપેક્ષાએ આચ્છાદક છે. સત્ત્વ-રજની અપેક્ષાએ આચ્છાદક નથી.

આ રીતે એક જ પ્રકૃતિમાં પરસ્પર વિરોધી ધર્મો સ્વીકારનાર સાંખ્ય પણ અનેકાંતનો વિરોધ કરી શકતો નથી. ॥૪૫॥

વિજ્ઞાનસ્યૈકમાકારં, નાનાકારકરમ્બિતમ્ ।

इच्छंस्तथागतः प्राज्ञो, नानेकान्तं प्रतिक्षिपेत्

॥૪૬॥

વિજ્ઞાનના એક આકારને વિવિધ આકારોથી યુક્ત સ્વીકારનાર બુદ્ધિમાન બૌદ્ધો અનેકાંતનો નિષેધ ન કરી શકે.

વિજ્ઞાનવાદી બુદ્ધના મતમાં માત્ર જ્ઞાન જ સત્ય છે. અને જે ઘટ-પટ-ચંદ્ર-સૂર્યાદિ....દેખાય છે તે કલ્પીત છે. શુક્તિમાં જેમ ચાંદી અને રજ્જુમાં જેમ સર્પની ભ્રાંતિ પ્રતીત થાય છે. તેમ જગૃત દશામાં બધા પદાર્થો કલ્પના રૂપે પ્રતીત થાય છે. સ્વપ્નામાં કેઈ પદાર્થ હોતા નથી. કેવળ જ્ઞાન જ અનેક પદાર્થોના રૂપમાં પ્રતીત થાય છે. તેમ....

જગૃત સમયમાં જે જ્ઞાન પ્રતીત થાય છે. તે પણ સ્વપ્ન કાળના જ્ઞાનની જેમ મિથ્યા છે. આ વિજ્ઞાનવાદી બૌદ્ધનો મત છે.

બાંહ્ય પદાર્થોનો સર્વથા અભાવ માનીને એક જ વિજ્ઞાનમાં લિન્ન લિન્ન ઘટ પટાદિ....આકારનું થવું; તે ઘટ પટાદિ પદાર્થોના અસ્તિત્વ વિના સંભવિત નથી

અનેક આકારવાળા વિજ્ઞાનનું માનવું. અનેકાંત વિના ઘટતું નથી. એક બાજુથી વિજ્ઞાનનો એક જ આકાર માનવો અને બીજી બાજુથી એ જ વિજ્ઞાનને અનેક આકારથી ઇચ્છવું. આ અનેકાંત વિના ન ઘટે. ॥૪૬॥

चित्रमेकमनेकं च, रूपं प्रामाणिकं वदन् ।
योगो वैशेषिको वापि, नानेकान्तं प्रतिक्षिपेत्
॥४७॥

નૈયાયિક અને વૈશેષિક : કાબર ચિતરા રૂપને પ્રમાણુથી સિદ્ધ, એક અને અનેક સ્વીકારતા અને-કાંતનો વિરોધ ન કરી શકે.

નીલ પીતાદિ રૂપો જેમ લિન્ન લિન્ન છે તેમ ચિત્ર-કાબર ચીતરૂં પણ એક લિન્ન સ્વતાંત્ર રૂપ છે.

ચિત્ર રૂપ જો કે એક છે. છતાં એક સ્થાનમાં નીલ પીતાદિની પ્રતીતિ અનેક રૂપ પણ છે. જેમ દીપડો-બિલાડી-કાબરચીતરો સાપ.

એક જ રૂપમાં પરસ્પર વિરુદ્ધતા અને અનેકાં-
તનો સ્વીકાર કરે છે. તેથી અનેકાંતનો વિરોધી
નથી. ॥૪૭॥

પ્રત્યક્ષં મિતિમાત્રંશે, મેયાંશે તદ્વિલક્ષણમ્ ।
ગુરુર્જ્ઞાનિં વદન્નેકં, નાનેકાન્તં પ્રતિક્ષિપેત્ ॥૪૮॥

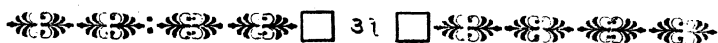
પ્રમિતિ=જ્ઞાન; પ્રમાતા=આત્મા; પ્રમેય=ઘટ-
પટાદિ પદાર્થો.

પ્રમિતિ અને પ્રમાતાના અંશમાં જ્ઞાનને સ્વ
પ્રકાશક માનતો, તેમ જ પ્રમેય અંશમાં જ્ઞાનને પર
પ્રકાશક માનતો પ્રભાકર [પૂર્વ મીમાંસક] [અપર
નામ-ગુરુ] અનેકાંતતાનું જ અનુસરણ કરે છે.

‘હું ઘટને જાણું છું.’ પ્રભાકરના મતે આમાં
ત્રણ વસ્તુ પ્રતીત થાય છે.

- ૦ ઘટ એ પ્રમેય = જ્ઞાનનો વિષય છે.
- ૦ હું એ પ્રમાતા = આત્મા.
- ૦ જાણું છું. એ પ્રમિતિ = ઘટનું જ્ઞાન.

અહીં ઘટજ્ઞાન તથા પ્રમાતા આત્મા પ્રત્યક્ષ
છે. પરંતુ પ્રમેય ઘટ પરોક્ષ છે. બાહ્ય વસ્તુની

સત્તા જ્ઞાન વડે સિદ્ધ થાય છે. ઘટ પટાદિ....ની સત્તામાં તેઓનું જ્ઞાન પ્રમાણ છે.

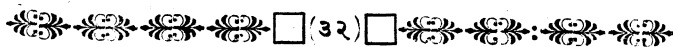
આ રીતે એક જ જ્ઞાનમાં જ્ઞાન અને આત્મા પ્રત્યક્ષ અને પ્રમેય-પુસ્તકાદિને પરોક્ષ રૂપે સ્વીકારે છે. આમ એક જ વસ્તુમાં પ્રત્યક્ષત્વ અને પરોક્ષત્વને સ્વીકારનાર પ્રભાકર ગુરુ અનેકાંતનો નિષેધ કરતા નથી. ॥૪૮૦॥

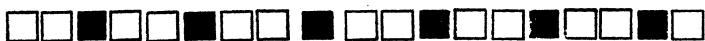
जातिव्यक्त्यात्मकं वस्तु, वदन्ननुभवोचितम् ।
भट्टो वाऽपि मुरारिर्वा, नानेकान्तं प्रतिक्षिपेत्

॥૪૮૧॥

પૂર્વ મીમાંસક : કુમારીલ બદ્ધ અને મુરારિ મિશ્ર એક જ વસ્તુને જાતિ અને વ્યક્તિથી ઉભય રૂપ અનુભવથી સિદ્ધ ખોલતા, અનેકાંતનો નિષેધ કરી શકતા નથી.

બ્રાહ્મણત્વ એ જાતિ છે. દેવદત્ત એ વ્યક્તિ છે. બંને એકમાં જ છે. જાતિ અને વ્યક્તિ ઉભયનો એકી સાથે પ્રમાણિક ખોધ માનતો ભદ્ધ કે મુરારી સિદ્ધાંત, અનેકાંતની જ પુષ્ટિ કરે છે.

અબદ્ધં પરમાર્થેન, બદ્ધ ચ વ્યવહારતઃ

બ્રુવાણો બ્રહ્મવેદાન્તી, નાનેકાન્તં પ્રતિક્ષિપેત્

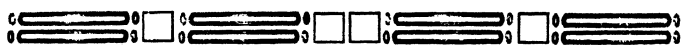
॥૫૦॥

પરમાર્થ દૃષ્ટિથી બંધન રહિત અને વ્યવહારની અપેક્ષાએ બંધનથી યુક્ત બ્રહ્મને [આત્માને] પ્રતિ-પાદન કરતો વેદાંતી અનેકાંતનો નિષેધ કરી શકતો નથી. [બ્રહ્મજ્ઞાની]

શ્રી શંકરાચાર્ય મતાવલંબી વેદાંતગામી એક બ્રહ્મને જ સત્ય સ્વીકારે છે. તેની માન્યતાનુસાર :

- ૦ પશુ-પક્ષી-મનુષ્યાદિ....એતનોના રૂપમાં,
- ૦ પૃથ્વી-જલાદિ ...અએતનોના રૂપમાં....એક બ્રહ્મ જ પ્રતીત છે. બ્રહ્મ વાસ્તવમાં બંધન યુક્ત નથી. જમથી તેમાં બંધન પ્રતીત થાય છે. વ્યવહારથી બંધન યુક્ત છે.

એક બ્રહ્મમાં ભિન્ન અપેક્ષાએ બદ્ધત્વ અને અબદ્ધત્વ આ બે વિરોધી ધર્મોને માનનારા અદ્વૈત વેદાંતી અનેકાંતનો નિષેધ કરી શકતા નથી. ॥૫૦॥

બ્રુવાણા ભિન્નભિન્નાર્થાન્, નયભેદવ્યપેક્ષયા ।

પ્રતિષ્ઠિપેર્યુનો વેદાઃ, સ્યાદ્વાદં સાર્વતાન્ત્રિકમ્

॥૫૧॥

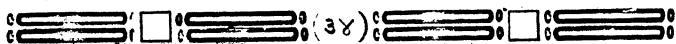
નય લેદોની અપેક્ષાથી લિન્ન લિન્ન અર્થોના પ્રતિપાદન કરનારા વેદો પણ સમસ્ત શાસ્ત્રોમાં વ્યાપક અનેકાંતવાદનો નિષેધ કરી શક્તા નથી. ॥૫૧॥

ત્રિમતિઃ સમ્મતિર્વાપિ, ચાર્વાકસ્ય ન મૃગ્યતે ।

પરલોકાત્મમોક્ષેષુ, યસ્ય મુહ્યતિ શેમુષી ॥૫૨॥

નાસ્તિક મત :- જે ચાર્વાકની બુદ્ધિ પરલોક, આત્મા અને મોક્ષના વિષયમાં મૂંઝાય છે. એવા ચાર્વાકની અસંમત્તિ [વિરુદ્ધમત] કે સંમત્તિ [અનુકુળ મત] તપાસાય નહિ.

નાસ્તિક મત વાળા ઇન્દ્રિય દૃષ્ટ પદાર્થને જ પ્રમાણ માને છે. ખાઓ-પીઓ-મેજ મજા કરો. પરલોક-આત્મા જેવું કંઈ નથી. માટે મળેલા પદાર્થોને છોડી, ન મળેલાની વાંછા કરવી, તે વ્યર્થ છે. મૂર્ખતા છે.

આવા નાસ્તિક મતવાળાના અભિપ્રાયથી સર્થુ !

॥૫૧॥

તેનાનેકાન્તસૂત્રં .યદ્, યદ્વા સૂત્રં નયાત્મકમ્ ।
તદેવ તાપશુદ્ધં સ્યાદ્, ન તુ દુનયસંજિતમ્ ॥૫૩॥

તેથી અનેકાંત સંખંધી સૂત્ર અથવા જે સૂત્ર
નય સ્વરૂપ છે. તે જ ‘શાસ્ત્ર’ તાપથી શુદ્ધ કહેવાય.
પરંતુ જે દુર્નય સંજ્ઞાવાળું સૂત્ર છે. તે તાપથી
શુદ્ધ થતું નથી.

અપેક્ષા ભેદથી જે અનેક ધર્મોને એક ધર્મીમાં
પ્રકાશિત કરે તે અનેકાન્ત શાસ્ત્ર છે અને અપેક્ષા
ભેદથી એક ધર્મને એક ધર્મીમાં પ્રકાશિત કરે તે
નય સૂત્ર છે.

દા. ત. એક આત્મા નિત્ય-અનિત્ય, સિન્ન-
અસિન્ન, વાચ્ય-અવાચ્ય....આદિ અનેક ધર્મોને
પ્રકાશિત કરે તે અનેકાન્ત શાસ્ત્ર, અને જે એક
ધર્મીમાં ફેવળ નિત્ય-સિન્ન-વાચ્ય-કર્મબદ્ધ વગેરે
અન્ય ધર્મોનો અપલાપ કર્યા વિના પ્રકાશિત કરે તે

નય સૂત્ર છે. આવું શાસ્ત્ર તે તાપ શુષ્ક શાસ્ત્ર કહેવાય.

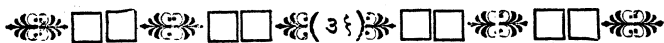
કેવળ નિત્ય-ચિન્ન-કર્મબદ્ધ....વગેરે અન્ય ધર્મનું ખંડન કરતું શાસ્ત્ર, તાપ શુષ્ક પામતું નથી. ॥૫૩॥

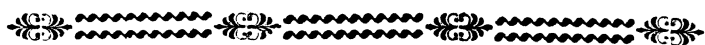
નિત્યૈકાન્તે ન દ્વિસાદિ, તત્પર્યાયપરિક્ષયાત્ ।
મનઃસંયોગનાશાદૌ, વ્યાપારાનુપલમ્ભતઃ ॥૫૪॥
નૈયાયિક ભત ખંડન :

એકાંત નિત્ય પક્ષમાં હિંસાદિ....ઘટતું નથી.
કારણ કે :-

આત્માનો મનની સાથે સંયોગ થાય છે. મન ઇન્દ્રિયોની સાથે જોડાય છે. ઇન્દ્રિયો પદાર્થોની સાથે સંબંધ પામે છે. પછી વ્યવહાર થાય છે.

સંયોગ અને વિયોગ રૂપ વ્યાપાર એકાંત નિત્ય આત્મામાં કદી પણ ઘટી શકે નહિ. ॥૫૪॥
બુદ્ધિલેપોઽપિ કો નિત્ય-નિર્લેપાત્મવ્યવસ્થિતૌ ।
સામાનાધિકરણ્યેન, બન્ધમેક્ષૌ હિ સજ્જતૌ ॥૫૫॥

સાંખ્યમત નિરસન :-

સદા નિર્લેપ આત્માની વ્યવસ્થામાં બુદ્ધિનો લેપ અર્થાત્ સંબંધ ઘટતો નથી. એક જ અધિકરણમાં [ધર્મીમાં] બંધ અને મોક્ષ સંગત થાય છે.

સુખ-દુઃખ-ઈચ્છા....આત્માના ધર્મો નથી. આ ધર્મો બુદ્ધિના છે. બુદ્ધિના સંબંધથી આત્મા બંધાય છે. બુદ્ધિના વિયોગથી આત્મા મુકાય છે. આ પક્ષ બરાબર નથી.

આપના મતમાં આત્મા નિર્લેપ છે. બુદ્ધિના સંગથી પણ તેમાં વિકાર થઈ શક્તો નથી. તેથી આત્મા બધ્ધ થઈ શકતો નથી. જે સુખ-દુઃખાદિ-વાળી બુદ્ધિ છે, તેનો જ મોક્ષ થઈ શકે છે. પણ સુખ દુઃખાદિથી રહિત છે તેનો મોક્ષ થઈ શકતો નથી.

આ માન્યતા બરાબર નથી. બંધન અને મોક્ષ એક જ ધર્મીમાં ઘટી શકે છે. ॥૫૫॥

अनित्यंकान्तपक्षेऽपि, हिंसादिकमसङ्गतम् ।

स्वतो विनाशशीलानां, क्षणानां नाशकोऽस्तु कः ?

॥૫૬॥

‘સર્વ અનિત્ય જ છે.’ આ એકાંત પક્ષમાં હિંસા
આદિ યુક્ત નથી. પોતાની મેળે જ જે વિનાશ
સ્વભાવવાળા છે. તેવા પદાર્થોના નાશ કરનારા
કેાણ થઈ શકે ? ॥૫૬॥

આનન્તર્યં ક્ષણાનાં તુ, ન હિંસાદિનિયામકમ્ ।
વિશેષાદશનાત્તસ્ય, બુદ્ધલુબ્ધકયોમિથઃ ॥૫૭॥
સઙ્કલેશેન વિશેષશ્ચે-દાનન્તર્યમપાર્યકમ્ ।
ન હિ તેનાપિ સઙ્કિલ્ષ્ટ-મધ્યે ભેદો વિધીયતે
॥૫૮॥

મનોવાકકાયયોગાનાં, ભેદાદેવં ક્રિયાભિદા ।
સમગ્રૈવ વિશીર્યેતે-ત્યેતદન્યત્ર ચર્ચિતમ્ ॥૫૯॥

શ્લોક : ૫૭-૫૮-૫૯ ત્રણ સાથે.

પદાર્થ માત્રનો ક્ષણ વિનશ્વર સ્વભાવ છે. એટલે
પદાર્થના નાશમાં કોઈ પણ હેતુ બની શકતો નથી.
પદાર્થ પોતાની મેળે જ સ્વયં નાશ પામી રહ્યો
છે. આ સિદ્ધાંતમાં લુબ્ધક-શિકારી મૃગનો હિંસક
કેવી રીતે બની શકે ?

પોતાની વાતની પુષ્ટિમાં ખૌષ્ણ થોડી ફલીલ કરે છે કે : વિજ્ઞાનની જે ધારા વહી રહી છે. તેના બે ફાંટા છે.

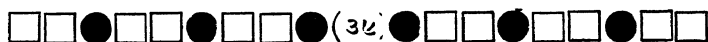
૧ સભાગ સંતતિ. ૨ વિસભાગ સંતતિ.

આથી લુપ્ધક-શિકારીએ જે વિસભાગ ક્ષણ સંતતિનું જનન કર્યું. એથી એ લુપ્ધક શીકારી હિંસક છે. આ કથન પણ માત્ર આનન્તર્યથી હિંસક કેવી રીતે બની શકે ? તો પછી તમારા સર્વજ બુધ્ધનું પણ સર્વજત્વ હોવાથી એમનું વિજ્ઞાન પણ વિસભાગ સંતતિનું જનક બનશે.

તો તેમાં પણ લુપ્ધક-શિકારીની જેમ હિંસકત્વ પણ આનન્તર્યથી આવી પડશે.

આનો પણ તેઓ [ખૌષ્ણ] ઘણું ઘણું તર્કી-કુતર્કીથી બચાવ કરવા જેમ જેમ કોશિષ કરે છે. તેમ તેમ તેઓની પ્રતિજ્ઞા સિધ્ધિ તો થતી નથી બલકે સમ્યક્ શાસ્ત્રજ્ઞોને અકિંચિત્કર જણાય છે.

જેમ કે : જે વિજ્ઞાનમાં 'હનિમ' એવો સંકલેશ ભળયો હોય, તેમ જ વિસભાગ સંતતિનું જનક

રૂપ આનન્તર્ય પણ હોય, ત્યાં જ હિંસકત્વ છે.
આ કથન પણ સ્પષ્ટતા કરી શકતું નથી.

મન-વચન-કાયાના ભેદોમાં જે સંકલેશ યા અસંકલેશનો પ્રવેશ છે, તે કેવળ આનન્તર્ય માત્રથી ક્ષણ વિનશ્વર-નિર્હેતુક વિનાશમાં ભલા કંઈ યુક્તિથી પ્રવેશ પામી શકશે ? એ પ્રામાણિક પરીક્ષકોને સમજાતું જ નથી.

જરા પણ યુક્તિ સંગત આ કથન સિદ્ધ થઇ શકતું નથી.

नित्यानित्याद्यनेकान्त-शास्त्रं तस्माद्विशिष्यते ।
तद्, दृष्ट्यैव हि माध्यस्थ्यं, गरिष्टमुपपद्यते ॥६०॥

એકાંત નિત્ય અને એકાંત અનિત્ય શાસ્ત્ર સ્વય-
મેવં પોતાની અસ્પષ્ટતા રજુ કરે છે. આથી સ્પષ્ટ
થાય છે કે : કથંચિત્ નિત્ય-અનિત્ય આદિ ધર્મો
યુક્ત અનેકાંત શાસ્ત્ર-વ્યવસ્થા સર્વ કરતાં સર્વો-
ત્કૃષ્ટતાને પામે છે. જે યુક્તિ સંગત હોવાથી
પ્રામણિક છે. ॥૬૦॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ (४०) ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

~~~~~

यस्य सर्वत्र समता नयेषु तनयेष्विव ।

तस्यानेकान्तवादस्य, क्व न्यूनाधिकशेषमुषो ॥६१॥

જે અનેકાંતવાદની બધા નયોમાં, પુત્રોની જેમ સમાનતા છે. તે અનેકાન્તવાદની ન્યૂન અને અધિક બુધ્ધિ કયા નયોમાં થઈ શકે ? ॥૬૧॥

स्वतन्त्रास्तु नयास्तस्य, नांशाः किन्तु प्रकल्पिताः ।

रागद्वेषौ कथं तस्य, दूषणेऽपि च भूषणे ? ॥६२॥

જે નયો એક બીજાની અપેક્ષાથી રહિત છે. તે અનેકાંતવાદના વાસ્તવમાં અંશે નથી પરંતુ કલ્પિત અંશે છે.

આવા પ્રકારના કલ્પિત અંશોનું જો નિરાકરણ કરવામાં આવે અર્થાત્ તેની સિધ્ધિ કરવામાં આવે તો અનેકાંતવાદને રાગ-દ્વેષ કેમ થાય ?

અનેકાન્ત સિધ્ધાંતનું રહસ્ય સ્પષ્ટ કરતાં, ન્યાયવિદ્ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અતિ સુંદર સમજાવે છે કે :-

નયો કોઈ સ્વતંત્ર રીતે પદાર્થોનું પ્રતિપાદન કરતા નથી, કિન્તુ જરૂરત પ્રમાણેના પ્રકલ્પિત

~~~~~ ૪૧) ~~~~~

અંશેાનું વિનમ્રપણે, વ્યવહાર સાધક એકાંશનું
નિરૂપણ કરી રહ્યા છે.

આવું નહિ સમજનાર-નયવાહને, સુસ્પષ્ટ નહિ-
જાણનાર કેઈ પણ બુદ્ધ કે અબુદ્ધ, નયદષ્ટિને દૂષિત
કરે કે વિભૂષિત કરે તેથી અનેકાન્ત રહસ્યવેત્તાને
ભક્તા રાગ-દ્વેષ કેમ સંભવિ શકે ? ॥૬૨॥

अर्थे महेन्द्रजालस्य, दूषितेऽपि च भूषिते ।
यथा जनानां माध्यस्थ्यं, दुर्नयार्थे तथा मुनेः ।

11311

મહા ઇન્દ્ર જાળની વસ્તુ, જે દૂષિત અથવા
ભૂષિત [સાફ ખોટું] કરવામાં આવે, તો પણ સમ-
જ્ઞાને માણસોને માધ્યસ્થભાવ જ રહે છે.

તેવી જ રીતે દુર્ન્યાના વિષયમાં મુનિને સદા
માધ્યસ્થતાવ જ રહે છે.

એકાંતથી વસ્તુનું પ્રતિપાદન તે દુર્નય છે. ॥૬૩॥

दूषयेदज्ञ एवोच्चैः, स्याद्वादं न तु पण्डितः ।

अज्ञप्रलापे सुज्ञानां, न द्वेषः करुणैव तु ॥६४॥

[illegible]

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆

અધુષ્ય [અનભિજ્ઞ] માણસ અનેકાંતવાદનું નિર-
સન [ખંડન] કરે છે. પણ પંડિત નહિ.

અજ્ઞાનીના પ્રલાપનના વિષયમાં જ્ઞાની માણસોને
દ્રેષ થતો નથી. પરંતુ કશ્ણુ જ હોય છે. ॥૬૪॥
ત્રિવિધં જ્ઞાનમાख्याતં, શ્રુતં ચિન્તા ચ ભાવના ।
આદ્યં કોષ્ઠગ્બોજામં, વાક્યાર્થવિષયં મતમ્ ॥૬૫॥

શ્રુત ચિંતા-ભાવના. આમ ત્રણ પ્રકારે જ્ઞાન
કહ્યા છે. શ્રુતજ્ઞાન :- ચિંતન-મનન વિના માત્ર
સાંભળવાથી કે વાંચવાથી થયેલું કદાચહ રહિત
વાક્યાર્થ જ્ઞાન તે શ્રુત જ્ઞાન.

આ જ્ઞાન કોઠીમાં રહેલા બીજ સમાન છે. જેમ
કોઠારમાં પડેલા બીજમાં ફળની શક્તિ રહેલી છે.
જે યોગ્ય ભૂમિ-વરસાદ-પ્રકાશ....આદિ નિમિત્તો
મળે તો તેમાંથી ફળ પાક થાય.

તેમ શ્રુત જ્ઞાનમાં ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવના
જ્ઞાન રૂપ ફળ થવાની શક્તિ રહેલી છે.

શ્રુત જ્ઞાનમાં, હિતમાં પ્રવૃત્તિ અને અહિતમાં
નિવૃત્તિ કરવાની શક્તિ નથી. કોઠીમાં પડેલું બીજ

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆(૪૩)☆☆☆☆☆☆☆☆

જેમ ઉપયોગમાં આવતું નથી. તેમ માત્ર શ્રુત જ્ઞાનથી [હિતાહિતમાં પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ] લાભ થતો નથી.

શ્રુત જ્ઞાનના બળથી આત્માને માત્ર બાહ્ય બોધ થાય છે. પરંતુ આંતર પરિણતિ વિકસતી નથી.

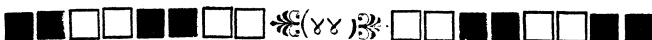
આથી ધર્મ બિન્દુમાં શ્રુત જ્ઞાનને ઉપરાગ માત્ર કહ્યું છે. જેમ લાલ પુષ્પના સાનિધ્યથી, સ્ફટિક મણિમાં માત્ર લાલ રંગનો ઉપરાગ થાય છે, પણ મણિ તદ્દરૂપ બની જતો નથી. તેમ શ્રુત જ્ઞાન બાણવું. ॥૬૫॥

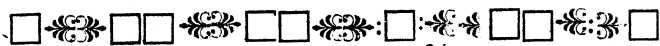
મહાવાક્યાર્થજં યત્તુ સૂક્ષ્મયુક્તિશતાન્વિતમ્ ।

તદ્ દ્વિતીયં જલે તૈલ-બિન્દુરોત્યા પ્રસૃત્વરમ્ ॥૬૬॥

ચિંતાજ્ઞાન :- સાંભળ્યા કે વાંચ્યા પછી અત્યંત સૂક્ષ્મ અને સુંદર યુક્તિઓથી ચિંતા [વિચારણા] કરવાથી થતું મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન તે ચિંતા જ્ઞાન.

જેમ તેલબિંદુ પાણીમાં પ્રસરીને વ્યાપી જાય છે તેમ આ જ્ઞાન સૂત્રાર્થમાં વ્યાપી જાય છે. અર્થાત્ તે વિષયનો બોધ સૂક્ષ્મ અને છે.

ભાવના જ્ઞાનથી પદાર્થનું જેવું જ્ઞાન થાય છે.
તેવું શ્રુતાદિ...જ્ઞાનોથી થતું નથી. અનુભવની સાથે
સંબંધ ધરાવતું પ્રત્યક્ષ-પ્રાતિભ જ્ઞાન છે. ॥૬૭॥
આદ્યે જ્ઞાને મનાક્ પુંસ-સ્તદ્રાગાદર્શનગ્રહઃ ।
દ્વિતીયે ન ભવત્યેષ, ચિન્તાયોગાત્કદાચન ॥૬૮॥

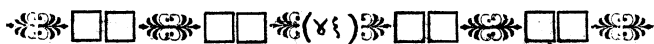
પુરૂષને પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનમાં, તેના ઉપર રાગ
હોવાના કારણે થોડો આગ્રહ [પક્ષપાત] હોય છે.
અને બીજા ચિંતાજ્ઞાનમાં, સતત મનનના સંબંધથી
ક્યારે પણ આગ્રહ થતો નથી. ॥૬૮॥

ચારિસઙ્ગીવિનીચાર-કારકજ્ઞાતતોઽન્તિમે ।

સર્વત્રૈવ હિતા વૃત્તિ-ર્ગમ્ભીર્યાત્તિત્ત્વર્દશિનઃ ॥૬૯॥

‘ચારિ સંજીવની ન્યાય’ દૃષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ છે.
તેનાં દૃષ્ટાંતથી ત્રીજા ભાવનાજ્ઞાનમાં, ગંભીરતાના
કારણે તત્ત્વજ્ઞાનીની બધા વિષયોમાં હિતકારક પ્રવૃત્તિ
થાય છે.

ભાવનાજ્ઞાનવાળો, પ્રત્યેક વિષયોમાં માધ્યસ્થ
ભાવથી પ્રવૃત્તિ કરતો હોવાથી, તેને ક્લિષ્ટ કર્મ-
બંધ થતો નથી. ॥૬૯॥

તેન સ્યાદ્વાદમાલમ્બ્ય, સર્વદર્શનતુલ્યતામ્ ।

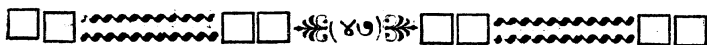
મોક્ષોદ્દેશાવિ (દ્વિ) શેષેણ, યઃ પશ્યતિ સ શાસ્ત્રવિત્
૧૧૭૦૧૧

તે કારણે અંનેકાંતવાદનો આશ્રય લઈને મોક્ષના પ્રયોજન અવિશેષ રૂપથી, બધા દર્શનોમાં સમાનતા જુએ છે. તે શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા છે.

અંનેકાંતવાદી, એકાંત નિત્યતાવાદી દર્શનોને, દ્રવ્યના અભિપ્રાયથી સત્ય કહે છે અને ક્ષણિકતાવાદી દર્શનોમાં પર્યાયના અભિપ્રાયથી સત્ય કહે છે.

આવી રીતે બધા દર્શનોમાં લિન્ન લિન્ન અપેક્ષાથી મોક્ષ ઉપયોગી વાતનો સ્વીકાર કરે છે. તે શાસ્ત્રનો યથાર્થ જ્ઞાતા છે. જેમકે :-

- ૦ શુદ્ધ નિશ્ચયસ્વરૂપ સંગ્રહ નયે : આત્મા જ્ઞાનાદિ... નો ધારક.
- ૦ શબ્દ-સમલિરૂઢ-એવં ભૂત નયે : આત્મા જ્ઞાનાદિનો કારક પણ રાગાદિ....નો નહિ.
- ૦ રૂજુસૂત્ર નયે : આત્મા રાગાદિ....નો કારક પણ કર્મનો કારક નહિ.

નેગમ-વ્યવહાર નયે : આત્મા કર્મનેા પણ
કર્તા કહેવાય. ॥૭૦॥

માધ્યસ્થ્યમેવ શાસ્ત્રાર્થો, યેન તચ્ચારુ સિધ્યતિ ।

સ એવ ધર્મવાદઃસ્યા-દન્યદ્ બાલિશવલ્ગનમ્ ॥૭૧॥

શાસ્ત્રોનેા પ્રતિપાદ્ય અર્થ [પારમાર્થિક અર્થ]
માધ્યસ્થ ભાવ છે. તે ભાવ, જેનાથી સારી રીતે
સિદ્ધ થાય, તે જ ધર્મવાદ છે. તે સિવાય બીજું
બધું, મૂર્ખના બકવાદ [પ્રલાપ] જેવું છે. ॥૭૧॥

પુત્રદારાદિ સંસારો, ધનિનાં મૂઢચેતસામ્ ।

પણ્ડિતાનાં તુ સંસારઃ, શાસ્ત્રમધ્યાત્મવર્જિતમ્

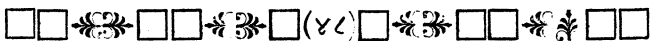
॥૭૨॥

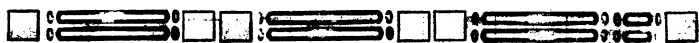
મોહથી મૂઢ બનેલા ચિત્તવાળા, ધનવાનોને
જેમ, ધન-પુત્ર પત્ની હીરા-માણિક-આદિ સંસારનું
કારણ છે. અર્થાત્ દુઃખનું કારણ છે. તેમ આત્મ
જ્ઞાન રહિત જે શાસ્ત્ર, તે પંડિતોને સંસારનું જ
કારણ છે, અર્થાત્ દુઃખનું જ કારણ છે. ॥૭૨॥

માધ્યસ્થ્યસહિતં હ્યેક-પદજ્ઞાનમપિ પ્રમા ।

શાસ્ત્રકોટિર્વૃથૈવાન્યા, તથા ચોક્તં મહાત્મના

॥૭૩॥

પાતાંજડી આદિ મહાત્માઓએ પણ કહ્યું છે કે :

મોઘ્યસ્થ ભાવથી યુક્ત અર્થાત્ રાજ-દ્વેષથી-
રહિત એવું એક પદ્ધતું જ્ઞાન પણ પ્રમા યાને
યથાર્થ જ્ઞાન છે. મોઘ્યસ્થ ભાવ રહિત કરોડો શાસ્ત્રો
પણ નકામા છે, એમ અન્યદર્શની મહાત્માઓએ
પણ કહ્યું છે. ॥૭૩॥

વાદાંશ્ચ પ્રતિવાદાંશ્ચ, વદન્તોઽનિશ્ચિતાંસ્તથા ।

તત્ત્વાન્તં નૈવ ગચ્છન્તિ, તિલપીલકવદ્ગતૌ ॥૭૪॥

નિશ્ચય રહિત વાદ [પૂર્વ પક્ષ] અને પ્રતિવાદ
[ઉત્તર પક્ષ] બોલતા લોકો, ઘાંચીના બળદની માફક
તત્ત્વના પારને [નિશ્ચયને] પામી શકતા નથી. ॥૭૫॥

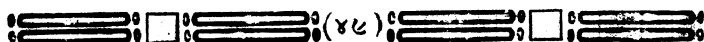
इति यतिवदमात्पदानि बुद्ध्वा,

प्रशमविवेचनसंवराभिधानि ।

प्रदलितदुरितः क्षणाच्चिलाति-

तनय इह त्रिदशालयं जगाम ॥૭૬॥

એ પ્રમાણે મુનિનાં મુખમાંથી ‘ઉપશમ વિવેક-
સંવર’ નામના ૩ પદોને સાંભળીને, જેના પ્રતિ-

બાંધક કર્મો દૂર થયા છે. તે ચિલાતી પુત્ર ક્ષણ વારમાં
જ સ્વર્ગે ગયા. ॥૭૫॥

નચાનેકાન્તાર્થાવિગમરહિતસ્યાસ્ય ફલિતમ્,
કથં માધ્યસ્થ્યેન સ્ફુટમિતિ વિધેયં ભ્રમપદમ ।
સમાધેરવ્યક્તાદ્યદભિદધતિ વ્યક્તસદૃશં,
ફલં યોગાચાર્યા ધ્રુવમભિનિવેશે, વિગલિતે ॥૭૬॥

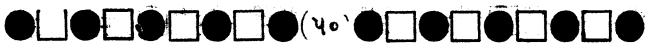
અનેકાંત અર્થના અનલિસ [જ્ઞાન રહિત] ચિલાતી
પુત્રને સ્પષ્ટપણે માધ્યસ્થ ભાવ કેમ ઉત્પન્ન થયો ?

આવા પ્રકારની શંકા ન કરવી. કેમકે...

યોગાચાર્યો, આશ્રહ નહતે થયા પછી અવ્યક્ત
સમાધિથી પણ વ્યક્ત સમાધિની જેમ દૃષ્ટનો સ્વી-
કાર કરે છે. ॥૭૬॥

વિશેષાદોધાદ્વા સપદિ તદનેકાન્તસમયે,
સમુન્મોલઙ્ગત્કિર્ભવતિ ય ઇહાધ્યાત્મવિશદઃ ।

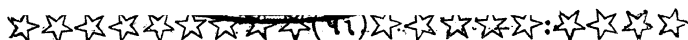
ભૂશં ધોરોદાત્તપ્રિયમતગુણોજ્જાગરરુચિર્યશઃ
શ્રીસ્તસ્યાઙ્કં ત્યજતિ ન કદાપિ પ્રણયિની ॥૭૭॥

અનેકાંત સિદ્ધાંતમાં [શુદ્ધ ધર્મમાં] સામાન્ય
અગર વિશેષ ભક્તિ જેની જાગી બેઠે છે અને અધ્યા-
ત્મથી પવિત્ર બનેલા આત્માના ખોળાને ધીરતા
ઉદાત્તતા....આદિ પ્રિયતમના ગુણોથી આકર્ષિત
બનેલી, યશલક્ષ્મી રૂપી પ્રિયતમા કદી પણ છોડતી
નથી. ॥૭૭॥

इति शास्त्रयोग शुद्धिनामा प्रथमोऽधिकारः

● જ્ઞાનયોગ શુદ્ધિ અધિકાર ●

[૨]

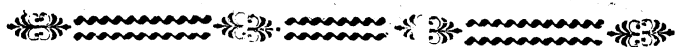
દિશા દર્શિતયા શાસ્ત્ર-ગંછન્નચ્છમતિઃ પથિ ।
જ્ઞાનયોગં પ્રયુજ્જીત, તદ્વિશેષોપલબ્ધયે ॥૧॥

શાસ્ત્રોએ બતાવેલી દિશા-વિધિ પ્રમાણે ચાલ-
નારો [પ્રવૃત્તિ કરનારો] નિર્મળ બુદ્ધિવાન સાધક,
જ્ઞાનની અધિક પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાનયોગનો પ્રયોગ કરે.

૦ વેપારી જેમ ધન માટે; રોગી જેમ નિરોગી
થવા માટે પ્રયત્ન કરે છે તેમ. ॥૧॥

યોગજ્ઞાદૃષ્ટજનિતઃ, સ તુ પ્રાતિભસંજિતઃ ।
સન્ધ્યેવ દિનરાત્રિભ્યાં, કેવલશ્રુતયોઃ પૃથક્ ॥૨॥

યોગજ્ઞ - ચિત્તની સ્થિરતાથી. ઉત્પન્ન થયેલ,
અપૂર્વ શક્તિ વિશેષ દ્વારા, ઉત્પન્ન થયેલ જે
જ્ઞાન, તે પ્રતિભા નામનું જ્ઞાન છે.

દિવસ અને રાત્રિથી જેમ સંધ્યા ભિન્ન છે, તેમ શ્રુતજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનથી પ્રતિભજ્ઞાન ભિન્ન છે.

અનુભવજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનનું કાર્ય છે અને કેવળ જ્ઞાનનું અસાધારણ કારણ છે. અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનના અભ્યાસથી અનુભવ જ્ઞાન થાય છે. અને ઉપા પછી જેમ સૂર્યોદય થાય છે તેમ અનુભવ જ્ઞાન પછી તુરત-અંત મૂર્હુર્તમાં કેવળજ્ઞાન થાય છે.

જેમ સૂર્યોદય થવાનો હોય, ત્યારે પહેલાં અનુભવજ્ઞાન થાય છે. અનુભવજ્ઞાનને પ્રતિભજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. આ જ્ઞાન ક્ષપક શ્રેણિમાં હોય છે—[સ્વોપજ્ઞ ટથો-જ્ઞાનસાર] ॥૨॥

पदमात्रं हि नान्वेति, शास्त्रं दिग्दर्शनेोत्तरम् ।
ज्ञानयोगो मुनेः पार्श्व-माकैवल्यं न मुञ्चति ॥३॥

શાસ્ત્ર એ, કિથા સૂચન કર્યા પછી આગળ એક પગલું પણ જતું નથી પરંતુ જ્ઞાનયોગ તો કેવળ જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી મુનિનું સાનિધ્ય છોડતું નથી. ॥૩॥

તત્ત્વતો બ્રહ્મણઃ શાસ્ત્રં, લક્ષકં ન તુ દર્શકમ્ ।
 ન ચાદૃષ્ટાત્મતત્ત્વસ્ય, દૃષ્ટમાન્તિર્નિવર્તતે ॥૬૧॥

તત્ત્વથી શાસ્ત્ર પ્રદાનું [શુદ્ધ આત્માનું] દૂર
 રહીને લક્ષક [પ્રદર્શક] બને છે. પરંતુ દર્શક-તો
 નહિ જ. અર્થાત્ આત્માના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનું જનક
 શાસ્ત્ર થતું નથી.

જેણે આત્મ તત્ત્વને જોયું નથી. તેની પ્રત્યક્ષ
 બાંતિ દૂર થતી નથી. ॥૬૧॥

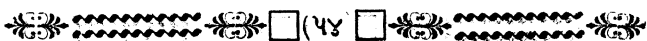
તેનાત્મદર્શનાકાઙ્ક્ષી, જ્ઞાનેનાન્તર્મુખો ભવેત્ ।
 દ્રષ્ટુર્દૃગાત્મતા મુક્તિ-દૃશ્યૈકાત્મ્યં ભવભ્રમઃ ॥૬૨॥

તેથી આત્મ દર્શનની ઇચ્છાવાળાએ, સૌ પ્રથમ
 જ્ઞાનદ્વારા અંતર્મુખવાળા થવું જોઈએ.

૦ દ્રષ્ટાની [આત્માની] જ્ઞાન સાથે અલેહતા, તે
 મુક્તિ.

૦ દ્રષ્ટાની [આત્માની] જ્ઞેય પદાર્થોની સાથે એકતા,
 તે સંસાર.

જગતના જ્ઞેય પદાર્થો, ધર્માસ્તિકાય....આદિ
 ૫૬ દ્રવ્યોની સાથે, આત્માને 'જ્ઞેય જ્ઞાયક' તરીકેને।

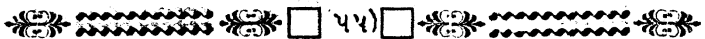
જ માત્ર સંબંધ છે. પરંતુ જ્યારે આત્મા, જગતના
 પદાર્થોમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટ; સારા-નરસા; રાગ-દ્વેષ....
 કરે છે. ત્યારે આત્મા મલિન થાય છે. અને તે
 મલીનતા જ સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ છે. ॥૫॥
 આત્મજ્ઞાને મુનિર્મગ્નઃ, સર્વં પુદ્ગલવિભ્રમમ્ ।
 મહેન્દ્રજ્ઞાલવદ્વેત્તિ, નૈવ તત્રાનુરજ્યતે ॥૬॥

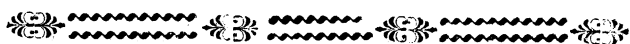
આત્મજ્ઞાનમાં મગ્નતા અનુભવનાર જે મુનિ
 છે, તે જડના સમસ્ત ભ્રમને [વિદ્યાસને] મહાઈન્દ્ર-
 જાલની જેમ કૃત્રિમ જાણે છે. એથી તેમાં અનુરાગ
 વાળા [રાગ-દ્વેષી] થતાં નથી. ॥૬॥

આસ્વાદિતા સુમધુરા, યેન જ્ઞાનરતિઃ સુધા ।
 ન લગત્યેવ તચ્ચેતો, વિષયેષુ વિષેષિવ ॥૭॥

‘બાહ્ય જગતનું દૃશ્યત્વ અને ચેતન આત્માનું
 દૃષ્ટુત્વ’

એની સતત જગરૂક્તાવાળા, મુનિનું ચિત્ત,
 વિષયોમાં ઝેરની જેમ આશક્ત બનતું નથી. કેમકે
 સદાય જ્ઞાનામૃતનું નિરંતર પાન કરનારા હોવાથી.
 ॥૭॥

સત્તત્ત્વચિન્તયા યસ્યા-ભિસમન્વાગતા ઇમે ।

આત્મવાન્ જ્ઞાનવાન્ વેદ-ધર્મવાન્ બ્રહ્મવાંશ્ચ સઃ

॥૮॥

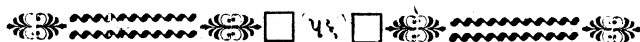
ઉપર પ્રમાણે આત્મતત્ત્વની સતત ચિંતાથી, જેને વિષયો ચારે બાજુથી, એકી સાથે વશ થયેલા છે. અર્થાત્ પદાર્થોની સાથે માત્ર 'જ્ઞેય જ્ઞાયક' સંબંધ જ જેણે સ્થાપિત કર્યા છે. તે જ આત્મા ખરેખર ! આત્મવાન, જ્ઞાનવાન, ધર્મવાન, અને બ્રહ્મવાન કહેવાય છે.

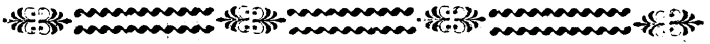
આત્માના જ્ઞાનરૂપી આરિસામાં જગતના સઘળા-જ્ઞેય પદાર્થોનો, પ્રતિબિંબ રૂપ સંયોગ છે. પરંતુ બિંબ રૂપે કોઈ પણ દ્રવ્યનો કદી પણ સંયોગ થાય જ નહિ. સદાનો વિયોગ છે.

સિદ્ધ પરમાત્માના જ્ઞાન રૂપી આરિસામાં [દર્પણમાં] પ્રતિબિંબ રૂપે લોકાલોકનો સંયોગ છે અને બિંબ રૂપે સમસ્ત પદાર્થોનો વિયોગ છે. ॥૮॥

વિષયાન્ સાધકઃ પૂર્વ-મનિષ્ટત્વધિયા ત્યજેત્ ।
ન ત્યજેન્નચ ગૃહ્-णीयात्, सिद्धो विन्द्यात् स तत्त्वतः

॥૯॥

સાધક પ્રાથમિક ભૂમિકામાં, ઇન્દ્રિયના વિષયોને અનિષ્ટ બુદ્ધિથી ત્યાગ કરે અને સિદ્ધ અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞાની-આત્મજ્ઞાની, વિષયોને ત્યાગ પણ ન કરે, સ્વીકાર પણ ન કરે.

પદાર્થોને તત્ત્વથી યથાર્થ રૂપે જાણે. ગમે-અણુગમે કે રાગ-દ્વેષ ન કરે. ॥૬॥

યોગારમ્ભદશાસ્થસ્ય, દુઃખમન્તર્બહિઃ સુખમ્ ।
સુખમન્તર્બહિર્દુઃખં, સિદ્ધયોગસ્ય તુ ધ્રુવમ્ ॥૧૦॥

યોગીની પ્રાથમિક ભૂમિકામાં અંદર દુઃખ હોય છે. બહાર સુખ થાય છે.

ઇન્દ્રિયના વિષયોના ભોગવટામાં આનંદ થાય છે. પરંતુ માનસિક દુઃખ હોય છે. કેમકે તે જાણે છે કે : વિષયો પરિણામે દુઃખદાઈ છે.

પરંતુ જેને યોગ સિદ્ધ થયો છે, તેને અંતઃ કરણમાં સુખની પ્રતીતિ થાય છે. આત્મા શુદ્ધ નિર્મળ-આનંદઘન-જ્ઞાયક....છે. આવા વિચારથી સુખ અને બહારના વિષયો આશક્તિના કારણે

સંસારમાં રખડાવનાર છે. આવા વિચારથી બાહ્ય
દુઃખ થાય છે. ॥૧૦॥

પ્રકાશશક્ત્યા યદ્રૂપ-માત્મનો જ્ઞાનમુચ્યતે ।

સુખં સ્વરૂપવિશ્રાન્તિ-શક્ત્યા વાચ્યં તદેવ તુ

॥૧૧॥

પ્રકાશ શક્તિના કારણે આત્માનું સ્વરૂપ જે
જ્ઞાન કહેવાય છે, તે જ જ્ઞાન, સ્વરૂપ વિશ્રાન્તિની
અપેક્ષાએ સુખ કહેવાય છે.

જ્ઞાન જ ઘટ-પટાદિ....બાહ્ય વિષયોનો પ્રકાશક
છે. આ જ્ઞાન જ આત્માનું સ્વરૂપ છે. અર્થાત્ જ્ઞાનજ
આત્મા છે. પરંતુ જ્યાં સુધી ઘાતીકર્મ રૂપ શરીર છે,
ત્યાં સુધી બાહ્ય પદાર્થોની સાથે રાગાદિપૂર્વક સંબંધ
છે. આ સંબંધ સર્વથા દૂર થતાં, આત્માનું
જે જ્ઞાનમય સ્વરૂપ છે તે જ, સ્વરૂપમાં સ્થિર થતાં
સુખરૂપે-આનંદરૂપે પરિણમે છે.

મોક્ષ દશામાં કેવળ સુખનો અનુભવ થાય છે.

॥૧૧॥

~~~~~□~~~~~□~~~~~□~~~~~
 सर्वं परवशं दुःखं, सर्वमात्मवशं सुखम् ।
 एतदुक्तं समासेन, लक्षणं सुखदुःखयोः ॥१२॥

જે અન્ય પદાર્થને આધીન હોય તે દુઃખ અને
 આત્માને સ્વાધીન હોય તે સુખ છે. સંક્ષેપથી આજ
 સુખ-દુઃખનું લક્ષણ છે. ॥૧૨॥

ज्ञानमग्नस्य यच्छर्म, तद्वक्तुं नैव पार्यते ।
 नोपमेयं प्रियाश्लेषै-र्नापि तच्चन्दनद्रवैः ॥१३॥

જ્ઞાનમગ્ન આત્માનું સુખ, વાણીથી કહી
 શકાય તેમ નથી. પ્રિયાના આલિંગનના કે ચંદનના
 વિલેપનના સુખ સાથે સરખામણી થઈ શકે તેમ
 નથી. ॥૧૩॥

तेजोलेश्याविवृद्धिर्या, पर्यायक्रमवृद्धिताः ।
 भाषिता भगवत्यादौ, सेत्थम्भूतास्य युज्यते ॥१४॥

ભગવતી....આદિ ગ્રંથોમાં કહેલા, સાધુના સંયમ
 પર્યાયની વૃદ્ધિથી તેજોલેશ્યાની-ચિત્ત સુખની વૃદ્ધિ
 આવા પ્રકારના જ્ઞાત મગ્ન મહાત્માને ઘટે છે.

તેજોલેશ્યા વૃદ્ધિનો ક્રમ

દીક્ષા પર્યાય

કયા દેવોથી અધિક :

૧ માસ	વાણવ્યંતર
૨ માસ	ભુવનપતિ
૩ માસ	અસુરકુમાર
૪ માસ	બ્રહ્મ, નક્ષત્ર, તારા
૫ માસ	ચંદ્ર-સૂર્ય
૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦ માસ	ક્રમશઃ ૧-૨; ૩-૪; ૫-૬; ૭-૮; ૯ થી ૧૨
૧૧, ૧૨ માસ	૯ થી વેદ-૫ અનુત્તર

॥૧૪॥

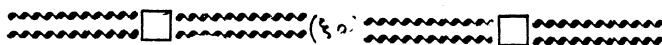
ચિન્માત્રલક્ષણેનાન્ય-વ્યતિરિક્તાત્વમાત્મનઃ ।

પ્રતીયતે યદશ્રાન્ત, તદેવ જ્ઞાનમુત્તમમ્ ॥૧૫॥

જ્ઞાન સ્વરૂપ અસાધારણ લક્ષણ વડે [ધર્મથી]
આત્માની જે અન્ય દ્રવ્યોથી સતત ભિન્નતા પ્રતિત
થાય છે, તે જ જ્ઞાન ઉત્તમ છે. ॥૧૫॥

શુભોપયોગરૂપોઽયં, સમાધિઃ સવિકલ્પકઃ ।

શુદ્ધોપયોગરૂપસ્તુ, નિર્વિકલ્પસ્તાદેકદૃક્ ॥૧૬॥

શુભ ઉપયોગ રૂપ સમાધિ તે સવિકલ્પ સમાધિ અર્થાત્ જેમાં દેવ-ગુરૂ ભક્તિ; આદર-બહુમાન. ઇત્યાદિ પ્રશસ્ત શુભ ભાવો તે સવિકલ્પ સમાધિ અને શુદ્ધ ઉપયોગ રૂપ સમાધિ તે નિર્વિકલ્પ સમાધિ છે. એમાં કોઈ આલંબન નથી. ॥૧૬॥

આદ્યઃ સાલમ્બનો નામ, યોગોઽનાલમ્બનઃ પરઃ
છાયાયા દર્પણાભાવે, મુલ્કવિશ્રાન્તિસન્નિભઃ ॥૧૭॥

સવિકલ્પ સમાધિ આલંબન યોગ કહેવાય છે. અને નિર્વિકલ્પ સમાધિ નિરાલંબન યોગ કહેવાય છે.

જેમ દર્પણમાં પ્રતિબિંબની પ્રતીતિ થાય છે ત્યારે સાલંબન યોગ અને માત્ર ચૈતન્યની પ્રતીતિ થાય તે અનાલંબન યોગ.

૦ સમવસરણુ સ્થિત જિન અને તેની પ્રતિમાદિ રૂપ રૂપી આલંબન.

૦ તથા પરમ-પરમાત્મા રૂપ અરૂપી આલંબન. એમ આલંબન બે પ્રકારે છે. તેમાં અરૂપી પરમાત્માના કેવલજ્ઞાનાદિ....ગુણોની સાથે તન્મયતા રૂપ યોગ, ઇન્દ્રિયોને અગોચર હોવાથી

સૂક્ષ્મ અનાલંબન યોગ કદ્યો છે.....યોગવિંશતિકા

ગા. ૧૬ ॥૧૭॥

યદૃશ્યં યચ્ચ નિર્વાચ્યં, મનનીયં ચ યદ્ભુવિ ।
તાદ્રૂપં પરસંશ્લિષ્ટં, ન શુદ્ધદ્રવ્યલક્ષણમ્ ॥૧૮॥

જગતમાં જે વસ્તુ જોવાલાયક છે; જે વાણી
વડે પ્રતિપાદન કરાય છે અને જે મન વડે વિચા-
રાય છે તે સ્વરૂપ, અન્ય પદાર્થોથી સંયુક્ત છે.

તે શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ નથી.

શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ અનિર્વાચનીય છે. ॥૧૮॥

અપદસ્ય પદં નાસ્તી-ત્યુપક્રમ્યાગમે તાતઃ ।

ઉપાધિમાત્રવ્યાવૃત્ત્યા, પ્રોક્તં શુદ્ધાત્મલક્ષણમ્

॥૧૯॥

પદરહિત આત્માનું સ્વરૂપ કોઈ પદથી પ્રતિ-
પાદ્ય નથી. આગમમાં ઉપાધિઓનાં નિષેધથી
શુદ્ધાત્માનું લક્ષણ કહ્યું છે.

જેમકે :- શુદ્ધાત્મા કેવો છે ? અશરીરી, અતી-
ન્દ્રિય, સુખદુઃખ ઇચ્છા રહિત, અરૂપ-રસ-ગંધ

સ્પર્શવાન, અઞર, અમર, ઇત્યાદિ....

શુદ્ધાત્મા અનુભવગમ્ય છે. ॥૧૯॥

યતો વાચો નિવર્તાન્તે, અ(હ્ય)પ્રાપ્ય મનસા સહ ।

इति श्रुतिरपि व्यक्ता-मेतदर्थानुभाषिणी ॥૨૦॥

વેદવચન પણ આ વાતની સ્પષ્ટપણે સાક્ષી પૂરે છે કે :-

મનની સાથે શબ્દો પણ જેને પ્રાપ્ત કર્યા વિના પાછા ફરે છે, તે આત્માનું સ્વરૂપ અનિર્વચનીય છે.

આત્માના અસાધારણ સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરવામાં શબ્દો અસમર્થ છે. સાકર અને ગોળ.... વગેરેના મધુર રસોમાં તરતમતા હોય છે. તેના ભેદનું વર્ણન કરવું; તે શબ્દો દ્વારા અસમર્થ છે. માત્ર રસના સ્વાદથી જાણી શકાય.

એમ આત્માનું સ્વરૂપ જ્ઞાનાત્મક છે. તે વાણી દ્વારા જાણી શકાતું નથી. અનુભવ ગમ્ય છે. ॥૨૦॥

अतीन्द्रियं परं ब्रह्म, विशुद्धानुभवं विना ।

शास्त्रयुक्तिशक्तेनापि, नैव गम्यं कदाचन ॥૨૧॥

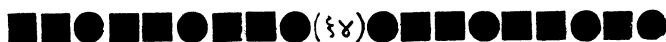
પરંપ્રદા અર્થાત્ આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, ઇન્દ્રિયાતીત છે. સેંકડો શાસ્ત્રોથી કે સેંકડો યુક્તિઓથી આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બાણી શકાતું નથી. પરંતુ વિશુદ્ધ અનુભવગમ્ય છે. ॥૨૧॥

કેષાં ન કલ્પના દર્વી, શાસ્ત્રક્ષોરાન્નગાહિનો ।
વિરલાસ્તાદ્રસાસ્વાદ-વિદોઽનુભવજિહ્વયા ॥૨૨॥

કેાની કલ્પના રૂપ કડછી, શાસ્ત્રરૂપ દૂધપાકમાં પ્રવેશ કરનારી નથી ? અર્થાત્ સર્વની કલ્પના શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ અનુભવ રૂપ જીભ વડે શાસ્ત્રરૂપ ક્ષીરના રસનેા આસ્વાદ-રહસ્ય બાણુનારા થોડા છે. એટલે શાસ્ત્રજ્ઞાન તે બાહ્ય અને અનુભવજ્ઞાન એ અંતરંગ છે. ॥૨૨॥

પશ્યતુ બ્રહ્મ નિર્ઘ્નં, નિર્ઘ્નંદ્વાનુભવં વિના ।
કથં લિપિમયી દૃષ્ટિઃ, વાङ्મયી વા મનોમયી
॥૨૩॥

નિર્ઘ્ન-સર્વ પ્રકારના કલેશ રહિત, પ્રદ્ય-આત્મ-સ્વરૂપને ઘ્ન-રહિત અપરોક્ષ (પ્રત્યક્ષ) અનુભવ વિના

- લિપીમયી-સંજ્ઞાક્ષર રૂપ,
  - વાઙ્-મયી-વ્યંજનાક્ષર [ઉચ્ચારણ કરવા] રૂપ.
  - મનોમયી-લઙ્ઘ્યાક્ષર [અર્થના પરિજ્ઞાન] રૂપ.
- દૃષ્ટિ કેવી રીતે દેખે ?

શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી બ્રહ્મ ન જણાય. ચર્મદૃષ્ટિથી પણ ન જણાય. માત્ર અનુભવ દૃષ્ટિથી જ જણાય ॥૨૩॥

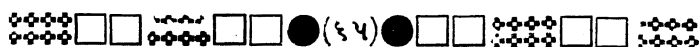
ન સુષુપ્તિરમોહત્વા-ન્નાપિ ચ સ્વાપજાગરૌ ।
કલ્પનાશિલ્પવિશ્રાન્તે-સ્તુર્યૈવાનુભવો દશા ॥૨૪॥

અનુભવ એ સુષુપ્તિદશા નથી. કારણ કે અનુભવ તે મોહ રહિત છે અને સુષુપ્તિ તો નિર્વિકલ્પ છે પણ મોહ સહિત છે.

વળી સ્વપ્નદશા અને જાગરદશા પણ નથી. કારણ કે અનુભવે તે કલ્પના રૂપ શિલ્પ-કારીગરીની વિશ્રાન્તિ [અભાવ] છે અને સ્વપ્નદશા તથા જાગરદશા તો કલ્પના રૂપ છે.

માટે અનુભવ એ ચોથી દશા છે.

- આત્માનો અનુભવ એ ચોથી ઉજાગર દશા છે.
- મોહ રહિત છે. ॥૨૪॥

●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●

અધિગત્યાખિલં શબ્દ-બ્રહ્મ શાત્ર્વદશા મુનિઃ ।

સ્વસંવેદ્યપરં બ્રહ્મા-નુભવૈરધિગચ્છતિ ॥૨૫॥

મુનિ શાસ્ત્ર રૂપી દૃષ્ટિ વડે, સમસ્ત શબ્દ રૂપી
પ્રહ્મને જાણીને સ્વસંવેદ્ય જે પરપ્રહ્મ તેને કેવળ
અનુભવ વડે, અન્ય દ્રવ્યથી ભિન્ન પરમ, પ્રહ્મ-શુદ્ધા-
ત્માને જાણે છે. ॥૨૫॥

યે પર્યાયેષુ નિરતા-સ્તે હ્યન્યસમયસ્થિતાઃ ।

આત્મસ્વભાવનિષ્ઠાનાં, ધ્રુવા સ્વસમયસ્થિતિઃ ॥૨૬॥

જે જીવો પર્યાયોમાં આસક્ત છે, તે ખીજ
લોકોના સિદ્ધાંતમાં રહે છે અને જે આત્માના
સ્વભાવમાં, [ધ્રુવ-જ્ઞાયક ભાવમાં] સ્થિર છે, તે
લોકોની પોતાના સિદ્ધાંતમાં જ નિયમા સ્થિતિ છે.
॥૨૬॥

આવાપોદ્વાપવિશ્રાન્તિ-ર્યત્રાશુદ્ધનયસ્ય તત્ ।

શુદ્ધાનુભવસંવેદ્યં, સ્વરૂપં પરમાત્મનઃ ॥૨૭॥

જ્યાં અશુદ્ધ નયની અહણ [અન્વય] અને
ત્યાગ [વ્યતિરેક] ની વિશ્રાંતિ [નિવૃત્તિ] થાય છે.

●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર ૬૬ ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●

●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●

ત્યાં આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, શુદ્ધ અનુભવથી [રાગ દેવની કાલિમા વિના] જણાય છે.

અશુદ્ધ સ્વરૂપના પ્રતિપાદક નયના ગ્રહણ અને ત્યાગની જ્યાં વિશ્રાંતિ થાય છે તે શુદ્ધાત્માનું [પરમાત્માનું] અસાધારણ સ્વરૂપ શુદ્ધ અનુભવથી જાણી શકાય છે.

શુદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ અનુભવ ગમ્ય છે. ॥૨૭॥

ગુણસ્થાનાનિ યાવન્તિ, યાવન્ત્યશ્રાપિ માર્ગણાઃ ।
તદન્યતરસંશ્લેષો, નૈવાતઃ પરમાત્મનઃ ॥૨૮॥

આ સિદ્ધાંતથી જેટલા ગુણ સ્થાનકો છે અને જેટલી માર્ગણાઓ છે, તે બન્નેમાંથી કોઈ એકની સાથે પણ શુદ્ધ આત્માનો સંબંધ નથી.

ગુણસ્થાનક અને માર્ગણાઓથી શુદ્ધાત્મા ભિન્ન છે. ॥૨૮॥

કર્મેપાધિકૃતાન્ ભવાન્, ય આત્મન્યધ્યવસ્યતિ ।
તેન સ્વાભાવિકં રૂપં, ન બુદ્ધં પરમાત્મનઃ ॥૨૯॥

જે માણસ કર્મ રૂપી ઉપાધિથી ઉત્પન્ન ભાવોને; આત્મામાં આરોપ કરે છે. અર્થાત્ કર્મકૃત ભાવોને,

●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●

●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર ક્રક્ર●

આત્માના ભાવો સમજે છે. તેણે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ્યું નથી. ॥૨૯॥

યથા ભૂત્યૈઃ કૃતં યુદ્ધં સ્વામિન્યેવોપચર્યતે ।

શુદ્ધાત્મન્યવિવેકેન, કર્મસ્કન્ધોર્જિતં તથા ॥૩૦॥

જેમ સુભટોએ કરેલા યુદ્ધનો, સ્વામીને વિષે ઉપચાર થાય છે. સેવકોનો જય કે પરાજય ઉપચારથી સ્વામીનો જય-પરાજય કહેવામાં આવે છે. તેમ અવિવેકે કરેલા કર્મ પુદ્ગલોનો પુણ્ય-પાપ ફલ રૂપ વિલાસ, શુદ્ધ આત્મામાં આરોપાય છે. તેથી તે ઉપચારથી શુદ્ધ આત્માનો જણાય છે. ॥૩૦॥

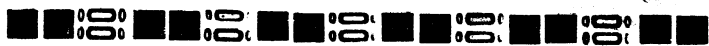
મુષિતત્ત્વં યથા પાન્થ-ગતં પથ્યુપચર્યતે ।

તથા વ્યવહરત્યજ-શ્ચિદ્રૂપે કર્મવિક્રિયામ્ ॥૩૧॥

મુસાફર માર્ગમાં લૂંટાતો હોય તો ઉપચારથી કહેવાય છે કે, આ માર્ગ લૂંટાય છે. હુકીકતે તો વટેમાર્ગુ લૂંટાય છે. તેમ ઉપચારથી કહેવાય છે, તેવી રીતે.

અનભિજ્ઞ માણસ-પરમાર્થનો અજ્ઞાત પુરૂષ, ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મામાં, કર્મથી ઉત્પન્ન વિકારનો ઉપચાર કરે છે. જેમકે :-

●ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર(૬૮)ક્રક્ર●ક્રક્ર●ક્રક્ર●

આત્મા પશુ છે-દેવ-મનુષ્ય-સ્ત્રી-બાળક-પ્રાણી
ક્ષત્રિય-ધની-નિર્ધન....ઇત્યાદિને બ્યવહાર કરે છે.

॥૩૧॥

स्वत एव समायान्ति, कर्मण्यारब्धशक्तिः ।

एकक्षेत्रावगाहेन, ज्ञानी तत्र न दोषभाक् ॥३२॥

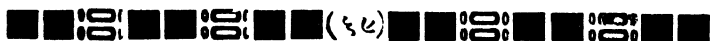
પ્રારબ્ધકર્મની શક્તિથી કર્મો પોતેજ આવે છે.
એક ક્ષેત્ર [પ્રદેશ] માં કર્મો છે અને પ્રારબ્ધ પણ
છે. છતાં જ્ઞાની દોષના ભાગીદાર નથી, કેમકે જ્ઞાની
રાગાદિથી રહિત થઈ કાર્ય કરે છે. ક્રિયાઓ પોતે
શુભાશુભ નથી. પણ રાગાદિના કારણે તે શુભ
શુભ કહેવાય છે. ॥૩૨॥

दारुयन्त्रस्थपाञ्चाली-नृत्यतुल्याः प्रवृत्तयः ।

योगिनो नैव बाधायै, ज्ञानिनो लोकवर्तिनः

॥૩૩॥

લાકડાના યંત્રમાં રહેલી પૂતળીના નૃત્ય સમાન
લોકવર્તી જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિઓ, યોગીઓને દોષરૂપ
થતી નથી. અર્થાત્ યોગસિદ્ધ મહાત્માને જ્ઞાનીની
ક્રિયાઓ બાધક બનતી નથી. ॥૩૩॥

પ્રારબ્ધાદૃષ્ટજનિતાત્. સામાયિકવિવેકતઃ ।

ક્રિયાપિ જ્ઞાનિનો વ્યક્તા-મૌચિતીં નાતિવર્તતે

॥૩૪॥

ઉદ્યમાં આવેલી અદૃષ્ટ કર્મે જન્માવેલી, જ્ઞાની પુરૂષની ક્રિયાપણુ; સામાયિકના વિવેકથી સ્પષ્ટપણે ઉચિતભાવનું ઉદ્દેશધન કરતી નથી. અર્થાત્ જ્ઞાની પુરૂષ પણ સર્વાત્ર ઔચિત્યનું પાલન કરે છે. ॥૩૪॥

સંસારે નિવસન્ સ્વાર્થ-સજ્જઃ કઙ્ગલવેશ્મનિ ।

લિપ્યતે નિખિલો લોકો, જ્ઞાનસિદ્ધો ન લિપ્યતે

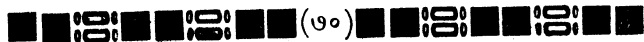
॥૬૫॥

કાળજના ઘર જેવા સંસારમાં રહેતો, સ્વાર્થમાં તત્પર સમગ્ર લોક કર્મથી લેપાય છે. પણ જે જ્ઞાન વડે સિદ્ધ છે. તે પુરૂષ લેપાતો નથી. ॥૩૫॥

નાહં પુદ્ગલભાવાનાં, કર્તા કારયિતા ચ ન ।

નાનુમન્તાપિ ચેત્યાત્મ-જ્ઞાનવાન્ લિપ્યતે કથમ્

॥૩૬॥

‘હું પુદ્ગલિક ભાવોનો કરનાર, કરાવનાર અને અનુભોદના કરનાર નથી.’

આવા સમભાવવાળો આત્મજ્ઞાની કર્મથી કેમ લેપાય ? ॥૩૬॥

લિપ્યતે પુદ્ગલસ્કન્ધો, ન લિપ્યે પુદ્ગલૈરહમ્ ।
ચિત્રવ્યોમાઞ્જનેનેવ, ધ્યાયન્નિતિ ન લિપ્યતે ॥૩૭॥

પુદ્ગલનો સ્કન્ધ પુદ્ગલો વડે, સંક્રમાદિ ઉપચયે લેવાય છે. [પૂર્વના પુદ્ગલો સાથે બીજા નવા પુદ્ગલોના મળવા વડે ઉપચય થાય છે] પણ હું શુદ્ધાત્મા લેપાતો નથી.

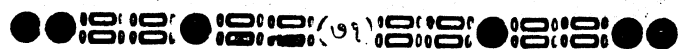
જેમ ચિત્રામણવાળું [વિવિધ વર્ણવાળું] આકાશ અંજન [કાજળ] થી લેપાતું નથી.

આ પ્રમાણે શુદ્ધાત્માનું ધ્યાન કરતો આત્મા, કર્મથી લેપાતો [અંધાતો] નથી. ॥૩૭॥

લિપ્તતા જ્ઞાનસમ્પાત-પ્રતિઘાતાય કેવલમ્ ।

નિર્લેપજ્ઞાનમગ્નસ્ય, ક્રિયા સર્વોપયુજ્યતે ॥૩૮॥

નિર્લેપ જ્ઞાનમાં મગ્ન એટલે હું નિર્લેપ છું’ એવી જ્ઞાનધારામાં આરૂઢ થયેલા યોગીને, બધી

આવશ્યકાદિ ક્રિયાઓ ‘કેવળ’ ‘આત્મા કર્મથી લિપ્ત છે.’ એવા લિપ્તપણાના જ્ઞાનના આગમનને રોકવા માટે ઉપયોગી થાય છે.

આત્મધ્યાનની ધારાથી પડતા રાખવા માટે જ બધી ક્રિયાઓ આત્મબંધનભૂત કહી છે. ॥૩૮॥

તપઃ શ્રુતાદિના મત્તઃ, ક્રિયાવાનપિ લિપ્યતે ।

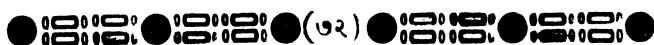
ભાવનાજ્ઞાનસમ્પન્નો, નિષ્ક્રિયોઽપિ ન લિપ્યતે ॥૩૯॥

જે તપ અને શાસ્ત્રજ્ઞાનાદિથી મત્ત થાય છે. અભિમાની બને છે. તે શાસ્ત્રવિહિત ક્રિયાઓના કર્તા હોવા છતાં-કરનાર હોવા છતાં લિપ્ત થાય છે. કર્મથી લેપાય છે. પરંતુ જે ભાવનાજ્ઞાન સંપન્ન છે તે ક્રિયા વગરનો પણ લેપાતો નથી. કર્મથી બંધાતો નથી. ॥૩૯॥

સમલં નિર્મલં ચેદ-મિતિ દ્વૈતં યદા ગતમ્ ।

અદ્વૈતં નિર્મલં બ્રહ્મ, તદૈકમવશિષ્યતે ॥૪૦॥

આ મળયુક્ત છે અને આ નિર્મળ છે. આવા પ્રકારનો લેહ જ્યારે દૂર થાય છે-આલ્સો જાય છે. ત્યારે નિર્મળ, અદ્વીતીય બ્રહ્મ જ એક બાકી રહે છે.

૦ અર્થ-કામ-લોગ-વિષય-કષાય યુક્ત પ્રવૃત્તિ બંધનકારક છે.

૦ અહિંસાદિનું પાત્રન નિર્મળ છે.

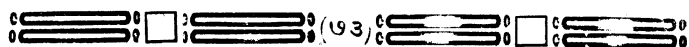
આવા પ્રકારનો ભેદ જ્યારે દૂર થાય છે અને માણસ જ્યારે શુદ્ધાત્માનું ચિંતન કરે છે. ત્યારે નિર્મળ અદ્રૈત, શુદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ પ્રતીત થાય છે.

અનાલંબન સમાધિમાં એક આત્મા જ બાકી રહે છે. ॥૪૦॥

મહાસામાન્યરૂપેઽસ્મિન્મજ્જન્તિ નયજા ભિદાઃ
સમુદ્ર ઇવ કલ્લોલાઃ, પવનોન્માથનિર્મિતાઃ ॥૪૧॥

વાયુના સમાગમથી ઉત્પન્ન થયેલા કલ્લોલો-તરંગો જેમ સમુદ્રમાં ડૂબી જાય છે. અર્થાત્ એમાં જ લય પામે છે. તેમ મહા સામાન્ય રૂપ અર્થાત્ શુદ્ધાત્મા સ્વરૂપ બ્રહ્મમાં નયથી ઉત્પન્ન થયેલા ભેદો ડૂબી જાય છે.

શુદ્ધાત્મા એક છે પણ કર્મોના કારણે દેવ-મનુષ્ય-તિર્યંચ-નારક-ગરીબ-શ્રીમંત-રોગી નિરોગી

આદિ વિષમતા જણાય છે. શુદ્ધત્માની અપેક્ષાએ આત્મા એક જ છે.

નિગોહમાં જે આત્મપ્રદેશો હતા. એ જ આત્મ પ્રદેશો મુક્તાવસ્થામાં હોય છે. કર્મકૃતભાવો, સત્તા રૂપ મહા સામાન્યની વિવેક્ષા થાય ત્યારે વિવિધ ભેદો પ્રતીત થતા નથી.

સત્ પ્રતિતિમાં નયકૃત ભેદો નથી. ॥૪૧॥

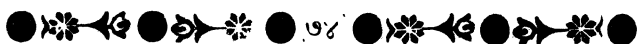
षड्द्रव्यैकात्म्यसंस्पर्शिं, सत्सामान्यं हि यद्यपि ।

परस्यानुપयोगित्वात्, स्वविश्रान्तं तथापि तत्

॥૪૨॥

જો કે સત્તારૂપ સામાન્યથી છ એ દ્રવ્યો એકાત્મતાનો અર્થાત્ એક સ્વરૂપનો સ્પર્શ કરે છે. બીજા દ્રવ્ય માટે તે અનુપયોગી છે. પોત પોતાની અપેક્ષાએ છ એ દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે અને સ્વતઃ પરિણમન શીલ છે.

તો પણ સત્તા રૂપ સામાન્ય, પોતાના સ્વરૂપમાં જ વિશ્રાંત છે. તેનો બીજો કોઈ આધાર નથી.

‘જીવ-અજીવ-ધર્મ-અધર્મ-આકાશ-કાળ’ આ છ દ્રવ્યો છે. આ છ દ્રવ્યોના ગુણોમાં ભેદ છે. તેના કારણે છ એ દ્રવ્યો પરસ્પર લિન્ન છે પણ સત્તાની અપેક્ષાએ છએ દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ એક પ્રકારનું છે.

આ સત્ સામાન્ય [અસ્તિત્વ] ખીજા દ્રવ્ય માટે ભલે ઉપયોગી નથી. તો પણ તે પોતાના સ્વરૂપમાં જ સ્થિર છે.

આ સત્ રૂપ ભાવનાથી ભેદબુદ્ધિ નષ્ટ થાય છે અને એકતાની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે. ॥૪૨॥

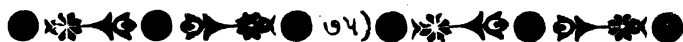
નયેન સદ્ગ્રહેણૈવ-મૃજુસૂત્રોપજોવિના ।

સચ્ચિદાનન્દરૂપત્વં, બ્રહ્મણો વ્યવતિષ્ટતે ॥૪૩॥

આ રીતે રૂજુ સૂત્રનો-આશ્રય કરનાર સંગ્રહ નયથી બ્રહ્મનું [શુદ્ધાત્માનું] સત્-ચિત્ અને આનંદ સ્વરૂપ સ્થિર થાય છે.

સંગ્રહ નય : સામાન્ય ધર્મથી લિન્ન પદાર્થોને એક રૂપમાં સંગ્રહ કરે છે એમ આયા એક આત્મા છે.

ઘટ-માટી-પથર-સોનું-ચાંદિ આદિલિન્ન લિન્ન છે પણ પૃથ્વીત્વ ધર્મની અપેક્ષાથી બધા એકરૂપ છે.

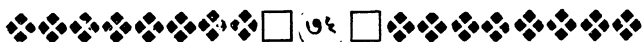
આંખો-લીંબડો-પીપડો-ખોરડી....આદિ લિન્ન
લિન્ન છે પણ વૃક્ષત્વ ધર્મની અપેક્ષાથી બધા
સામાન્ય એક રૂપ છે.

- ૦ સત્ રૂપે આત્મા અને પુદ્ગલમાં લિન્નતા
નથી, એકતા છે.
- ૦ ચિત્ રૂપે આત્મા સદાય જ્ઞાનરૂપ છે. જ્ઞાનાત્મક
રૂપ પ્રત્યક્ષ છે.
- ૦ આનંદસ્વરૂપ મોક્ષમાં અલિન્ન થાય છે.
- ૦ સંગ્રહ નયથી આત્મા સત્ રૂપે છે. ઋગ્વેદ નયના
અનુસારે જ્ઞાનવાન છે.
- ૦ મોક્ષ દશાની અપેક્ષાએ ચૈતન્ય રૂપ અને આનંદ
રૂપ પ્રતીત થાય છે. સિદ્ધ થાય છે. ॥૪૩॥

સત્ત્વચિત્ત્વાદિધર્મિણાં, ભેદાભેદવિચારણે ।

ન ચાર્થોઽયં વિશીર્યેત, નિર્વિકલ્પપ્રસિદ્ધિતઃ ॥૪૪॥

સત્તા-ચૈતન્ય [જ્ઞાન] અને આનંદ આ ધર્મોની
વિચારણામાં પરસ્પર ભેદ-અભેદતા છે: આ વિચારમાં
બ્રહ્મ-શુદ્ધાત્મા સત્-ચિત્ત અને આનંદ સ્વરૂપ છે.
આ અર્થ દૂર થતો નથી.

કારણ કે નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં-અનુભવદશામાં
આ ત્રણેની અલેક્ષતા [એકતા] પ્રસિદ્ધ થાય છે.

૦ શુદ્ધ આત્મા, અખંડ-જ્ઞાયક-એક-સ્થિર છે....
છે....છે....

૦ વિકારી દશામાં પરસ્પર લેદ જણાય છે. રાગી-
દેવી મોહી-કામી....ઇત્યાદિ.... ॥૪૪॥

યોગજાનુભવારૂઢે, સન્માત્રે નિર્વિકલ્પકે ।

વિકલ્પૌઘાસહિષ્ણુત્વં, ભૂષણં ન તુ દૂષણમ્ ॥૪૫॥

યોગજન્ય-સમાધિથી ઉત્પન્ન થયેલ અનુભવ-
દશામાં શુદ્ધ જ્ઞાનધારામાં, વિકલ્પોનો સમુદાય
ટકી શકતો નથી.

નિર્વિકલ્પ દશામાં, અશુભ લાવો તો હોતા
નથી પરંતુ શુભ લાવો પણ ટકતા નથી. એ ભૂષણ
છે પરંતુ દૂષણ નથી.

૦ સ્વધર : શુદ્ધભાવ   શુભભાવો, અશુભભાવોની

૦ મિત્રધર : શુભભાવ   અપેક્ષાએ ઉપાદેય છે.

૦ શત્રુધર : અશુભભાવ   પરંતુ શુદ્ધભાવની અપે-
ક્ષાએ શુભભાવો હેય છે.

જ્યારે લક્ષ્યનો વેધકરનાર, કેવળ લક્ષ્ય [સાધ્ય] ને જ જુએ છે. ત્યારે હું વેધ કરું છું, આ લક્ષ્ય છે, આ મારું બાણ છે. આ બીજા લોકો છે. ઈત્યાદિ જ્ઞાન હોતું નથી. કેવળ લક્ષ્યના સ્વરૂપનું જ ભાન હોય છે તેમ નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં, માત્ર આત્માનું જ ભાન હોય છે.

૦ અશુભ ભાવોથી દુર્ગતિ-, શુભ ભાવોથી સદ્-ગતિ....આવું જ્ઞાન હોતું નથી. આત્માના જ્ઞાન-મય સ્વરૂપના લક્ષણ સિવાય બીજા ધર્મોનું જ્ઞાન હોતું નથી. ॥૪૫॥

यो ह्याख्यातुमशक्योऽपि, प्रत्याख्यातुं न शक्यते ।
प्राज्ञैर्न दुषणीयोऽर्थः, स माधुर्येविशेषवत् ॥४६॥

જે પદાર્થોનું [અતીન્દ્રિય] શબ્દોથી વર્ણન ન કરી શકાય, તેનો નિષેધ ન કરવો જોઈએ. તેના વિષયમાં એમ ન કહી શકાય કે : 'તે વસ્તુ નથી.' તે વસ્તુ વિદ્યમાન હોવા છતાં પ્રતિપાદન કરી શકાતી નથી.

એટલા માટે વિદ્વાન લોકોએ એ અર્થનો નિષેધ
ન કરવો જોઈએ. મધુરતાની તરતમતાની જેમ :-

શેરડી જોળ-ખાંડ....આ બધા પદાર્થો મધુર છે.
પરંતુ ત્રણેની મધુરતામાં તરતમતા છે. તે તરતમતાનું
વર્ણન, વચન માત્રથી થઈ શકતું નથી. પરંતુ તેના
આખવાથી સાક્ષાત્કાર થાય છે અનુક્રમે શેરડી જોળ
ખાંડની-મધુરતા....અધિક અધિક જણાય છે.

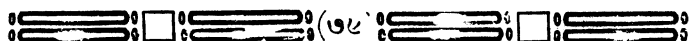
આવી જ રીતે સમાધિમગ્ન આત્માનો આનંદ
શબ્દો દ્વારા વર્ણવી શકાતો નથી. પ્રત્યક્ષ આનંદનો
અનુભવ, શબ્દ દ્વારા ન થાય પરંતુ અનુભવ દ્વારા
જાણી શકાય. ॥૪૬॥

कुमारी न यथा वेत्ति, सुखं दयितभोगजम् ।

न जानाति तथा लोको, योगिनां ज्ञानजं सुखम्

॥૪૭॥

જેમ કુમારી-અપરણીત બાલિકા, પુરૂષ યાને
પતિના સામાગમથી થતા સુખને જાણતી નથી. તેમ
સામાન્ય લોકો, યોગીઓના સમાધિ રૂપ જ્ઞાનથી
ઉત્પન્ન થયેલ સુખને જાણી શકતા નથી. ॥૪૭॥

અત્યન્તપક્વબોધાય, સમાધિર્નિર્વિકલ્પકઃ ।

વાચ્યોઽયં નાર્ધવિજ્ઞસ્ય, તથા ચોક્તં પરૈરપિ ॥૪૮॥

જે વ્યવહારમાં અત્યંત નિપુણ બનેલો છે. અર્થાત્ જેનું જ્ઞાન અત્યંત પરિપક્વ થયેલું છે. તેવાને જ, નિર્વિકલ્પ સમાધિનું જ્ઞાન પ્રતિપાદન કરવું જરૂરી છે. બાકી અધકચરા જ્ઞાનવાળાને શુદ્ધાત્માનું પ્રતિપાદન કરવું એ ભારે જોખમ છે. આવું જેનેતરોએ પણ કહેલ છે. ॥૪૮॥

આદૌ શમદમપ્રાયૈ-ગુર્ણૈઃ શિષ્યં પ્રબોધયેત્ ।

પશ્ચાત્ સર્વમિદં બ્રહ્મ, શુદ્ધસ્ત્વમિતિ બોધયેત્

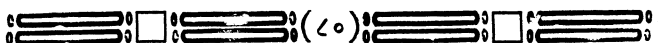
॥૪૯॥

પ્રારંભમાં ગુરૂ શિષ્યને એમ શીખવાડે-હિત-શીક્ષા આપે કે :-

૦ તારે સમતામાં રહેવું-ક્રોધ ન કરવો,

૦ તારે ઈન્દ્રિયોનું ઢમન કરવું,

૦ તારે મનને પરમાત્માના ધ્યાનમાં કેન્દ્રિત કરવું....ઈત્યાદિ....પછી તારો આત્મા જ પરમાત્મ-

સ્વરૂપ છે. જગતના સર્વજીવો નિશ્ચયથી સિદ્ધસમાન છે. સર્વવસ્તુ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે-

ગુરુ : આ રીતે વ્યવહારમાં નિષ્ણાત બનાવ્યા પછી શિષ્યને શુદ્ધાત્માનું જ્ઞાન કરાવે-જ્ઞાન કરાવે.

પ્રારંભમાં જ જો ગુરુ; અનભિજ્ઞ-અર્ધદગ્ધ એવા શિષ્યને એમ શીખવાડે કે; ‘આખું જગત બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે, કોઈ ભેદ પ્રભેદો નથી, સ્ત્રી-પુત્ર-પતિ આદિ ભેદોની કલ્પના વ્યર્થ છે.

તો એ ગુરુએ, અનભિજ્ઞ શિષ્યને, મહાનરકની જાળમાં પાડે છે. ॥૫૦॥

तेनादौ शोधयेच्चित्तं, सद्विकल्पैर्व्रतादिभिः ।

यत्कामादिविकाराणां, प्रतिसङ्ख्याननाशयता

॥૫૧॥

તેથી પ્રાથમિક ભૂમિકામાં વ્રત-તપ-જપ-નિય-માદિ....થી ચિત્તનું શુદ્ધિ કરણ કરવું જોઈએ. કારણ કે કામ-ક્રોધ-લોભાદિ વિકારો સમાધિજન્ય તત્ત્વ-જ્ઞાનથી નાશ કરવા યોગ્ય છે.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સર્ગ-૧૦

પ્રતિ સંખ્યાન-સમાધિ જન્ય તત્ત્વ જ્ઞાન; શુભ
લાવો. ॥૫૧॥

વિકલ્પરૂપા માયેયં, વિકલ્પેનૈવ નાશ્યતે ।

અવસ્થાન્તરભેદેન, તથા ચોક્તં પરૈરપિ ॥૫૨॥

કામ-ક્રોધાદિ....રૂપ જે માયા છે, મિથ્યાજ્ઞાન
છે, વિભાવ છે. તે વિકલ્પથી જ નષ્ટ થાય છે.
અર્થાત્ અશુભ લાવો છે. તે શુભલાવોથી દૂર
થાય છે.

અવસ્થા ભેદના કારણે વિકલ્પ રૂપ માયા, વિક-
લ્પથી જ નષ્ટ થાય છે. એમ અન્ય અદ્વૈત વાદીઓ
પણ કહે છે. ॥૫૨॥

અવિદ્યૈર્જીવોન્મયા, સ્વાત્મનાશોદ્યમોત્થયા ।

વિદ્યા સમ્પ્રાપ્યતે રામ, સર્વદોષાપહારિણી ॥૫૩॥

યોગ વાશિષ્ઠ શ્લોક :-

પોતાના નાશ માટે જે ઉદ્યમ, તે ઉદ્યમથી
ઉત્પન્ન થયેલ જે અવિદ્યા, તે ઉત્તમ અવિદ્યા વડે
જ હે રામ! સમસ્ત દોષોને નાશ કરવાવાળી વિદ્યા
ઉત્પન્ન થાય છે.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સર્ગ-૧૦

વિશેષાર્થ :

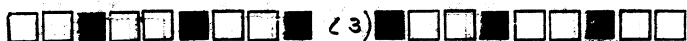
વાસ્તવમાં - પારમાર્થિકદૃષ્ટિથી શુદ્ધાત્મા જ સત્ય છે. અન્ય સમસ્ત સંસાર મિથ્યા છે. આ સત્યનો સાક્ષાત્કાર જ્યાં સુધી થતો નથી. ત્યાં સુધી અહિંસા-સત્યાદિ વ્રતોનું પાલન કરવું જરૂરી છે.

આ અહિંસાદિનું પાલન પણ, વાસ્તવિક તત્ત્વજ્ઞાનની અપેક્ષાથી અવિદ્યા છે. શુદ્ધાત્મદશામાં અહિંસાદિનો વિચાર પણ અવિદ્યા છે.

હિંસા, જુઠ, ચોરી, અપ્રમ, વિષયલોગ આદિ પણ અવિદ્યા છે અને અહિંસા, સત્ય, અચોર્ય, પ્રહાર્ય, વિષયત્યાગ આ પણ અવિદ્યા છે. છતાં હિંસાદિ અવિદ્યાથી આ અહિંસાદિ અવિદ્યા ઉત્તમ છે.

‘શુદ્ધાત્મા (પ્રહ્મ) એક જ સત્ય છે. અન્ય વિકલ્પો માયા છે, મિથ્યા છે.’ આ આત્મ સાક્ષાત્કારની દૃષ્ટિથી અહિંસાદિ પણ અવિદ્યા છે.

આ રીતે અહિંસા આદિની ભાવનારૂપ અવિદ્યાથી સમસ્ત રાગાદિ દોષોનો વિનાશ કરવાવાળી ‘શુદ્ધાત્મ પ્રહ્મ’ રૂપ વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે.

‘સમસ્ત વસ્તુ પ્રદ્વૃપ છે. આ વિદ્યાનું સ્વરૂપ છે.’ ॥૫૩॥

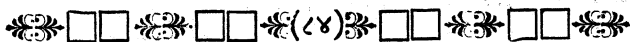
શામ્યતિ હ્યસ્ત્રમસ્ત્રેણ, મલેન ક્ષાલ્યતે મલઃ ।
શમં વિષં વિષેર્ણતિ, રિપુણા હન્યતે રિપુઃ ॥૫૪॥

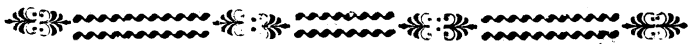
- અસ્ત્રથી અસ્ત્ર શાંત થાય છે.
- મળથી મળ ધોવાય છે.
- વિષ-ઝેરથી ઝેર હણાય છે.
- શત્રુ વડે શત્રુ હણાય છે.

તેમ અશુભ વાસનાઓ, શુભ વાસના દ્વારા દૂર થાય છે. હિંસાદિ....ના અશુભ વિચારો; અહિંસાના શુભ વિચારથી દૂર થાય છે. ॥૫૪॥

ईदृशी भूतमायेयं, या स्वनाशेन हर्षद ? ।
न लक्ष्यते स्वभावोऽस्याः, प्रेक्ष्यमाणैव नश्यति
॥५५॥

પૃથ્વી....આદિ પંચ ભૂતોની માયા, પોતાના નાશથી જ આનંદ આપનારી છે.

આ પંચભૂતોનો સ્વભાવ જણાતો નથી. જોતાં
જાતાં જ નાશ પામે છે.

કેમકે તેનો સ્વભાવ પરાવર્તનશીલ છે.

પૃથ્વી....આદિ ભૂતોનો સ્વભાવ પરાવર્તન શીલ
છે. માત્ર શુદ્ધાત્મા જ સત્ય છે. પર્યાયની દૃષ્ટિથી
આખું જગત પરાવર્તનશીલ છે અને દ્રવ્યદૃષ્ટિથી
સ્થિર છે

આવી જ્યારે દ્રવ્યદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે
આત્માને અપૂર્વ આનંદ થાય છે.

૦ કર્મકૃત ભાવો વિષમ અને બદલાતા છે.

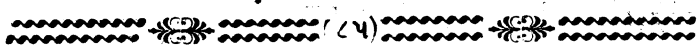
૦ શુદ્ધાત્મા જ્ઞાનાદિભય છે અને સ્થિર છે.

દ્રવ્યદૃષ્ટિ આનંદ આપનારી છે; પર્યાયદૃષ્ટિ
વિષમતા પેદા કરનારી છે. ॥૫૫॥

વ્રતાદિઃ શુભસંકલ્પો, નિર્ણય્યાશુભવાસનામ્ ।

દાહ્યં વિનૈવ દહનઃ, સ્વયમેવ વિનંક્ષ્યતિ

॥૫૬॥

મ્રત-નિયમ-દયા-દાનાદિ....જે શુભ વિકલ્પો છે.
તે અમ્રતાદિ....ના અશુભ વિકલ્પોને દૂર કરી, અને
સ્વયં-પોતે ચાલ્યા જાય છે.

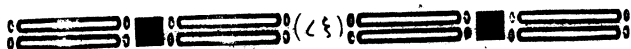
- ૦ જેમ અગ્નિ, દાહ લાકડાદિ....વિના સ્વયં
ખૂઝાઈ જાય છે.
- ૦ એરંડીયું તેલ જેમ, પેટના મળને દૂર કરી,
પોતે નીકળી જાય છે. તેમ અશુભ વિકલ્પોને
દૂર કરી, શુભ વિકલ્પો સ્વયં ચાલ્યા જાય છે
અને શુભસાવ પેદા થાય છે. ॥૫૬॥

इयं नैश्चयिको शक्ति-र्न प्रवृत्तिर्न वा क्रिया ।
शुभसङ्कल्पनाशार्थं, योगिनामुपयुज्यते ॥५७॥

આ નિશ્ચયનયની વાત છે.

નિશ્ચયનયની શક્તિ પ્રવૃત્તિરૂપ કે ક્રિયારૂપ
નથી. શુભ સંકલ્પના નાશ માટે, યોગી પુરૂષોને
આ ઉપયોગી છે.

નિશ્ચયનયથી આત્મા જ્ઞાનરૂપ છે. અનાદિ
કર્મ સંયોગના કારણે તે મનુષ્યાદિ....ના શરીરમાં
આવે છે.

શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે, જેમ અશુભ કર્મોને ત્યાગ જરૂરી છે તેમ શુભકર્મોને ત્યાગ પણ જરૂરી છે.

મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે જેમ હિંસાદિ કાર્યો બાધક છે તેમ દાન-શીલ-અહિંસાદિ....ની ક્રિયા પણ બાધક છે.

આ નૈશ્વર્યિક શક્તિ શુભ સંકલ્પોના નાશ માટે યોગીઓને ઉપયોગી થાય છે.

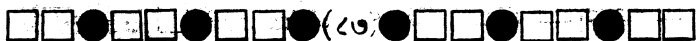
જ્યારે આત્મા, વિભાવપરિણામ યાને શુભા-શુભ મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિથી વિરામ પામે છે. ત્યારે તે મુક્તિ યાને પરમપદ પામે છે. ॥૫૭॥

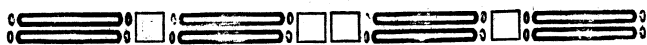
द्वितीयापूर्वकरणे, क्षायोपशमिका गुणाः ।

क्षमाद्या अपि यास्यन्ति, स्थास्यन्ति क्षાયिकाः

परम् ॥૫૮॥

ખીળ અપૂર્વકરણમાં ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલા, ક્ષમા....આદિ ગુણો પણ જશે અને કેવળ ક્ષાયિક ગુણો સ્થિર થશે.

પ્રથમ અપૂર્વકરણમાં સમ્બંધિતનો લાભ અને બીજું અપૂર્વકરણ આઠમા ગુણસ્થાનકનું બાણવું. બીજા અપૂર્વકરણમાં ધર્મસંન્યાસ તાત્ત્વિક-પારમાર્થિક હોય. યોગ દૃષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રંથમાં એ જ બાબત કહેવાઈ છે.

[ઔદ્ધતિક લાવના ધર્મને ત્યાગ કરવા રૂપ અતાત્ત્વિક ધર્મ સંન્યાસ પ્રવ્રજ્યાના અવસરે પણ હોય]

બાવના ચંદનના ગંધસમાન, ક્ષાયિકપણથી ઉત્તમ ધર્મસંન્યાસને પ્રાપ્ત કરીને, સત્સંગથી ઉત્પત્તિ થયેલા, ક્ષાયોપશમિક-ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલા ક્ષમાદિક....ધર્મો પણ ત્યાજવા યોગ્ય છે. ॥૫૮॥

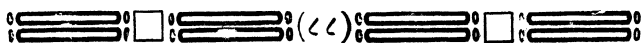
इत्थं यथाबलमनुद्यममुद्यमं च,

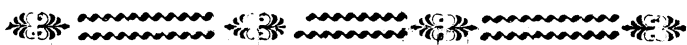
कुर्वन् दशानुगुणमुत्तममान्तरार्थे ।

चिन्मात्रनिर्भरनिवेशितपक्षपातः,

प्रातर्द्युरन्तમिव दीप्तिमुपैति येभ्यो ॥૫૯॥

પ્રાતઃ કાળ જેમ સૂર્યને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ સાધક આત્મા પોતાની શક્તિઅનુસાર, યથા

શક્તિ આંતર આત્મા માટે, પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિને કરતો અને કેવળ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મામાં જ સ્થાપિત કર્યો છે પક્ષપાત જેણે એવો યોગી, પ્રાતઃકાળ જેમ સૂર્યને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ યોગી દીપ્તિ-પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૫૯॥

अभ्यस्य तु प्रविततं व्यवहारमार्गं,

प्रज्ञापनीय इह सदगुरुव क्यनिष्ठः ।

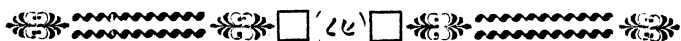
चिदर्पणप्रतिफलत्त्रिजगद्विवर्ते,

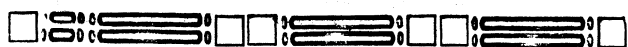
वर्तेत किं पुनरसौ सहजात्मरूपे ॥૬૦॥

વિસ્તૃત વ્યવહારમાર્ગને। અભ્યાસ કરીને, અર્થાત્ વ્યવહાર માર્ગનું સુદર આચરણ કરીને, સદ્ ગુરૂના વચનમાં વિશ્વાસવાળો અને પ્રજ્ઞાપનીય [હિત શિક્ષાને લાયક] એવો શિષ્ય;

ચૈતન્ય રૂપ [જ્ઞાન રૂપ] દર્પણમાં પ્રતિબિંબિત થયેલા છે ત્રણ જગતના પર્યાયો જેમાં; એવા આત્માના સ્વભાવિક સ્વરૂપમાં સ્થિર બને.

અર્થાત્ આત્માના જ્ઞાનરૂપી નિર્મળ આરિસામાં, જગતના ત્રેયપદાર્થોનું પ્રતિબિંબ સહજભાવે પ્રતિબિંબિત થાય. ॥૬૦॥

भवतु किमपि तत्त्वं बाह્યમાभ્યन्तरं वा,
 હૃદિ વિતરતિ સામ્યં નિર્મલશ્ચિદ્વિચારઃ ।

તદિહ નચિતપશ્ચાચારસશ્ચારચારુ-

સ્ફુરિતપરમભાવે પક્ષપાતોઽધિકો નઃ ॥૬૧॥

બાહ્ય કે અભ્યંતર કંઈ પણ તત્ત્વ હો !

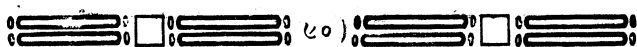
પરંતુ જેના દૃઢ્યમદ્વિરમાં, નિર્મળ ચૈતન્યનો
 વેપાર, સમતા ભાવને ઉત્પન્ન કરે છે, લોકોત્તર
 સમભાવને પ્રાપ્ત કરે છે :-

તે કારણથી સંચિત થયેલા પંચાચારના અભ્યા-
 સથી પ્રગટ થયેલા, પરમ સ્વાભાવિક ભાવમાં-
 જ્ઞાનાત્મકરૂપ આત્મામાં અમારો અધિક પક્ષપાત છે.

- ૦ ઘટ-પટાદિ...વસ્તુ ઇન્દ્રિયગમ્ય છે.
- ૦ કેટલાક અભ્યંતર તત્ત્વો, મનથી ગ્રાહ્ય છે. જ્યારે
- ૦ શુદ્ધાત્માનો સાક્ષાત્કાર અનુભવગમ્ય છે, કે
 જ્યાં મન-વચન-કાયાના વેપાર વિના, શુદ્ધો-
 પયોગની રમણતા છે. ॥૬૧॥

સ્ફુટમપરમભાવે નૈગમસ્તારતમ્યમ્,

પ્રવદતુ ન તુ હૃષ્યેત્તાવતા જ્ઞાનયોગી ।

કલિતપરમભાવં ચિત્તમત્કારસારમ્,

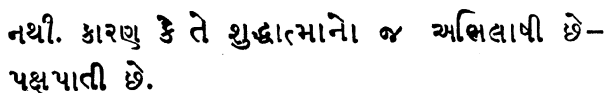
સકલનયવિશુદ્ધં ચિત્તમેકં પ્રમાણમ્ ॥૬૨॥

નૈગમ નય, આત્માના અપરમ ભાવમાં-અર્થાત્ આત્માનું સ્વરૂપ ભલે વિધવિધ દિશાથી પ્રગટ કરે પરંતુ તેટલા માત્રથી જ્ઞાનયોગી ખુશ થતા નથી.

આત્માના સ્વરૂપમાં નૈગમનય સ્પષ્ટપણે ભલે ન્યુનાધિકતાને પ્રગટ કરે.

પરંતુ જ્ઞાનસિદ્ધ યોગી, કે જેમણે પરમ ભાવને જાણેલ છે, એવા યોગી, ચિત્તને આશ્ચર્ય પમાડનાર, સકલ નયોથી વિશુદ્ધ, એવાં શ્રેષ્ઠ ભાવને-પરમભાવને જ એક પ્રમાણ માને છે.

રાગ-દ્વેષ-મોહાદિ....ના કારણે કર્મબંધ થાય છે અને તેથી આત્મા વિવિધ ગતિઓમાં પરિભ્રમણ કરે છે. સુખ-દુઃખાદિ....ની અપેક્ષાએ પશુ-પક્ષી-કીટ-પતંગ-મનુષ્ય-દેવ-નારક આદિ યોનીઓમાં આત્માનું રૂપ ન્યુનાધિક હોય છે. આમ નૈગમનય પ્રતિપાદન કરે છે. પણ જ્ઞાનયોગીને આનંદ થતો

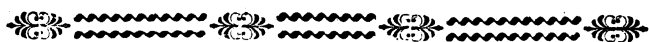
ચૈતન્યનો અમત્કાર જ જેમાં મુખ્ય છે. અર્થાત્ ચૈતન્યની જ જેમા પ્રધાનતા છે, કેવળ (માત્ર) જ્ઞાનની જ જ્યાં પ્રધાનતા છે. એવા સંકળનયથી પ્રતિપાદ્ય એક જ્ઞાન જ પ્રમાણ છે. ॥૬૨॥

हरिरपरनयानां गजितः कुञ्जराणां,

सहजविपिनसुप्तो निश्चयो ना बिभेति ।

अपि तु भवति लीलोज्जृम्भजृम्भोन्मुखेऽस्मिन्,
गलितमदभरास्ते नोच्छ्वसन्त्येव भीताः । ६३ ।।

અપરનયરૂપી હાથીઓના ગર્જનરથી, સ્વા-
ભાવિક રીતે વનમાં સૂતેલો નિશ્ચયરૂપી સિંહ ભય
પામતો નથી. આ સિંહ જ્યારે વિલાસ પૂર્વક બગાસું
ખાય છે ત્યારે તે નયો રૂપી હાથીઓ, ભયથી ભાગી
જાય છે અને અભિમાની એવા નયો રૂપી હાથીઓ;
સિંહની ગર્જનાથી શ્વાસ લેવા પણ રોકાતા નથી-
શ્વાસ પણ લઈ શકતા નથી.

અર્થાત્ પલાયમાન થઈ જાય છે—

નિશ્ચયનયની વિચારણમાં, અન્ય સારા નરસા
કેલાહલો શાંત થઈ જાય છે. ॥૬૩॥

કલિતવિવિધબાહ્યવ્યાપકોલાહલૌઘ—

વ્યુપરમપરમાર્થે भावनापावनानाम् ।
क्वचन किमपि शोच्यं नास्ति नैवास्ति मोच्यं,
न च किमपि विधेयं नैव गेयं न देयम् ॥६४॥

જાણ્યા છે વિવિધ પ્રકારના બાહ્યપદાર્થોના
કેલાહલના સમૂહની, શાંતિરૂપ, પરમાર્થ ભાવનાથી
પવિત્ર બનેલા લોકોને,

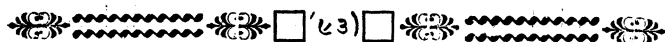
કોઈ પણ વસ્તુ— ક્યારે પણ; શોચ કરવા લાયક
નથી,

કોઈપણ વસ્તુ—ક્યારે પણ, છોડવા લાયક નથી,

કોઈપણ વસ્તુ—ક્યારે પણ, કરવા યોગ્ય નથી,

કોઈપણ વસ્તુ— ક્યારે પણ, પ્રશંસા કરવા
લાયક નથી,

કોઈપણ વસ્તુ—ક્યારે પણ, દેવા લાયક નથી.

‘આત્મા નિત્ય છે કે અનિત્ય છે’ ઇત્યાદિ
કેલાહલોની જ્યાં શાંતિ છે એવા શુદ્ધાત્માની
ભાવનાવાળા યોગીઓ માટે, કેઈપણ ચીજ ત્યાગ
કરવા લાયક નથી, એમ કેઈ ચીજ છોડવા લાયક;
કરવા લાયક; દેવા લાયક કે પ્રશંસા કરવા લાયક
નથી. ॥૬૪॥

इति सुपरिणतात्मख्यातिचातुर्यकेलि—

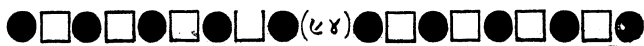
भवति यतिपतिर्यश्चिद्भूरोद्भाસिवीर्यः ।

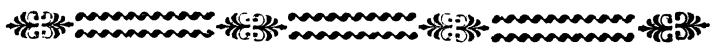
हरहिमकरहारस्फारमन्दारगङ्गा—

रजतकलशशुभ्रा स्यात्तदीया यशःश्रोः ॥૬૫॥

આ પ્રમાણે સારીરીતે, પરિપક્વઆત્મ-
જ્ઞાતિની ચતુરાઈમાં પદુ એવા યતિપતિ, (મુનિ
અગ્રેસર) ચૈતન્યના સમુદ્ધી પ્રકાશમાન પરાક્રમવાળા
થાય છે.

એવા આત્મરમણી - આત્મજ્ઞાની મહામુનિની
યશની શોભા, મહાદેવ, ચંદ્ર, હાર, વિશાળ કલ્પ-

વૃક્ષ, ગંગા અને ચાંદીના કળશ....વગેરેની જેમ શ્વેત થાય છે.

અર્થાત્ એમની યથાની શોભા; અતિ શ્વેત- ઉજ્જવળ બને છે. ॥૬૫॥

इति ज्ञानयोग शुद्धि अधिकारः

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆

● ક્રિયાયોગ શુદ્ધિ અધિકાર ●

[૩]

યાન્યેવ સાધનાન્યાદૌ, ગૃહ્ણીયાજ્ઞાનસાધકઃ ।
સિદ્ધયોગસ્ય તાન્યેવ, લક્ષણાનિ સ્વભાવતઃ ॥૧૧॥

જ્ઞાનસાધક આત્મા શરૂઆતમાં જે સાધનોને
અહણુ કરે છે, તે યોગ સિદ્ધ થયા પછી તે જ
સાધનો, યોગીને સ્વભાવથી લક્ષણુ બની જાય છે.
અર્થાત્ સ્વભાવભૂત બની જાય છે.

અહિંસા-ક્ષમા-વ્રત-સામાયિક....આદિને પ્રથમ
જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે ઉપયોગી ગણે છે. પ્રયત્ન પૂર્વક
અહિંસાદિ....નું પાલન કરે છે. યોગ સિદ્ધ થયા
પછી, તે અહિંસા-ક્ષમાદિ....સ્વભાવભૂત બની રહે
છે. પાણીનો સ્વભાવ જેમ શીતળ, અગ્નિનો સ્વભાવ
જેમ ઉષ્ણ....તેમ ક્ષમાદિ....ગુણે સ્વભાવિક બની
જાય છે. ॥૧॥

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆(૯૬)☆☆☆☆☆☆☆☆:☆☆☆☆

અત એવ જગૌ યાત્રાં, સત્તપોનિયમાદિષુ ।
 યતનાં સોમિલપ્રશ્ને, ભગવાન્ સ્વસ્ય નિશ્ચિતામ્
 ૧૧ ॥

સોમિલે ભગવાનને પૂછ્યું, હે ભગવાન! આપને તપ-નિયમ-સંયમ....આદિને વિષે સુખસાતા વર્તે છે?

ભગવાને કહ્યું : નિશ્ચિત યતનાપૂર્વક સંયમ યાત્રા ચાલુ છે.

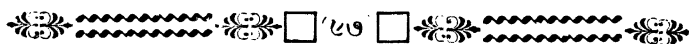
અહીં યતનાર્થી ક્રિયાની ઉપયોગીતા બતાવી છે.
 ૧૨ ॥

અતશ્ચૈવ સ્થિતપ્રજ્ઞ-ભાવસાધનલક્ષણે ।

અન્યૂનાભ્યધિકે પ્રોક્તે, યોગદૃષ્ટ્યા પરૈરપિ ॥૩॥

આ કારણથી જ, અન્યલોકોએ પણ સ્થિત-પ્રજ્ઞ ભાવના સાધન અને લક્ષણો યોગદૃષ્ટિથી અન્યૂન-અનધિક કહેલા છે.

જેની બુદ્ધિ આત્માના સ્વરૂપમાં સ્થિરતા પામેલ છે અને સંસારિક વિષયોમાં રાગ-દ્વેષ રહિત થયેલ છે. તે સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે.

સ્થિતપ્રજ્ઞ યોગી પણ, અન્ય લોકોની જેમ જવા આવવાનો, ભોજન, શયન, આદિ....નો વ્યવહાર કરે છે. પરંતુ ઉદાસીન ભાવે, રાગ-દ્વેષથી રહિત બની કરે છે. કરવું પડે છે, એમ સમજીને કરે છે. અનાશક્ત ભાવે કરે છે, ન છૂટકે કરે છે.

સ્થિતપ્રજ્ઞ ભાવની પ્રાપ્તિ માટે જે સાધનો છે. અને સ્થિતપ્રજ્ઞ બન્યા પછીના જે લક્ષણ છે, તે યોગ દૃષ્ટિથી પરસ્પર ન્યૂન-અધિક નથી. ॥૩॥

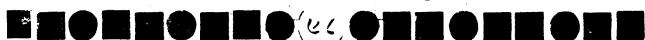
નાજ્ઞાનિનો વિશેષ્યેત, યથેચ્છાચરણે પુનઃ જ્ઞાની સ્વલક્ષણાભાવાત્, તથા ચોક્તં પરૈરપિ ॥૪॥

જ્ઞાની પણ જે, પોતાની ઈચ્છાનુસાર, સ્વચ્છંદ પણે, શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કે ધર્મવિરુદ્ધ આચરણ કરે; તે તે જ્ઞાનીના અસાધારણ લક્ષણો તેમાં ઘટતા નથી.

તેથી અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીમાં કશે ફેર પડતો નથી. એમ જેનેત્તર લોકો વડે પણ કહેવાયેલ છે. ॥૪॥

બુદ્ધાદ્વૈતસતત્ત્વસ્ય, યથેચ્છાચરણં યદિ ।

શુનાં તત્ત્વદૃશાં ચૈવ, કો ભેદોઽશુચિભક્ષણે ॥૫॥

જેણે બધું 'બ્રહ્મ' છે. આ અદ્વૈતતત્ત્વ જાણી લીધું છે, આવા પ્રકારનો કહેવાતો જ્ઞાની, પણ જો ઇચ્છાનુસાર, સ્વચ્છંદ રીતે ધર્મવિરુદ્ધ આચરણ કરે તો,

અશુચિ લક્ષણના વિષયમાં કુતરાઓ અને વિષય કષાયરૂપ અશુચિના સેવનથી તત્ત્વદષ્ટામાં શું ફરક પડે ? શું ભેદ છે ?

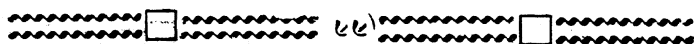
અબુદ્ધિપૂર્વિકા વૃત્તિ—નં દુષ્ટા તત્ર યદ્યપિ ।
તથા પિ યોગજ્ઞાદૃષ્ટ—મહિમ્ના સા ન સમ્ભવેત્ ॥૬॥

જો કે અબુદ્ધિપૂર્વકની વૃત્તિ દોષવાળી નથી. તો પણ યોગથી ઉત્પન્ન થયેલ [અદૃષ્ટ] સમાધિના મહિમાથી તે પ્રવૃત્તિ યોગીને સંભવી શકિત નથી. ॥૬॥

નિવૃત્તમશુભાચારા—ચ્છુભાચારપ્રવૃત્તિમત્ ।

સ્યાદ્વા ચિત્તમુદાસોનં, સામાયિકવતો મુનેઃ ॥૭॥

અશુભ આચારથી નિવૃત્ત અને શુભ આચારમાં પ્રવૃત્તિવાળા, સમભાવ સ્થિત, મહામુનિનું ચિત્ત ઉદાસીન હોય છે.

અશુભ કાર્યોમાં તો પ્રવૃત્તિ કરતા જ નથી;
શુભપ્રવૃત્તિમાં પણ ક્ષણની આશા રાખ્યા વિના,
અનાશકત પણે પ્રવૃત્તિ કરે છે. ॥૭॥

વિધયશ્ચ નિષેધાશ્ચ, ન ત્વજ્ઞાનનિયન્ત્રિતાઃ ।
બાલસ્યૈવાગમે પ્રોક્તો, નોદ્દેશઃ પશ્યકસ્ય યત્ ॥૮॥

શંકા :-

શાસ્ત્રમાં જે વિધિઓ અને નિષેધો કહેલા છે.
તે અજ્ઞાનથી નિયંત્રિત નથી. બલકે જ્ઞાનપૂર્વક છે.
પરંતુ એ કથન બાલકને ઉદ્દેશીને આગમમાં કહે-
વાયેલ છે. તત્ત્વજ્ઞાની (દ્રષ્ટા) માટે નથી. જ્ઞાતા-
દ્રષ્ટા માટે આ વિધાનો નથી. ॥૮॥

ન ચ સામર્થ્યયોગસ્ય, યુક્તં શાસ્ત્રં નિયામકમ્ ।
કલ્પાત્તીતસ્ય મર્યાદા-પ્યસ્તિ ન જ્ઞાનિનઃ ક્વચિત્
॥૯॥

ચાલુ શંકા :-

અને જે શાસ્ત્ર છે તે ઇચ્છા યોગ અને શાસ્ત્ર
યોગનો નિયામક છે. સામર્થ્ય યોગનો નિયામક

નથી. કલ્પાતીત જ્ઞાની [યોગી] માટે કેાઈ પણ મર્યાદા હોતી નથી. ॥૬॥

ભાવસ્ય સિદ્ધચસિદ્ધિભ્યાં, યજ્ઞાકિશ્ચિત્કરી ક્રિયા ।
જ્ઞાનમેવ ક્રિયામુક્તં, રાજયોગસ્તદિષ્યતામ્ ॥૧૦॥

ચાલુ શંકા :-

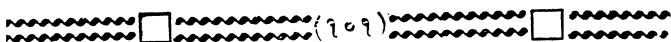
ભાવની સિદ્ધિમાં કે ભાવની અસિદ્ધિમાં ક્રિયા વ્યર્થ છે. તેથી ક્રિયારહિત જ્ઞાનને જ રાજયોગ-મુખ્યયોગ તરીકે સ્વીકાર કરો. ॥૧૦॥

મૈવં, નાકેવલો પશ્યો, નાપૂર્વકરણં વિના ।
ધર્મસન્ન્યાસયોગો ચે-ત્યન્યસ્ય નિયતા ક્રિયા

॥૧૧॥

સમાધાન :-

સમાધાન કરતા કહે છે કે, આપનું કથન બરાબર નથી. અકેવળી પશ્યક નથી; [તત્ત્વદષ્ટા નથી;] અપૂર્વ-કરણ વિના ધર્મસન્ન્યાસનો યોગી નથી. એવાને ક્રિયા આવશ્યક છે. નિયત છે.

- ૦ અતાર્ત્વિક ધર્મસંન્યાસ = ઔદયિક ભાવના ધર્મને ત્યાગ કરવા રૂપ, અતાર્ત્વિક ધર્મ સંન્યાસ પ્રવ્રજ્યા અવસરે હોય છે.
- ૦ તાર્ત્વિક ધર્મસંન્યાસ :- ક્ષપક શ્રેણિમાં નિવૃત્તિ બાહર ગુણ સ્થાનકે વર્તતા યોગીને, ક્ષાયિક ભાવની પ્રાપ્તિથી, ક્ષાયોપશમિક ક્ષમાદિ ધર્મની નિવૃત્તિ થતાં, તાર્ત્વિક ધર્મસંન્યાસ હોય છે. ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલા ક્ષમાદિક ધર્મો પણ, અહીં ત્યાજ્ય છે.
- ૦ પ્રથમ અપૂર્વકરણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ અવસરે.
- ૦ બીજું અપૂર્વકરણ આઠમા ગુણસ્થાનકે હોય છે. ॥૧૧॥

સ્થૈર્યાધાનાય સિદ્ધસ્યા-સિદ્ધસ્યાનયનાય ચ ।

ભાવસ્યૈવ ક્રિયા શાન્ત-ચિત્તાનામુપયુજ્યતે ॥૧૨॥

જે ભાગ્યશાળીના રાગ-દ્વેષાદિ....શાંત થાય છે. તેવાને ઉત્પન્ન થયેલા ભાવની સ્થિરતાં માટે અને જેમને ભાવની પ્રાપ્તિ થયેલ નથી તેમને ભાવ લાવવા માટે ક્રિયા ઉપયોગી છે.

અર્થાત્ જેમને ભાવસિદ્ધિ થયેલ છે તેમને ભાવની સ્થિરતા માટે અને જેને ભાવ સિદ્ધ થયેલ નથી તેમને ભાવ લાવવા માટે, ક્રિયા ઉપયોગી છે. ક્રિયા = આરિત્ર. ॥૧૨॥

ક્રિયાવિરહિતં હન્ત, જ્ઞાનમાત્રમનર્થકમ્ ।
ગતિં વિના પથજ્ઞોઽપિ, નાપ્નોતિ પુરમીપ્સિતમ્
॥૧૩॥

ક્રિયા વિનાનું એકલું જ્ઞાન નકામું છે મોક્ષ ક્ષણ આપવા અસમર્થ છે. માર્ગનો જાણુકાર પણ, ગમન કર્યા વિના, ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચી શકતો નથી. ॥૧૩॥

સ્વાનુકૂલાં ક્રિયાં કાલે, જ્ઞાનપૂર્ણોઽપ્યપેક્ષતે ।
પ્રદીપઃ સ્વપ્રકાશોઽપિ, તૌલપૂર્ત્યાદિકં યથા ॥૧૪॥

જેમ દીપક પોતે સ્વપ્રકાશ રૂપ છે, તે પણ તેલ પૂરવા....વગેરે ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે. તેમ પૂર્ણ જ્ઞાની પણ સ્વભાવ રૂપ કાર્યને અનુકૂલ ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે.

અર્થાત્ પૂર્ણજ્ઞાનીને પણ અવસરે સ્વભાવને
અનુકુલ ક્રિયાની આવશ્યકતા છે. ॥૧૪॥

बाह्यभावं पुरस्कृत्य, येऽक्रिया व्यवहारतः ।
वदने कवलक्षेपं, विना ते तृप्तिकाङ्क्षिणः ॥१५॥

બાહ્ય ક્રિયાના ભાવને આગળ કરીને, જેઓ
વ્યવહારથી ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે, તેઓ મુખમાં
કેળિઓ નાખ્યા વિના તૃપ્તિને ઇચ્છે છે.

માત્ર ભોજન સંબંધી જ્ઞાન, ભૂખ ભાંગતું નથી.
પરંતુ હાથ હલાવી, કેળિઓ મોઢામાં મૂકી, દાંતથી
ચાવી, પેટમાં ઉતારવામાં આવે, તો ભૂખ ભાંગે.
તેમ માત્રજ્ઞાનથી કાર્ય ન થાય.

ક્રિયાની પણ યથાસ્થાને આવશ્યકતા છે. જ્ઞાન
દૂધના સમાન છે, ક્રિયા સાકરના સમાન છે. બન્નેના
સમાગમથી અપૂર્વ મધુરતા પેદા થાય છે. ॥૧૫॥

गुणवद्बहुमानादे-नित्यस्मृत्या च सत्क्रिया ।
जातं न पातयेद्भ्राव-मजातं जनयेदपि ॥१६॥

અધિક ગુણવાનના બહુમાન....પાપની જુગુપ્સા, અતિચારની આલોચના, દેવગુરૂની ભક્તિ, ઉત્તર ગુણોની શ્રદ્ધા, લીધેલા પ્રતોનું નિત્ય સ્મરણ, આલોચના, સુમંધુપુરૂષની સેવા,....વગેરે....શુભ ક્રિયા, ઉત્પન્ન થયેલા ભાવને પડવા ન દે અને નહિ ઉત્પન્ન થયેલા ભાવને પેદા કરે.

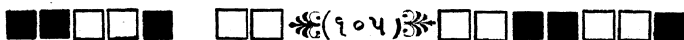
આથી બુદ્ધિમાન પુરૂષે, પ્રમાદનો ત્યાગ કરી, સાવધાની પૂર્વક જ્ઞાનપૂર્વકની ક્રિયામાં, સદાય પ્રયત્નશીલ બનવું. ॥૧૬॥

ક્ષાયોપશમિકે ભાવે, યા ક્રિયા ક્રિયતે તયા ।

પતિતસ્યાપિ તદ્ભાવ-પ્રવૃદ્ધિર્જાયતે પુનઃ ॥૧૭॥

ક્ષાયોપશમિક ભાવે વર્તતાં તપ-સંયમને અનુ-કૂલ જે ક્રિયા કરાય છે, તે ક્રિયા વડે [શુભ ભાવથી] પડી ગયેલાને પણ તે ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. કહ્યું છે કે :-

ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં વર્તતા દૃઢ યત્નથી કરેલું શુભ-અનુષ્ઠાન, પતિત-પડી ગયેલાને પણ ફરીથી તે ક્ષાયોપશમિક ભાવની વૃદ્ધિ કરનાર થાય છે.

અર્થાત્ માણસ બીકથી ભાગી જાય, તેટલા
માત્રથી સર્પનો ભય જતો નથી. પરંતુ જ્ઞાન થાય
કે, ‘આ દોરડું જ છે.’ તો બાન્તિ ચાલી જાય છે.
અર્થાત્ જ્ઞાન જ સર્વસ્વ છે. ॥૧૯॥

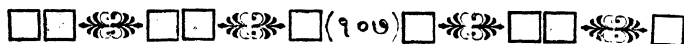
सत्यं क्रियागमप्रोक्ता, ज्ञानिनोऽप्युपयुज्यते ।
सञ्चितादृष्टनाशार्थं, नासूरोऽपि यदभ्यधात् ॥२०॥

આપનું કથન બરાબર છે. ગતિથી દોરડામાં
થયેલા સર્પ બંધ જતો નથી. આ વાત સત્ય છે. પણ
શાસ્ત્રમાં કહેલી ક્રિયા, જ્ઞાની માટે પણ ઉપયોગી છે.

‘એકત્રિત કરેલા અદૃષ્ટ કર્મોના નાશ માટે ક્રિયા
જરૂરી છે.’ એમ નાસુર નામના રૂષિએ પણ કહ્યું છે.
॥૨૦॥

तण्डुलस्य यथा वर्म, यथा ताम्रस्य कालिका ।
नश्यति क्रियया पुत्र, पुरुषस्य तथा मलम् ॥२१॥

હિં પુત્ર ! જેમ ક્રિયાથી તાંદુલના છેડકાં [ઉપ-
રનો ભાગ] દૂર થાય છે. અર્થાત્ છૂટા પડે છે. અને
તાંબાનો કાટ જેમ ક્રિયાથી દૂર થાય છે. તેમ

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆

પુરૂષનો રાગાદિ....મલ, ક્રિયાથી દૂર થાય છે માટે
જ્ઞાનપૂર્વકની ક્રિયા ઉપયોગી છે. ॥૨૧॥

જોવસ્ય તળ્ડુલસ્યેવ, મલં સહજમપ્યલમ્ ।

નશ્યત્યેવ ન સન્દેહ-સ્તસ્માદુદ્યમવાન્ ભવ ॥૨૨॥

તંડુલનો જેમ સ્વાભાવિક મળ ક્રિયાથી દૂર થાય
છે. તેમ જીવમાં રહેલ અનાદિ સહજ મળ, તે ક્રિયાથી
દૂર થાય છે. એમાં સંદેહ નથી. માટે ઉદયમવાળા
થાવ ! ॥૨૨॥

અવિદ્યા ચ દિદક્ષા ચ, ભવબીજં ચ વાસના ।

સહજં ચ મલં ચેતિ, પર્યાયાઃ કર્મણઃ સ્મૃતાઃ

॥૨૩॥

કર્મના વિવિધ પર્યાયવાચી નામો :-

- ૦ વેદાંતીઓ કર્મને, અવિદ્યા શબ્દથી ઓળખે છે.
- ૦ પાતાંજલ યોગદર્શનના અનુયાયીઓ, દિદક્ષા
શબ્દ કહે છે.
- ૦ પાશુપતાદિ દર્શનના પ્રણેતા,....ભવબીજ
કહે છે.

☆☆☆☆☆☆☆☆(૧૦૮)☆☆☆☆☆☆☆☆

- ૦ બૌદ્ધ અનુયાયીઓ, વાસના કહે છે.
- ૦ શૈવાદિ અનુયાયીઓ, સહજમલ કહે છે.
- ૦ જૈન મતાનુયાયીઓ, કર્મ કહે છે.

દિદ્ધા-જ્યાં સુધી પ્રકૃતિ અને પુરૂષના લેહનું જ્ઞાન થતું નથી. ત્યાં સુધી સંસાર છે. આ પ્રકૃતિ અને પુરૂષને જાણવાની ઇચ્છા તેનું નામ દિદ્ધા.

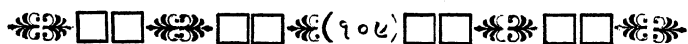
- ૦ અવિદ્યા-આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન, અવિદ્યાના કારણે થતું નથી. ॥૨૩॥

જ્ઞાનિનો નાસ્ત્યદૃષ્ટં ચેદ્, ભસ્મસાત્કૃતકર્મણઃ ।
શરીરપાતઃ કિં ન સ્યા-જ્જીવનાદૃષ્ટનાશતઃ ॥૨૪॥

શંકા :-

જેણે કર્મોને ભસ્મ કર્યા છે, એવા પ્રકારના જ્ઞાનીનું જે અદૃષ્ટ [શુભા શુભ કર્મ] નષ્ટ થયું છે, તો જીવનના કારણભૂત શુભાશુભ કર્મોનો નાશ થવાથી, જ્ઞાનીના શરીરનો નાશ કેમ થતો નથી ?

॥૨૪॥

શરોરમીશ્વરસ્યેવ, વિદુષોઽપ્યવતિષ્ઠતે ।

અન્યાદૃષ્ટવ્રણેનેતિ; કશ્ચિદાહ તદક્ષમમ્ ॥૨૫॥

કેટલાક જવાબમાં કહે છે કે :

જેમ જગતકર્તા ઇશ્વરનું શરીર, અન્ય જીવોના અદૃષ્ટ અર્થાત્ શુભાશુભ કર્મોના કારણે સ્થિર રહે છે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષનું પણ શરીર, અન્ય જીવોના અદૃષ્ટના કારણે સ્થિર રહે છે.

આ કથન બરાબર નથી. તેમ શ્રી ઉપાધ્યાયજી મ. કહે છે. ॥૨૫॥

શરીરં વિદુષઃ શિષ્યા-ચદૃષ્ટાચ્ચદિ તિષ્ઠતિ ।

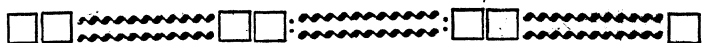
તદાઽસુહૃદદૃષ્ટેન, ન નશ્યેદિતિ કા પ્રમા ॥૨૬॥

જો તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષનું શરીર, શિષ્યાદિ [ભક્ત વર્ગ] ના અદૃષ્ટથી સ્થિર રહે, તો શત્રુઓના અદૃષ્ટથી નાશ કેમ ન થાય ?

એમાં પ્રમાણ [જ્ઞાન] શું ?

૦ શિષ્યાદિના અદૃષ્ટથી, તત્ત્વજ્ઞાનીનું શરીર ટકે, તો

(૧૧૦)

૦ દુશ્મનાદિના અદ્રષ્ટથી નાશ ન પામે ? એમાં શુ પ્રમાણ ?

અર્થાત્ આ સિદ્ધાંત યથાર્થ નથી. ॥૨૬॥

ન ચોપાદાનનાશેઽપિ, ક્ષણં કાર્યં યથેષ્યતે ।

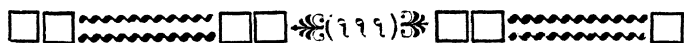
તાર્કિકૈઃ સ્થિતિમત્તદ્વ-ચ્ચિરં વિદ્વત્તનુસ્થિતિઃ

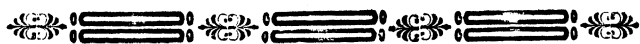
॥૨૭॥

નૈયાયિકેા માને છે કે :

કારણ અને કાર્ય એક કાળમાં થઈ શકતા નથી. તેથી જે કાળમાં તંતુનો નાશ છે તે કાળમાં પટનો નાશ થતો નથી. જ્યારે તંતુઓનો નાશ થાય છે. ત્યારે પટ, તંતુ રૂપ સમવાયી કારણ વિના પણ એક ક્ષણ સુધી સ્થિર રહે છે. પ્રથમ ક્ષણમાં તંતુઓનો નાશ થાય છે, તે ક્ષણમાં પટ વિદ્યમાન છે. બીજી ક્ષણમાં પટનો નાશ થાય છે.

પટરૂપ કાર્ય જ્યારે રહે છે ત્યારે તંતુ રૂપ સમવાયી કારણોમાં રહે છે. તંતુઓ વિના પટની સ્થિતિ થતી નથી. પણ નાશના કાળમાં એક ક્ષણ સુધી પટ, તંતુ વિના પણ રહે છે. આ નૈયાયિક સિદ્ધાંત છે.

ઉપાદાન કારણેના નાશ થયે છતે પણ, એક
ક્ષણ સુધી કાર્યની સ્થિતિ છે. એમ નેયાયિકે વડે
મનાય છે. તેમ તત્વજ્ઞાનીનું શરીર લાંબાકાળ
સ્થિતિવાળું રહેતું નથી. ॥૨૭॥

નિરુપાદાનકાર્યસ્ય, ક્ષણં યત્તાર્કિકૈઃ સ્થિતિઃ ।
નાશહેત્વન્તરાભાવા-દિષ્ટા ન ચ સ દુર્વચઃ ॥૨૮॥

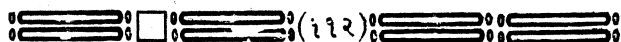
ઉપાદાન વિના પણ કાર્યની સ્થિતિ ક્ષણવાર જે
તાર્કિકે વડે ઈષ્ટ મનાઈ છે, નાશના ખીબા હેતુ-
ઓને અભાવ હોવાથી.

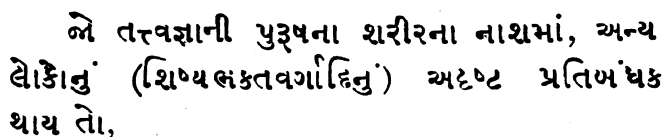
આ દુર્વચન નથી.

અર્થાત્ ઘાતી કર્મેને નાશ થયા છતાં પણ
તત્વજ્ઞાની [કેવળજ્ઞાની] નું શરીર, અન્ય અઘાતી
કર્મના યોગથી ટકે છે. ॥૨૮॥

અન્યાદૃષ્ટસ્ય તત્પાત-પ્રતિબ ધકતોંનયેત્ ।
મ્રિયમાણોઽપિ જોવ્યેત, શિષ્યાદૃષ્ટવશાદ્ગુરુઃ

॥૨૯॥

મરણ પામતા ગુરૂ, શિષ્યાદિના અદૃષ્ટથી જીવીત
થવા જોઈએ. ૥૨૬૥

स्वभावान्निरुपादानं, यदि विद्वत्तनुस्यतिः ।
तथापि कालनियमे, तत्र युक्तिर्न विद्यते ॥३०॥

તત્ત્વજ્ઞાનીના શરીરનો આ સ્વભાવ છે કે, ‘તે સમવાયી કારણ વિના પણ સ્થિર રહે છે.’ આવી રીતે સમવાયી કારણ વિના પણ શરીરની સ્થિતિ ટકી રહે, તો પણ કાળના નિયમમાં કેઈ સિદ્ધાંત લાગુ થશે નહિ.

કેાઈનું શરીર માસ-વર્ષ, ૧૦૦ વર્ષ, ૧૦૦૦ વર્ષ...વગેરેમાં શું હેતુ લાગુ પડશે ? ॥૩૦॥

उच्छृङ्खलस्य तच्चिन्त्यं, मतं वेदान्तिना ह्यदः ।
प्रारब्धादृष्टताः किन्तू, ज्ञेया विद्वत्तनुस्थितिः ॥३१॥

કોઈ પણ પ્રકારની યુક્તિની વ્યવસ્થા વિના, વેદાંતીઓનો આ મત [માન્યતા] દોષ યુક્ત છે. યુક્તિ સંગત નથી. તો પછી તત્ત્વજ્ઞાની આત્માના શરીરની સ્થિતિ કયા કારણથી છે ? ઉત્તર આપતાં કહે છે કે :

- ૦ તત્ત્વજ્ઞાનથી અન્ય કર્મેનો નાશ થાય છે. અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય-મોહનીય અંતરાય....ઘાતી કર્મેનો નાશ થાય છે. પરંતુ
- ૦ પ્રારબ્ધ કર્મેનો....અર્થાત્ વેદનીય-આયુ-નામ ગોત્ર....અઘાતી કર્મેનો નાશ થતો નથી.

૧ સંચિતકર્મ : સિલકમાં જમા હોય. કાળે કરીને પાકે.

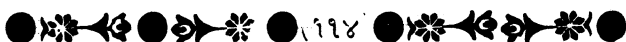
૨ ક્રિયામાણકર્મ : માણસ જાગે ત્યારથી રાત્રે સૂઈ જાય ત્યાં સુધીના જે જે કર્મ તે.

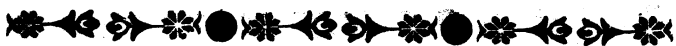
દા. ત. : તરસ લાગી, પાણી પીધું, પીવાનું કર્મ કર્યું, તરસ મટી ગઈ.

૩ પ્રારબ્ધકર્મ : સંચિત કર્મ પાકીને, ફળ આપવા માટે તૈયાર થાય તે.

તત્પ્રારબ્ધેતારાદૃષ્ટ, જ્ઞાનનાશ્યં યદોષ્યતે ।

લાઘવેન વિજાતીયં, તાન્નાશ્યં તત્પ્રકલ્પ્યતામ્ ।૩૨।

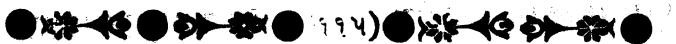
જે પ્રારબ્ધ કર્મથી અન્ય કર્મ, (સંચિત-ક્રિય-માણુ કર્મ) જ્ઞાનથી નાશ પામવા યોગ્ય અનુમાન કરો છો, તો લાઘવથી શરીર રૂપી જે નાશ્ય વસ્તુ છે, તે વિભતીય છે.

- ૦ અમુક કર્મેનો નાશ તત્ત્વજ્ઞાનથી થાય છે.
- ૦ પ્રારબ્ધ કર્મેનો નાશ તત્ત્વજ્ઞાનથી થતો નથી. જ્યાં સુધી પ્રારબ્ધ કર્મ છે, ત્યાં સુધી તત્ત્વ જ્ઞાનીનું શરીર ટકે છે. કેમ કે પ્રારબ્ધ કર્મેનો નાશ સુખ દુઃખરૂપ ફળના ઉપભોગથી થાય છે.

જ્યારે સુખ દુઃખના ઉપભોગથી પ્રારબ્ધ કર્મેનો નાશ થાય છે. ત્યારે તત્ત્વજ્ઞાનીનું શરીર નાશ પામે છે. ॥૩૨॥

इत्थं च ज्ञानिनो ज्ञान-नाशकर्मक्षये सति ।
क्रियैकनाशकमौघ-क्षयार्थं सापि युज्यते ॥३३॥

આ રીતે જ્ઞાનીને, જ્ઞાન વડે નાશ પામવા યોગ્ય કર્મેનો નાશ થયે છતે, કેવળ ક્રિયા વડે નાશ કરવા યોગ્ય, કર્મ સમૂહોના નાશ માટે ક્રિયા ઉપયોગી છે.

કેવળજ્ઞાની મહર્ષિને પણ કેવલી સમુદ્રઘાતની ક્રિયા; શૈલેશીકરણ; મન-વચન-કાયાના યોગોત્તું રૂંધન....વગેરે ક્રિયા સહજ ભાવે કરવી પડે છે. ॥૩૩॥
 સર્વકર્મક્ષયે જ્ઞાન-કર્મણોસ્તત્સમુચ્ચયઃ ।

અન્યોઽન્યપ્રતિબન્ધેન, તથા ચોક્તં પરંરપિ ॥૩૪॥

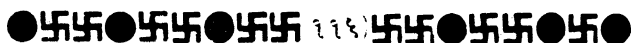
સર્વ પ્રકારના કર્મોના ક્ષય માંટે, જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમુચ્ચય કારણ છે.

જ્ઞાન અને ક્રિયા, બન્નેના પરસ્પર પ્રતિબંધ વડે, અર્થાત્ બન્નેના જોડાણપૂર્વક, સર્વકર્મોના ક્ષય થાય છે. કેટલાક કર્મોના નાશમાં જ્ઞાન કારણ છે. અને કેટલાક કર્મોના નાશમાં ક્રિયા કારણ છે. આ વાત બીજાઓએ પણ બતાવી છે. ‘જ્ઞાન અને ક્રિયા’ પરસ્પર સાપેક્ષપણે ઉપયોગી છે. એકલા જ્ઞાનથી કે એકલી ક્રિયાથી, કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી. ॥૩૪॥

ન યાવત્સમમભ્યસ્તૌ, જ્ઞાનસત્પુરુષક્રમૌ ।

एकोऽपि नैतयोस्तावत्, पुरुषस्येह सिध्यति ॥૩૫॥

જ્યાં સુધી જ્ઞાન અને આત્માના જે સત્કર્મો (સમ્યક્ક્રિયા) પરસ્પર એક સાથે અભ્યસ્ત થતા

નથી. ત્યાં સુધી માત્ર જ્ઞાન કે ક્રિયા એક પણ આત્માને સિદ્ધ થતા નથી.

અર્થાત્ જ્ઞાન અને ચારિત્ર (ક્રિયા) બન્નેના સહયોગથી શુદ્ધાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે, મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૩૫॥

यथा छाद्यस्थिके ज्ञान-कर्मणी सहकृ(ग)त्वरे ।

ક્ષાયિકે અપિ વિજ્ઞેયે, તથૈવ મતિશાલિભિઃ ॥૩૬॥

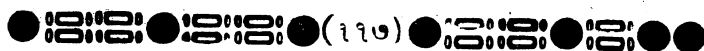
જેમ છાદ્યસ્થ અવસ્થાના જ્ઞાન અને કર્મો (ક્રિયા) સાથે સાથે રહે છે. તેમ ક્ષાયિકજ્ઞાન અને કર્મો પણ સાથે જ રહે છે. એમ બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ બંધુવું જોઈએ. ॥૩૬॥

सम्प्राप्तकेवलज्ञाना, अपि यज्जिनपुङ्गवाः ।

ક્રિયાં યોગનિરોધાખ્યાં, કૃત્વા સિદ્ધચન્તિ નાન્યથા ॥૩૭॥

કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે; એવા જિનેશ્વર ભગવંતો પણ યોગનિરોધ નામની ક્રિયાને કરીને જ સિદ્ધ થાય છે.

તેના વિના સિદ્ધ થતા નથી. ॥૩૭॥

●કક●કક●કક●કક●કક●કક●

તેન યે ક્રિપયા મુક્તા, જ્ઞાનમાત્રાભિમાનિનઃ ।

તે ભ્રષ્ટાજ્ઞાનકર્મભ્યાં, નાસ્તિકા નાત્ર સંશયઃ

॥૩૮॥

જે ક્રિયાથી રહિત છે અર્થાત્ જે ક્રિયાવિના
માત્ર જ્ઞાનના જ અભિમાની છે. અને કહે છે કે,
અમે જ્ઞાનવાળા છીએ, ક્રિયાની આવશ્યકતા નથી.

આવું બોલનારા નાસ્તિક લોકો, જ્ઞાન અને
ક્રિયા ઉભયથી ભ્રષ્ટ થાય છે. એમાં જરાપણ સંદેહ
નથી. ॥૩૮॥

જ્ઞાનોત્પત્તિ સમુદ્ભાવ્ય, કામાદીનન્યદૃષ્ટિતઃ ।

અપહ્નુવાનૈર્લોકેભ્યો, નાસ્તિકૈર્વશ્ચિત્ જગત્ ॥૩૯॥

જ્ઞાનોત્પત્તિને પ્રકાશિત કરીને, અર્થાત્ અમા-
રામાં જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે. અમે જ્ઞાની છીએ,
એમ લોકો પાસે પ્રગટ કરીને, અને અન્ય લોકોની
દૃષ્ટિથી, પોતાના કામ-ક્રોધ-લોભાદિ દોષોને છુપા-
વતા એવા નાસ્તિક લોકો વડે જગત ઠંડાયું છે.

અર્થાત્ નાસ્તિક લોકોએ જગતને છેતર્યું છે.

॥૩૯॥

●કક●કક●કક(૧૧૮)કક●કક●કક●

●કક●કક●કક●કક●કક●કક●

જ્ઞાનસ્ય પરિપાકાદ્ધિ, ક્રિયાઽસજ્જત્વમજ્જતિ ।

ન તુ પ્રયાતિ પાર્થક્યં, ચન્દનાદિવ સૌરભમ્ ॥૪૦॥

જ્ઞાનના પરિપાકથી ક્રિયા અસંગ ભાવને પામે છે. ચંદનથી જેમ સુગંધ જુદી પડતી નથી, તેમ ક્રિયા એ જ્ઞાનથી જુદી પડતી નથી. ॥૪૦॥

પ્રીતીભક્તિવચોઽસજ્જ-રનુષ્ઠાનં ચતુર્વિધમ્ ।

યત્પરૈર્યોગિભિર્ગીતં, તદિત્થ યુજ્યતેઽલ્પમ્ ॥૪૧॥

પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન, અસંગ :-

એમ ચાર પ્રકારના અનુષ્ઠાનો અન્ય યોગીઓ વડે કહેવાયા છે.

તે બધા યુક્તિ સંગત થાય છે. અર્થાત્ બરાબર થટે છે.

પ્રીતિ પૂર્વક જે અનુષ્ઠાન-ક્રિયા કરવામાં આવે તે પ્રીતિ અનુષ્ઠાન. આદર અને બહુમાન પૂર્વક જે અનુષ્ઠાન કરાય તે ભક્તિ અનુષ્ઠાન. આગમને અનુસરીને જે અનુષ્ઠાન કરાય તે વચન અનુષ્ઠાન. અતિશય અભ્યાસથી, આગમની અપેક્ષા સિવાય, સહજ ભાવે કરાય તે અસંગ.

●કક●કક●કક (૧૧૯) કક●કક●કક●

વચન અનુષ્ઠાનથી આત્મા અસંગક્રિયાની યોગ્ય-
તાને પામે છે. ॥૪૧॥

જ્ઞાને ચૈવ ક્રિયાયાં ચ, યુગપદ્વિહિતાદરઃ ।
દ્રવ્યભાવવિશુદ્ધઃ સન્, પ્રયાત્યેવ પરં પદમ્ ॥૪૨॥

એક સાથે, સમાન કાળમાં, જોણે જ્ઞાન અને
ક્રિયામાં શ્રદ્ધા કરી છે-એવો પુરૂષ, દ્રવ્ય અને
ભાવથી વિશુદ્ધ થયેલ, મુક્તિપદને પામે છે.

અર્થાત્ જ્ઞાન અને ક્રિયામાં આદરવાળો અને
દ્રવ્ય-ભાવથી વિશુદ્ધ બનેલ આત્મા, મુક્તિપદને
પામે છે. ॥૪૨॥

ક્રિયાજ્ઞાનસંયોગવિશ્રાન્તાચિતાઃ,
સમુદ્ભૂતનિર્બાધચારિત્રવૃત્તાઃ ।

નયોન્મેષનિર્ણીતાનિઃશેષભાવા-

સ્તાપઃશક્તિલબ્ધપ્રસિદ્ધપ્રભાવાઃ ॥૪૩॥

ભયક્રોધમાયામદાજ્ઞાનનિદ્રાપ્રમાદોજ્જિતાઃ

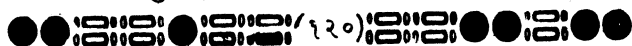
શુદ્ધમુદ્રા મુતીન્દ્રાઃ ।

યશઃશ્રીસમાલિદ્ધિતા વાદિદન્તિસ્મયો-

ચ્છેદહર્યક્ષતુલ્યા યજન્તિ ॥૪૪॥

૦ જ્ઞાન અને ક્રિયાના સમાગમથી વિશ્રાન્ત ચિત્તવાળા.

૦ પ્રગટ થયું છે, બાધા રહિત ચારિત્રવ્રત જેને એવા.

- નયના પ્રકાશથી જેણે નિર્ણય કર્યો છે, સઘળા ભાવોને જેણે એવા.
- તપની શક્તિથી પ્રાપ્ત કર્યા છે, પ્રસિદ્ધ પ્રભાવો જેણે એવા.
- ભય-ક્રોધ-માયા-મદ-અજ્ઞાન-નિદ્રા-પ્રમાદથી રહિત એવા.
- યશસ્વી લક્ષ્મીથી [આલિંગન પમાયેલા) યુક્ત,
- વાદી રૂપી હાથીઓના અભિમાનને નાશ કરવામાં સિદ્ધ સમાન.
- એવા મુનિન્દ્રો જય પામે છે. ૧૧૪૩૧

ઇતિ ક્રિયાયોગ શુદ્ધ અધિકાર સમાપ્ત

□ સામ્યયોગ શુદ્ધિ અધિકાર □

(૪)

જ્ઞાનક્રિયાશ્વદ્વયયુક્તસામ્ય-

રથાધિરૂઢઃ શિવમાર્ગગામી ।

ન ગ્રામપૂઃકણ્ટકજારતીનાં,

જનોઽનુપાનત્ક ઇવાર્તિમેતિ ॥૧॥

જ્ઞાન અને ક્રિયા રૂપી બે ઘોડાથી યુક્ત, સમતા રૂપી રથમાં બેઠેલ, સુક્તિમાર્ગ તરફ પ્રયાણ કરનાર આત્મા, ગામમાં કે નગરમાં રહેલા જે કાંટાઓથી ઉત્પન્ન થતી પીડાને, પામતા નથી.

જોડા વગરનો માણસ જેમ કાંટાના દુઃખને પામે છે. પરંતુ જો પગમાં જોડા પહેરેલા હોય તો તેને કાંટા લાગવાનો સંભવ નથી. તેમ સમતા રૂપી રથમાં બેઠેલ આત્માને, રતિ અરતિરૂપ કાંટાથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ સતાવતું નથી. અર્થાત્

સમતામાં મગ્ન બનેલ આત્માને, સુખમાં રતિ કે દુઃખમાં અરતિ સતાવતા નથી. રતિ અરતિમાં સમભાવ રાખે છે. ॥૧॥

આત્મપ્રવૃત્તાવતિજાગરૂકઃ,

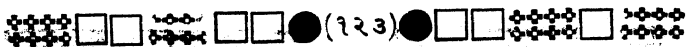
પરપ્રવૃત્તૌ બધિરાન્ધ્રમૂકઃ ।

સદા ચિદાનન્દપદોપયોગી,

લોકોત્તરં સામ્યમુપૈતિ યોગી ॥૨॥

- ૦ આત્માની પ્રવૃત્તિમાં સદાય ઉપયોગવાન,
- ૦ અન્ય આત્માની પ્રવૃત્તિમાં, બહેરો, અંધ અને મૂંઝો,
- ૦ સદાય ચૈતન્ય અને આનંદ રૂપ જે પદ, તેમાં ઉપયોગ વાળો,
- ૦ એવો યોગી, લોકોત્તર સમતા લાવને પામે છે. લોકોત્તર સમતા લાવને પેદા કરવાના ઉપાયો બતાવતા, અંથકાર મહર્ષિ દ્વરમાવે છે કે :-

જે મહાનુભાવ, રાગ-દ્વેષ-મોહ સ્વરૂપ, જે આત્માનો વિભાવ લાવ છે તે છોડીને, જ્ઞાન દર્શનમાં અત્યંત ઉપયોગવાન છે તથા અન્ય આત્માઓના વિષયમાં, દ્વેષ સાંભળવામાં બહેરો, દ્વેષ જોવામાં અંધ અને દ્વેષો બોલવામાં મૂંઝો છે, અને

સદ્વાય આત્માના 'જ્ઞાન-દર્શન' શુભમાં રમણતા
કરવાથી, આનંદ પદનો ભોગી છે, તેવો યોગી
લોકોત્તર સમતાને મેળવે છે. ॥૨॥

પરીષદૈશ્વ પ્રબલોપસર્ગ-

યોગાચ્છલત્યેવ ન સામ્યયુક્તઃ ।

સ્થૈર્યાદ્વિપર્યાસમુપૈતિ જાતુ,

ક્ષમા ન શૈલેન ચ સિન્ધુનાથૈઃ ॥૩॥

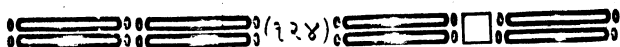
સમતાયુક્ત યોગી પરિષદો અને ભયંકર
ઉપસર્ગો વડે ચલાયમાન થતા નથી.

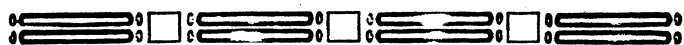
પર્વતો વડે કે સમુદ્રો વડે, શું પૃથ્વી પોતાની
સ્થિરતાને છોડી કદી અસ્થિરતાને પામે છે ?

પૃથ્વી ગમે તેવા વિષમ વાતાવરણમાં પણ
સ્થિરતા છોડતી નથી. તેમ સમતાયુક્ત મહામુનિ,
સંસારના વિષમ વાતાવરણમાં ક્યારે પણ ચલાયમાન
થતા નથી. ॥૩॥

ઇતસ્તતો નારતિવહ્નિયોગ-

દુહોય ગચ્છેદ્યદિ ચિત્તસૂતઃ ।

સામ્યૈકસિદ્ધૌષધમૂછિતઃ સન્,

કલ્યાણસિદ્ધેર્ન તદા વિલમ્બઃ ॥૪॥

અગ્નિના સમાગમથી જો પારો, સિદ્ધ થયેલા
ઔષધથી મૂર્ચ્છિત કરવામાં આવે તો, સુવર્ણસિદ્ધિ
પેદા થતાં વાર ન લાગે તેમ

અરતિ રૂપી અગ્નિના યોગથી જો ચિત્ત
રૂપી પારો ઉડીને ન જાય અને સમતા રૂપી અનુ-
પમ સિદ્ધ ઔષધિથી પુટ આપવામાં આવે તો
કલ્યાણની પરંપરા સમાન મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં
વાર ન લાગે.

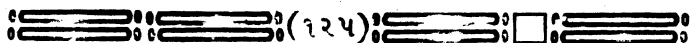
અર્થાત્ સમતાથી ક્ષણવારમાં મુક્તિ સુખ પ્રાપ્ત
થાય. ॥૪॥

અન્તાન્નિમગ્નઃ સમતાસુખાબ્ધૌ,

બાહ્યે સુખે નૌ રતિમેતિ યોગી ।

અટ્યટવ્યાં ક ઇવાર્થલુબ્ધૌ,

ગૃહે સમુત્સર્પતિ કલ્પવૃક્ષે ॥૫॥

સમતા રૂપી સુખના સાગરમાં જેનું અંતઃકરણ
ડૂબેલ છે તેવો યોગી, બાહ્ય સુખમાં રતિને પામતો
નથી.

ઘરમાં કલ્પવૃક્ષ ઉગ્યે છતે, કેાણ એવો ધનનેા
ઢોણી હોય કે, ધન માટે જંગલમાં ભટકે ? ॥૫॥

યસ્મિન્નવિદ્યાપિતાવાહ્યવસ્તુ—

વિસ્તારજઘ્રાન્તિરુપૈતિ શાન્તિમ્ ।

તાસ્મિન્નશ્ચિદેકાર્ણવનિસ્તારઙ્ગ—

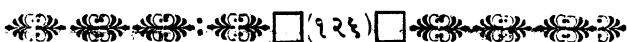
સ્વભાવસામ્યે રમતે સુબુદ્ધિઃ ॥૬॥

અવિદ્યાથી અર્પિત બાહ્ય વસ્તુના વિસ્તારથી
ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાન્તિની જેમાં શાંતિ છે તે.

ચૈતન્ય રૂપી સમુદ્રમાં તરંગ રહિત (વિકલ્પો
રહિત) સ્વભાવની સમતામાં, સુબુદ્ધિ રમણ કરે છે.
॥૬॥

શુદ્ધાત્મતત્ત્વપ્રગુણા વિમર્શાઃ,

સ્પર્શાશ્ચ્યસંવદનમાદધાનાઃ ।

યદાન્યબુદ્ધિ વિનિવર્તયન્તિ,

તદા સમત્વં પ્રથતેઽવશિષ્ટમ્ ॥૭॥

શુદ્ધ આત્મતત્ત્વને પુખ્ત કરનારા વિચારો જ્યારે અનુભવજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે અન્ય વિષયોનું જ્ઞાન પાછું ફરે છે. અને માત્ર સમત્વભાવ જ બાકી રહે છે.

શુદ્ધાત્મ તત્ત્વની જ્યારે પ્રતીતિ થાય છે ત્યારે બાહ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન થતું નથી. અને તે અવસ્થામાં જે જ્ઞાન થાય છે. તેને સ્પર્શન-જ્ઞાન કહે છે. તે અનુભવ જ્ઞાનમાં, આત્માનો સ્પર્શ પ્રતીત થાય છે. ॥૭॥

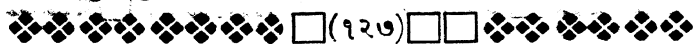
વિના સમત્વં પ્રસરન્મમત્વં,

સામાયિકં માયિકમેવ મન્યે ।

આયે સમાનાં સતિ સદ્ગુણાનાં,

શુદ્ધં હિ તચ્છુદ્ધનયા વિદન્તિ ॥૮॥

સમતા વિનાના અને મમત્ત્વને વિસ્તારતા એવા સામાયિકને હું માયા જ માનું છું. કપટ તરીકે ઓળખું છું.

અધા ઉત્તમ ગુણોનું આગમન થયે છે, શુદ્ધ નયો તે સામાયિકને શુદ્ધ બાળે છે. ॥૮॥

નિશાનભોમન્દિરરત્નદીપ્ર—

જ્યોતિર્મિરુદ્યોતિતપૂર્વમન્તાઃ ।

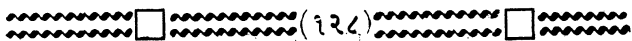
વિદ્યોતતે તત્પરમાત્મતાત્ત્વમ્,

પ્રસૂત્વરે સામ્યમણિપ્રકાશે ॥૯॥

રાત્રિનું જે આકાશ રૂપી ગુહનું રત્ન અર્થાત્ ચંદ્ર, તેની જ્યેષ્ઠિતિ વડે જેમ પૂર્વ દિશા પ્રકાશિત થાય છે. તેમ સમતા રૂપી મણિનો પ્રકાશ વિસ્તાર પામ્યો છે, અંતઃકરણમાં શુદ્ધઆત્મ તત્ત્વ પ્રકાશમાન થાય છે.

જ્યારે સમતા ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે એકાગ્રચિત્તથી આત્માનું ધ્યાન કરનાર યોગીને પ્રથમ, અંતઃકરણમાં ચંદ્રની કાંતિનો પ્રસાર થાય છે— શુદ્ધાત્મ તત્ત્વનું ભાન થાય છે. તે અવસ્થામાં પરમ (શ્રેષ્ઠ) આત્માનું સ્વરૂપ સ્વતઃ પ્રકાશિત થાય છે.

॥૯॥

एकां विवेकाङ्कुरितां શ્રિતા યાં,
નિર્વાણમાપુર્ભરતાદિભૂપાઃ ।

સેવર્જુમાર્ગઃ સમતા મુનોના—

મન્યસ્તુ તસ્યા નિખિલઃ પ્રપન્નઃ ॥૧૦॥

એક વિવેકથી અંકુરિત, સમતાનો આશ્રય કરનારા,
જરત મહારાજાદિ....રાજાઓ, મુક્તિપદને પામ્યા.

મુનિઓનો સમતા એ જ સરળ માર્ગ છે. અન્ય
તપશ્ચર્યાદિ....વગેરે તે સમતાનો જ વિસ્તાર છે.

॥૧૦॥

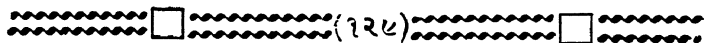
અલ્પેઽપિ સાધુર્ન કષાયવહ્તા—

વહ્તાય વિશ્વાસમુપૈતિ ભોતઃ ।

પ્રવર્ધમાનઃ સ દહેદ્ ગુણૌધં,

સામ્યામ્બુપૂરૈર્યદિ નાપનોતઃ ॥૧૧॥

થોડા પણ કષાયરૂપી અગ્નિ થયે છતે; જલ્દીથી
સાધુ વિશ્વાસને પામતો નથી.

જે સમતાડૂપી પાણીના પુર વડે, અગ્નિ દૂર
ન કરાયો, તો વધતો એવો કષાયઅગ્નિ, શુભુના
સમુદાયને આળી નાંખે છે. ॥૧૧॥

પ્રારબ્ધજ્ઞા જ્ઞાનવતાં કષાયા,

આભાસિકા इत्यभिमानमात्रम् ।

नाशो हि भावः प्रतिसंख्यया यो,

नाबोधवत्साम्यरतौ स तिष्ठेत् ॥१२॥

તત્ત્વજ્ઞાનીને પ્રારબ્ધથી ઉત્પન્ન થયેલા કષાયો,
આભાસ માત્ર છે, કાલ્પનિક છે, એમ કહો તે,
અભિમાન સૂચક છે.

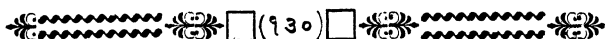
તત્ત્વજ્ઞાન વડે (સમાધિવડે) કષાયભાવ નાશ
પામે છે. અજ્ઞાનીને જેમ, કષાયો હોય છે. તેમ
સમતામાં ડૂબેલા જ્ઞાનીને કષાયો હોતા નથી.

અજ્ઞાનીને કષાયો હોય છે, જ્ઞાનીને હોતા નથી.

॥૧૨॥

साम्यं विना यस्य तपः—

क्रियादेर्निष्ठा प्रतिष्ठाजनमात्र एव ।

સ્વર્ધે નુચિન્તામણિકામકુમ્ભાન્,

કરોત્યસૌ કાળકપર્દમૂલ્યાન્ ॥૧૩॥

સમતા વિના જેને પ્રતિષ્ઠાની પ્રાપ્તિ માટે જ તપશ્ચર્યા-ક્રિયા-દાન આદિમાં શ્રદ્ધા છે, તે માણસ-કામધેનુ, ચિંતામણી રત્ન, કામધટોને; કાણી કેાડીના મૂલ્યવાળા બનાવે છે.

અર્થાત સમતા વિનાના દાનાદિ ધર્મો નિષ્ફળ છે. ॥૧૩॥

જ્ઞાની ક્રિયાવાન્ વિરતસ્તપસ્વો,

ધ્યાનો ચ મૌની સ્થિરદર્શનશ્ચ ।

સાધુર્ગુણં તં લભતે ન જાતુ,

પ્રાપ્નોતિ યં સામ્યસમાધિનિષ્ઠઃ ॥૧૪॥

સમતારૂપી સમાધિમાં સ્થિર રહેત્ર સાધુ, જે ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે તે,

જ્ઞાનીપુરૂષ, ક્રિયાવાન, વિરતિધર, તપસ્વી, ધ્યાની, મૌન પાળનાર કે સ્થિરદષ્ટિવાળો ગુણોને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. ॥૧૪॥

દુર્યોધનેનાભિહિતશ્ચુકોપ,

ન પાણ્ડવૈર્યો ન નુતો જહર્ષ ।

સ્તુમો ભદન્તં દમદન્તમન્ત:-

સમત્વવન્તં મુનિસત્તમં તમ્ ॥૧૫॥

- ૦ દુર્યોધન વડે હુણાયેલા જે ગુસ્સે ન થયા અને
- ૦ પાંડવો વડે સ્તુતિ કરાયેલા જે હર્ષને ન પામ્યા,
- તે અતરમાં સમભાવવાળા, મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ,
- એવા પૂજ્ય દમદન્તમુનિની અમે સ્તવના
- કરીએ છીએ. ॥૧૫॥

યો દહ્યમાનાં મિથિલાં નિરોક્ષ્ય,

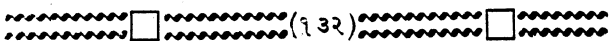
શક્રેણ નુત્તોઽપિ નમિઃ પુરોં સ્વામ્ ।

ન મેઽત્ર કિન્ચિજ્જ્વલતીતિ મેને,

સામ્યેન તેનોરુચશો વિતેને ॥૧૬॥

ઇન્દ્ર વડે પ્રેરણા કરાયેલા પણ નભિરાજર્ષિ,
પોતાની મિથિલાનગરીને બળતી જોઈને, સમતા
વડે જેણે :-

‘મિથિલાનગરી બળે છે એમાં મારું કંઈ બળતું
નથી.’ એમ માન્યું અને સમતાને મહાન યશ
ફેલાવ્યો. ॥૧૬॥

સામ્યપ્રસાદાસ્તવપુર્મમત્વાઃ,

સત્ત્વાધિકાઃ સ્વં ધ્રુવમેવ મત્વા ।

ન સેહિરેડ્ધિત્તિ કિમુ તોવ્રયન્ત્ર—

નિષ્પીડિતાઃ સ્કન્ધકસૂરિશિષ્યાઃ ॥૧૭॥

સમતાના પ્રભાવથી અસ્ત થઈ છે શરીરની મમતા જેને, એવા અત્યંત સત્ત્વશાળી, તીવ્રયંત્રમાં નિષ્પીડિત એવા સ્કન્ધકસૂરિના શિષ્યોએ; પોતાના આત્માને ધ્રુવ (અચળ-અમર) માનીને, શું ઘાણીની પીડા ન સહન કરી ?

અર્થાત્ ઘાણીમાં પીડાવાની ભારે પીડા, સમતા-ભાવે સહન કરી. ॥૧૭॥

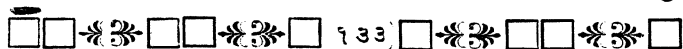
લાકોત્તરં ચારુચરિત્રમેત—

ન્મેતાર્યસાધોઃ સમતાસસાધેઃ ।

હૃદાપ્યકુપ્યન્ત્ર યદાર્દ્રચર્મ—

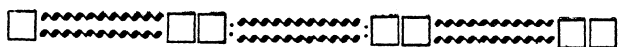
વદ્ધેડ્ધપિ ભૂર્ધન્યયમાપ તાપમ્ ॥૧૮॥

સમતાથી સમાધિવાળા મેતાર્યમુનિનું, લોકો-તર સુંદર ચારિત્ર છે. કે જે ઢીલા ચામડાથી માથું

પહેલા જેણે ધર્મને પ્રાપ્ત કર્યો નથી એવા,
શ્રી આદિનાથ ભગવાનના પૂજ્ય મરૂદેવીમાતાએ,
જે મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી તે

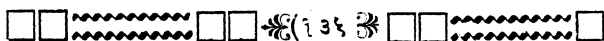
ઉપાધિરહિત સમાધિની સમતાનો જ વિલાસ છે-
વિસ્તાર છે. જે વચનઅગોચર છે. ॥૨૨॥

इति शुभमतिर्मत्वा साम्यप्रभावमनुत्तरं,
य इह निरतो नित्यानन्दः कदापि न खिद्यते ।
विगलदखिलाविद्यः पूर्णस्वभावसमृद्धिमान्,
स खलु लभते भावारीणां जयेन यशःश्रियम् । २३ ।

આ પ્રમાણે શુભમતિવાળો, સમતાના અનુપમ
પ્રભાવને જાણીને જે નિત્ય આનંદવાળો; સમતામાં
નિરત (મગ્ન) ક્યારે પણ ખિન્ન થતો નથી. જે
પામતો નથી.

સઘળી અવિદ્યા જેને ગળી ગઈ છે; પૂર્ણસ્વ-
ભાવની સમૃદ્ધિવાળો, અર્થાત્ અનંતજ્ઞાનાદિ શુભવાળો,
રાગાદિ....ભાવ શત્રુઓના વિજય વડે યશની શોભાને
પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૩॥

ઈતિ સામ્ય અધિકારઃ સમાપ્તઃ

દિવ્ય સંદેશ

આત્મપ્રવૃત્તાવતિ જાગરૂકઃ

પરપ્રવૃત્તૌ બધિરાન્ધમૂકઃ ।

સદા ચિદાનન્દ પદોપયોગી

લોકોત્તરં સામ્યમુપૈતિયોગી ॥ સામ્યા. ૨

- ૦ આત્માની પ્રવૃત્તિમાં અત્યંત ઉપયોગવાન,
- ૦ અનાત્મ પ્રવૃત્તિમાં બહેરો, અંધ અને મૂંગો,
- ૦ સદાય જ્ઞાનાનંદ પદમાં ઉપયોગવાળો,
- ૦ એવો યોગી, લોકોત્તર સમતાભાવને પામે છે.

જે મહાનુભાવ રાગ-દ્વેષ-મોહ સ્વરૂપ જે આત્માનો વિભાવ ભાવે છે તે છોડીને, જ્ઞાન-દર્શનમાં અત્યંત ઉપયોગવાન છે તથા અન્ય આત્માના વિષયમાં દોષ સાંભળવામાં બહેરો, દોષ જોવામાં અંધ અને દોષો ખોલવામાં મૂંગો છે અને સદાય આત્માના જ્ઞાન-દર્શનગુણમાં રમણતા કરવાથી આનંદપદનો ભોગી છે. તેવો યોગી લોકોત્તર સમતાને પામે છે.

